

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній рівень – магістр

на тему: «Жінка у скіфському суспільстві за писемними та археологічними джерелами»

Виконавля: студентка 2-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньо-наукової програми «Історія»
Іванченко Лілія Максимівна

Наукові керівники:

Диса Катерина Леонідівна, к. і. н., доц.;

Білинський Олег Олегович, к. і. н., доц.

Рецензент: Фіалко Олена Євгенівна, д. і. н., провідний науковий співробітник
відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України

Магістерська робота
захищена з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
“ _____ ” _____ 2026 р.

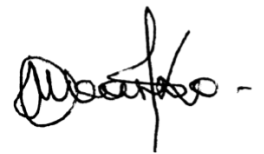
Київ – 2026

Декларація академічної доброчесності

студентки НаУКМА

Я, Іванченко Лілія Максимівна, студентка 2 р.н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія” адреса електронної пошти: liliia.ivanchenko@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною магістерська робота на тему «Жінка у скіфському суспільстві за писемними та археологічними джерелами» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь- який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiarism.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Жінка у скіфському суспільстві за писемними та археологічними джерелами»

Автор: студентка 2-го р. н. другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньої програми «Історія».

Наукові керівники: Дуса К. Л., Білинський О.О.

Захищена: " ____ " _____ 2026 р.

Короткий зміст роботи: Магістерська робота присвячена аналізу давньогрецької і римської репрезентації та фактичного становища жінок у скіфському суспільстві. Джерельною базою стали праці античних авторів, а також жіночі поховання скіфського часу. Історіографічною базою роботи є праці, у яких досліджується конструювання образу Іншого, а також жінки у давньогрецькому, римському та скіфському суспільстві за матеріалами писемних та археологічних джерел.

У роботі було представлено свідчення античних авторів щодо походження, шлюбного та родинного життя, сексуальних практик, зовнішності, побуту скіф'янок; їхньої участі у військовій та сакральній сферах. Дослідження писемних джерел давньогрецького та римського періодів допомогло не лише виокремити сталі топоси, що застосовувалися для описів амазонок та жінок, що займали інші соціальні ролі, а й прослідкували взаємодію між міфічною та етнографічною традицією зображення кочовиків. Разом з тим, залучення археологічних даних допомогло виявити різницю між фактичними практиками скіфських жінок та античними уявленнями про них.

Зміст

Вступ	2
Розділ 1. Історіографічна та джерельна база	5
1.1. Історіографія дослідження іншування варварів за працями античних авторів 5	
1.2. Історіографія дослідження жіноцтва у давньогрецькій, римській та скіфській спільнотах	12
1.3. Від писемних джерел до археології: дослідження жіночих поховань	21
1.4. Джерельна база та особливості її інтерпретації	33
Розділ 2. Аналіз образу скіф'янок за античними писемними джерелами	45
2.1. Походження	45
2.1.1. <i>Жінки-невойовниці</i>	45
2.1.2. <i>Амазонки</i>	49
2.2. Шлюбні практики та родинне життя	50
2.2.1. <i>Жінки-невойовниці</i>	50
2.2.2. <i>Амазонки</i>	60
2.3. Сексуальні практики	64
2.3.1. <i>Жінки-невойовниці</i>	64
2.3.2. <i>Амазонки</i>	70
2.4. Зовнішність та фізіологічні особливості	72
2.4.1. <i>Жінки-невойовниці</i>	72
2.4.2. <i>Амазонки</i>	73
Розділ 3. Жінки у побуті, війні та сакральній сферах за писемними та археологічними даними	76
3.1. Побут	76
3.1.1. <i>Жінки-невойовниці</i>	76
3.1.2. <i>Амазонки</i>	79
3.2. Війна	82
3.2.1. <i>Жінки-невойовниці</i>	82
3.2.2. <i>Амазонки</i>	85
3.3. Сакральна сфера	88
3.3.1. <i>Жінки-невойовниці</i>	88
3.3.2. <i>Феномен енареїв</i>	92
3.3.3. <i>Амазонки</i>	95
Висновки	98
Список використаних джерел та літератури	101
Додатки	119

Вступ

Історія дослідження скіфського суспільства розпочинається із перших спроб прочитання та аналізу текстів античних авторів. Оскільки на початкових етапах основним джерелом виступала «Історія» Геродота, такі дослідження проводилися вченими із багатьох країн у межах класичних студій. Завдяки цьому було створено великим масив теоретичних розробок, які у методологічному вимірі презентують цілий спектр підходів від буквального прочитання текстів до використання психоаналізу як теоретичної рамки для інтерпретації. Водночас, різноманіття підходів не сприяло різноманіттю об'єктів дослідження, які переважно стосуються реконструкції історичних подій та майже не зачіпають соціальну структуру суспільства загалом і його окремих верств зокрема. Жінки у таких роботах переважно аналізуються через ре-/деконструкцію міфів про амазонок.

Таке вузьконаправлене представлення жінок не дає можливості скласти уявлення про те чи описували античні автори скіфських жінок інакше, ніж чоловіків та чи відрізнялося представлення скіф'янок у порівнянні з рештою варварських суспільств. Окремим викликом є зіставлення свідчень про амазонок зі згадками про жінок, що не займалися військовою справою та мали інші соціальні ролі. Водночас теоретичні підходи європейських та північноамериканських дослідників залишаються обмеженими внаслідок майже повної відсутності археологічної перспективи, а у радянських та українських вчених простежується тенденція до буквального прочитання античних текстів, що не сприяє їхньому критичному аналізу.

У цій роботі жінки у скіфському суспільстві будуть розглянуті не лише через традиційну спробу реконструкції їхнього способу життя за античними писемними джерелами, а й з боку осмислення їхнього образу через призму давньогрецької та римської культур. Отримані висновки, за можливості, верифікуватимуться через археологічні джерела, якими у цій роботі виступатимуть переважно поховання жінок. Завдяки цьому стає можливим краще зрозуміти причини формування певного нарративного зображення

скіф'янок, яке часто більше розповідає про канони античних уявлень, а не про фактичне життя жінок, та порівняти його із археологічною реальністю. Цей аналіз допоможе прибрати ідеологічні нашарування та більш точно окреслити становище скіфських жінок у суспільстві. Такий комплексний підхід раніше не застосовувався до дослідження скіфського суспільства та жінок у ньому, що й визначає **актуальність** роботи.

Об'єктом дослідження виступає роль та статус жінок у скіфському суспільстві та їх рецепція в уявленнях давніх греків та римлян.

Предметом дослідження є згадки про скіф'янок у давньогрецьких та римських писемних джерелах та поховання жінок скіфського часу.

Метою роботи є комплексна оцінка ролі та статусу жінок у скіфському суспільстві за писемними та археологічними даними. Досягнення цієї мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- Охарактеризувати джерельну базу та оцінити історіографічну рамку дослідження;
- Проаналізувати репрезентації скіф'янок за писемними свідченнями про їхнє походження, шлюбні та сексуальні практики, зовнішність та особливості фізіології;
- Дослідити представлення жінок у скіфському суспільстві за писемними та археологічними свідченнями у доменах побуту, війни та сакральної сфери.

Методологічна база дослідження сформована на контекстному, нарративному та порівняльному аналізі із використанням підходів гендерної історії. Під час дослідження археологічних матеріалів застосовуються загальні підходи процесуальної та постпроцесуальної археології; методи багатовимірної статистики з поправкою на контекст та структурний аналіз.

У цій роботі використано писемні та археологічні **джерела**. Джерельною базою писемних свідчень виступають видання, в яких публікуються праці давньогрецьких та римських авторів, а також пізніші схолії до них. В першу чергу це двотомне видання В. В. Латишева «Извѣстія древнихъ писателей

греческих и латинских о Скиѳии и Кавказѣ». Окремо варто також згадати першу книгу збірки римських законів «The Institutes of Justinian», упорядником якої є Томас Сандерс. Археологічною джерельною базою є жіночі поховання з курганних могильників скіфського часу, в першу чергу з Нового, Вовчанського та Якимівки. **Історіографічною базою роботи** є дослідження, у яких аналізується образ Іншого в античному суспільстві (зокрема праці Девіда Браунда, Анті Лампінен, Йоанни Поручнік, Джозефа Скіннера, Річарда Венгховера, Костянтина Влассопулоса, Франсуа Артога, Хелен Бейкон); праці, присвячені вивченню жінок в давньогрецькому, римському та скіфському суспільствах за писемними джерелами (в тому числі роботи Адріани Мейор, Сари Померой, Вільяма Тарелла, Монікі Вісінтін, Керолін Девальд); роботи, у якому скіфське суспільство досліджується через археологічні свідчення (праці Олени Фіалко, Юрія Болтрика, Анатолія Хазанова, Катерини Бунятян, Сергія Поліна, Кузнецової Тетяни, Бориса Гракова тощо). Докладніше історіографічну та джерельну бази буде розглянуто в першому розділі.

Хронологічні межі роботи є подвійними. З одного боку вони відповідають часу існування архаїчної та класичної Скіфії (VII-III ст. до н.е.). З іншого боку – охоплюють час між першими згадками кочовиків у грецькій драматургії (приблизно XII ст. до н.е.) та пізнішими схолями античних творів і збірками прислів'їв (до XV ст. н. е.). Це пов'язано із тим, що античні автори генералізують кочові спільноти, через що для дослідження Скіфії потрібно розглядати писемні джерела, які як передують часу її появи, так і з'являються після її зникнення.

Географічні межі роботи диктуються предметом дослідження та охоплюють циркумсредземноморський регіон для античних текстів і територією між Доном, Думаєм і Чорним морем та лісовою смугою Центрально-Східної Європи для археологічних джерел.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Праця складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків.

Розділ 1. Історіографічна та джерельна база

1.1. Історіографія дослідження іншування варварів за працями античних авторів

Античні тексти постійно перебували у полі зору дослідників, починаючи ще з Середньовіччя, коли певна їх частина була відібрана та прокоментована схоластами¹. Враховуючи довготривалість досліджень та кількість написаних праць, у цьому розділі в першу чергу розглядатимуться роботи, опубліковані протягом XX-XXI століття, що так чи інакше стосуються скіфського суспільства загалом і жінок у ньому зокрема. Окрім того використовуються праці, пов'язані зі становищем жінок у давньогрецькому та римському соціумі, оскільки такі праці дозволяють краще зрозуміти за якими критеріями оцінювалися жінки у скіфському суспільстві. Для аналізу відокремлюються дослідження, автори яких спираються в першу чергу саме на писемні джерела, хоча можуть додатково використовувати археологічні дані. Окремо буде розглянуто також дослідження, що стосуються теоретичних підходів до вивчення жіночих поховань.

Метою історіографічного огляду є демонстрація розвитку теоретичних підходів, застосованих дослідниками та виокремлення їхньої локальної специфіки залежно від наукової традиції. Відповідно, він не є всеохопним, а фокусується на працях, у яких найбільш яскраво прослідковується зміна дослідницьких підходів. Окрім того, основна увага приділена роботам, теоретична рамка яких пізніше екстраполюється на подальші дослідження.

Найчастіше праці, які розглядають контакти греків та римлян з іншими спільнотами, концентруються одразу на декількох різних суспільствах². Окрім того, переважають праці, що розглядають методи іншування саме в текстах

---

¹ Grafton A. *Humanist as Reader. A History of Reading in the West*. Amherst, 2003. P. 181.

² Зокрема див: Laurot B. *Idéaux grecs et barbarie chez Hérodote. Ktèma: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*. 1981. №6. P. 39-48; Lehrer N. Non-Hellenic Peoples in the Epic Poems of Homer. *Acta Universitatis Sapientiae Philologica*. 2013. №5. P. 159-167; Isaac B. The Barbarian in Greek and Latin Literature. *Scripta Classica Israelica*. 2014. №33. P. 117-137; *Greeks and Barbarians*. New York, 2001. 288 p.

Геродота, Фукидіда, Діодора Сицилійського, Страбона та Помпея Трога (у редакції Юніана Юстина). В той самий час досліджень, присвячених не настільки відомим авторам античності (зокрема Алкіфрону, Евнапію, Поліену, Фемістію тощо) значно менше. Це може створювати викривлену перспективу, що базується на узагальненнях, зроблених з недостатньо широкої вибірки.

Класичною працею, що описує контакти еллінів та скіфів, є монографія Елліса Міннса «Scythians and Greeks», видана у Кембриджі в 1913 році. Він одним із перших застосовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи писемні джерела (в першу чергу Геродота), етнографічні свідчення про сучасні йому кочові суспільства та археологічні дані. Ця праця стає поштовхом до більш нюансованого вивчення кочових суспільств причорноморських степів поза межами Російської імперії, оскільки в монографії залучено відомості з багатьох російськомовних праць, що через мовний бар'єр були недоступними для інших дослідників. В той самий час через брак досліджень щодо регіону від Карпат до Кавказу, виданих англійською мовою, автор намагається торкнутися всіх можливих аспектів, які стосуються суспільств, що проживали у зазначених територіальних межах³.

Пізніші дослідники, що почали спеціально звертатися до проблем, пов'язаних із варварами, відповідали на події Першої світової війни та намагалися зрозуміти звідки походить поділ на своїх та чужих. Зокрема, у 1921 році виходить друком праця Джеймса Томпсона «Greeks & Barbarians». У ній він збирає згадки про різноманітні варварські спільноти, що мали б пояснити своєрідних дух Греції, що передався у спадок європейцям⁴. Його робота яскраво показує включення постаті автора та його уявлень у формування тексту, рясніє згадками про нещодавні йому події, однак є корисною для розуміння початків дослідження образу Іншого⁵. Схожа ситуація

---

³ Minns E. Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus. Cambridge, 2011. P. VII; XIII.

⁴ Thomson J. Greeks & Barbarians. London, 1921. P. 10-11.

⁵ Для прикладів див. там само. С. 17, 21, 152, 166.

простежується у праці Юліуса Гютнера «Hellenen und Barbaren aus der Geschichte des Nationalbewußtseins» (1923). Він також каталогізує сюжети про варварів, аналізуючи «грецьку національну свідомість» та намагається простежити звідки взялося гасло національної нетерпимості, характерне для його часу⁶. Загалом, до середини ХХ століття, варварський Інший у дослідженнях повністю відокремлювався від греків та розглядався як повний антипод «вищій» еллінській культурі. Особливого розділення всередині цієї категорії також не прослідковувалося, через що варвари сприймалися як єдина фіксована група.

У 1961 році вийшла праця «Barbarians in Greek Tragedy» авторства Хелен Бейкон. Це була одна із перших спроб означити те, як часто і яким чином давні греки описували інші спільноти⁷. Авторка використовує роботи трьох драматургів: Есхіла, Софокла та Евріпіда і на прикладах їхніх трагедій намагається розкрити різні аспекти, за якими описували іноземців. Найважливішим у її дослідженні є те, що вона свідомо відсторонюється від визначення «правдивості» писемних свідчень і звертає увагу на те, чому автори описують варварів саме таким чином⁸. Окрім того, Хелен Бейкон намагається простежити звідки трагіки могли здобути свої уявлення. У випадку скіфів, як джерело інформації майже завжди наводиться Геродот⁹. Хоча авторка радше досліджує поетику п'єс і те, яку роль у них відіграють негрецькі персонажі, все ж вона спеціально концентрується на Іншому як аналітичній категорії.

Для досліджень початку-середини ХХ століття характерною є хронологічна зосередженість на періоді класичної Греції та територіальна на Афінах. Основною пояснювальною моделлю іншування є вплив греко-перських воєн, які нібито призвели до розвитку етнографічного спостереження

---

⁶ Jüthner J. Hellenen und Barbaren aus der Geschichte des Nationalbewußtseins. Leipzig, 1923. P. VII.

⁷ Bacon H. Barbarians in Greek Tragedy. New Haven, 1961. P. 1.

⁸ Там само. С. 3-4.

⁹ Для прикладів див. там само. С. 42, 48, 77, 80, 114.

та конструювання ідентичності «ми/вони»¹⁰. Ця теза була настільки впливовою, що надалі протягом десятиліть буде неодноразово дискутуватися дослідниками¹¹. У працях, виданих протягом 1960-х, більше уваги зверталось на витоки образу Іншого, а не на виокремлення окремих категорій та топосів, за якими можна прослідкувати стереотипізацію. Існування категорій «грек», «римлянин» та «варвар» сприймалося як належне, відповідно вони не потребували подальшого розгляду¹². Водночас починає змінюватися ставлення до писемних джерел. Якщо у ХІХ столітті їх розглядали як джерело фактів, за якими можна встановлювати зовнішній вигляд, побут та місцезнаходження описаних спільнот, то ближче до середини ХХ століття віра у повну достовірність свідчень про варварів зменшується. Однак, ці тенденції були менш характерними для радянської та української історіографії, у яких традиційно античні писемні джерела розглядалися як істина¹³.

Новий етап у дослідженнях Іншого з'являється як відповідь на розвиток постколоніальних підходів, зокрема виходу праці «Орієнталізм» Едварда Саїда у 1978 році¹⁴. Однією з таких праць є «The Mirror of Herodotus: The Representation of the Other in the Writing of History» Франсуа Артога. Вона була вперше опублікована французькою у 1980 році, однак стала набагато відомішою у англійському перекладі Джанет Ллойд, виданому в 1988 році¹⁵. Франсуа Артог розглядає наратив Геродота через концепцію «дзеркал». Згідно з нею, Геродот, послуговується грецькою рамкою спостереження та

---

¹⁰ Weiler I. Greek and Non-Greek World in the Archaic Period. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 2003. Vol. 9, №1. P. 21.

¹¹ Skinner J. *The Invention of Greek Ethnography, from Homer to Herodotus*. Oxford, 2012. P. 3.

¹² Там само. С. 21.

¹³ Зокрема див. Елагіна Н. О родоплеменной структуре скифского общества по материалам четвертой книги Геродота. *Советская этнология*. 1963. №3. С. 76-83; Черненко Е. В. Скифо-персидская война. Київ: Наукова думка, 1984; Мунтян В. Скифи Північного Причорномор'я за даними античних джерел. *Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць*. Одеса, 2024. С. 76-80; Мурзін В. Про північні межі Геродотової Скіфії. *Археологія*. 2013. № 2. С. 29-33.

¹⁴ Forsén B., Lampinen A. *Barbarians and Empire: Greek and Roman Conceptions of the East. Oriental Mirages. Stereotypes and Identity Creation in the Ancient World*. Stuttgart, 2024. P. 12.

¹⁵ Hartog F. *The mirror of Herodotus: the Representation of the Other in the Writing of History* / transl. by J. Lloyd. Berkeley: University of California Press, 1988. 416 p.

віддзеркалює звичаї своєї спільноти: перси, відповідно, стають Іншими по відношенню до греків. На час написання роботи, це вже було закріпленим фактом в історіографії. Втім, Франсуа Артог говорить про те, що насправді Геродот використовує «подвійне дзеркало», адже у порівнянні зі скіфами, перси грають роль «нормального» народу, який не розуміє практики скіфської спільноти¹⁶. У цьому випадку фактори, що об'єднували їх раніше (лучництво та вершництво) зникають з поля зору¹⁷. Револьюційним у цьому підході Крістофер Пеллінг вважає зняття фіксованості у зображеннях Іншого, адже Франсуа Артог показує, що ознаки, які визначають Іншого постійно ставляться під сумнів та водночас реактуалізуються¹⁸.

Під впливом нових історіографічних тенденцій та праці Франсуа Артога у 1981 році у французькому журналі *Ktèma*, присвяченому цивілізаціям Сходу, стародавньої Греції та Риму виходить стаття Едомнда Леві. У ній Едмонд Леві виділяє три основні типи зображення скіфів як Іншого: специфічна рівність (кожен кращий в чомусь своєму), грецька вищість та «благородне дикунство»¹⁹. Ця стаття стає однією з перших праць, в яких дослідники намагалися класифікувати топоси, які використовувалися античними авторами для іншування скіфів.

Водночас, через увагу Едварда Саїда до уявлень про Orient, такий фокус переходить і у роботи, що досліджують Іншого в античних джерелах. Скіфів у таких працях також розглядають у межах східної перспективи, хоча у античних текстах скіфська спільнота є північним, а не східним суспільством. Їхня належність до Півночі в античних уявленнях особливо яскраво прослідковується у працях, які використовують кліматичний детермінізм як пояснювальну модель, наприклад в трактаті Гіппократа «Про повітря, води та

---

¹⁶ Там само. С. 49.

¹⁷ Pelling C. East Is East and West Is West – Or Are They? National Stereotypes in Herodotus. *Histos*. 1997. №1. P. 51.

¹⁸ Там само. С. 65.

¹⁹ Lévy E. Les origines du mirage scythe. *Ktèma: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques*. 1981. №6. P. 67-68.

місцевості»²⁰. Окрім того, самі давні греки та римляни відносили Скіфію до Європи, що прослідковується через їхні географічні трактати. Азійська ж частина світу розпочиналася від річки Танаїс (сучасний Дон)²¹. Відповідно, скіфська спільнота не належала до східних суспільств, ні у давньогрецький, ні в римський час. Таке розрізнення є важливим, оскільки як зазначають Бьорн Форсен та Антті Лампінен, для зображення східних та північних спільнот використовували різні топоси та прийоми, які, однак, могли перетинатися між собою²².

З 1990-х років починається уточнення множинності образу Іншого та з'являється тенденція до детальнішого аналізу географічних уявлень давніх греків та римлян. Піонером такого підходу стає Джеймс Ромм. У праці «The Edges of the Earth in Ancient Thought», виданій у 1992 році, він звертає увагу на різноманіття описів спільнот, що були найбільш віддаленими від давніх греків та римлян, звертаючи увагу на те як географічне положення певного суспільства впливає на особливості його репрезентації у античних текстах²³.

У 2012 році виходить друком монографія Джозефа Скіннера «The Invention of Greek Ethnography from Homer to Herodotus». Це синтетична праця, що збирає у собі розвиток уявлень про уявні та реальні спільноти, з якими контактували греки. В цей список увійшли зокрема і скіфи. Автор вдається до перегляду та систематизації стратегій, які використовували греки для опису Іншого, позбуваючись домінуючої східної парадигми поділу²⁴. Окрім того,

---

²⁰ Chiasson C. Scythian Androgyny and Environmental Determinism in Herodotus and the Hippocratic περί αἰρών ὑδάτων τόπων. *Syllecta Classica*. 2001. №12. P. 34.

²¹ До прикладу див. Скілак Каріандський. Опис моря, прилеглого до населеної Європи, Азії і Лівії. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Греческіе писатели. Вып. 1 / уряд. В. Латишев. Санкт-Петербург, 1890. С. 85; Страбон. Географія. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 128-129; Діонісій. Опис населеної землі. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 178.

²² Forsén B., Lampinen A. Barbarians and Empire: Greek and Roman Conceptions of the East. – P. 26.

²³ Romm J. *The Edges of the Earth in Ancient Thought: Geography, Exploration, and Fiction*. Princeton, 1992. P. 5-6.

²⁴ Skinner J. *The Invention of Greek Ethnography, from Homer to Herodotus*. – P. 3.

Джозеф Скіннер звертається до питання образу Іншого через цілий комплекс різноманітних за походженням джерел, включаючи у дослідження прислів'я, випадкові згадки та візуальні алюзії. На його думку це допомагає позбавитись усталеного в історіографії уявлення про етнографію як про першу раціональну та наукову прозу, що існувала у вакуумі²⁵. Водночас, автор повністю відділяє амазонок від скіфів, не демонструючи зв'язки між цими спільнотами, що виглядає невиправдано, навіть враховуючи факт, що його основною джерельною базою є писемні свідчення, де взаємодія войовниць з іншою частиною суспільства артикульована не так яскраво.

Важливим кроком у вивченні скіфів та інших північних народів, як окремого Іншого є спеціальні дослідження, що з'являються останнім часом. Зокрема, у 2025 році вийшла друком збірка статей «Marking the North. The Greek Tradition and its Influence in the Roman Period» під редакцією Антті Лампінен. Поза статтями, присвяченими теоретичним питанням виокремлення Півночі, у збірці також є декілька досліджень, спеціально присвячених скіфам. Зокрема Йоанна Поручнік намагається дослідити спільні риси у образах північних жінок та відокремити їх від описів східних суспільств²⁶.

Зворотній бік скіфсько-еллінських стосунків демонструє у своїй статті «До взаємодії скіфів із греками в Північному Причорномор'ї» Марина Володимирівна Скржинська. Завдяки поєднанню історичних та археологічних свідчень авторка досліджує, як скіфи могли сприймати греків, з якими вони мали контакти²⁷. Хоча вона розглядає писемні джерела як такі, що повністю описують дійсність, ця робота дозволяє позбутися однобокості аналізу образу Іншого у відносинах між двома суспільствами. Скржинська дійшла висновку, що скіфи погано розуміли особливості грецького суспільства і спілкувалися з

---

²⁵ Там само. С. 17; 30.

²⁶ Poruczniak J. Northern Women in Greek and Roman Thought. *Marking the North. The Greek Tradition and Its Influence in the Roman Period*. Athens, 2025. P. 109-130.

²⁷ Скржинська М. В. До взаємин скіфів із греками в Північному Причорномор'ї. *Археологія*. 2017. № 2. С. 13-23.

еллінами через знаки, характерні для своєї культури, зокрема через образи тварин, що несли в собі певне семантичне навантаження²⁸.

Отже, до кінця 1970-х років виходить друком лише невелика кількість праць, присвячених контактам між греками та іншими спільнотами. Подальша зростаюча увага до іншування варварів у античних джерелах тісно пов'язана з розвитком постколоніального підходу. Хоча у дослідницькому фокусі зазвичай опиняються східні суспільства (перси, лідійці, єгиптяни), авторам вдалося виокремити також загальні характеристики образу скіфів, які можна використовувати та нюансувати під час подальших досліджень.

1.2. Історіографія дослідження жіноцтва у давньогрецькій, римській та скіфській спільнотах

Хоча окремі спроби дослідження жінок через античні тексти відбувалися до XIX століття, вони здебільшого були зосереджені на певних групах образів. Жінки у таких роботах постають як символічні колективні групи (амазонки, німфи, богині, цариці тощо)²⁹. У XIX столітті відбувається не лише інституціоналізація історичних студій як напрямку, а й поступове збільшення присутності жінок у публічній сфері (зокрема через відкриття жіночих освітніх закладів), що призводить до дебатів стосовно їхнього статусу у суспільстві³⁰. У відповідь на ці перетворення підвищується наукове зацікавлення дослідженнями жінок в античних суспільствах, що прослідковується через зростання кількості відповідних праць, особливо в останні десятиліття XIX століття³¹.

---

²⁸ Там само. С. 20.

²⁹ До прикладу див: Serviez J. *Les Femmes Des Douze Cesars, Contenant La Vie & Les Intrigues Secretes Des Imperatrices & Femmes Des Premiers Empereurs Romains*. Amsterdam, 1722. 365 p.; Roling B. *Our White Ladies on the Graves: Historicisations of Nymphs in Early Modern Antiquarianism*. *The Figure of the Nymph in Early Modern Culture*. Leiden, 2018. P. 453-461.

³⁰ Blok J. *Sexual Asymmetry. A Historiographical Essay*. *Sexual Asymmetry. Studies in Ancient Society*. Amsterdam, 1987. P. 22.

³¹ McClure L. Introduction. *Making Silence Speak: Women's Voices in Greek Literature and Society*. Princeton, 2001. P. 3.

Як зазначає Джозін Блок, саме тоді було сформовано парадигму, за якою вивчали жінок до другої половини ХХ століття³². В основному вони відповідали загальним історичним тенденціям того періоду та розвивалися всередині двох домінуючих напрямків: позитивізму та романтизму (Блок для свого аналізу окремо виділяє категорію романтичного ідеалізму). Характерною для історії ХІХ століття було порівняння норм та регулювань, які побутували в Античності із власною епохою, що, зокрема, призводить до потреби в оціночних судженнях щодо статусу жінок у давньогрецькому та римському суспільствах³³.

Це зумовлює дискусію, що стає центральною для цього періоду: хорошим чи поганим було становище античних жінок і до якої міри вони визначали той період загалом³⁴. Ці дебати демонструють загальну проблему, що об'єднувала обидва напрямки, незважаючи на їх відмінності: жінки відділялися від решти суспільства та представлялися як однорідна категорія, адже соціальне розрізнення не було потрібним, якщо вони не брали участь у суспільних взаєминах або маркувалися як певний символічний образ³⁵.

В результаті, не зважаючи на велику кількість ретельно впорядкованих позитивістами даних та можливість виходу за понятійний апарат писемних джерел, що пропонував ідеалізм, було створено традицію, в якій жінки не були інтегровані у спільноту, а становили окрему категорію, що розглядалася з точки зору протиставлення приватної та публічної сфер³⁶.

Ситуація починає активно змінюватися протягом 1960-1970-х років, коли у США та Європі відбувається піднесення жіночого руху. Саме в цей період жіноча історія виокремлюється як відносно самостійний академічний напрямок досліджень, однією з цілей якого стає, зокрема, намагання позбутися

---

³² Blok J. *Sexual Asymmetry*. – P. 2.

³³ Humphreys S. *Anthropology and the Greeks*. London, 1978. P. 19.

³⁴ Ці дебати детально описані в Versnel H. *Wife and Helpmate. Women of Ancient Athens in Anthropological Perspective. Sexual Asymmetry. Studies in Ancient Society*. Amsterdam, 1987. P. 59-86.

³⁵ Blok J. *Sexual Asymmetry*. – P. 6; 28.

³⁶ Там само. С. 38.

андроцентризму та тенденції сприймати жінок як Іншого відносно чоловіка-взірця³⁷. Загалом, дослідження, що стосувалися античних жінок, спиралися на методологічні напрацювання програмових текстів цього періоду. До прикладу, вони переймають відхід від універсальності жіночого досвіду, необхідність якого описувала, зокрема, Гізель Бок³⁸. Натхненна феміністичним підходом, виходить монографія «Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity» Сари Померой, що розпочинає новий виток у дослідженні множинності жіночих ролей у часи Античності³⁹.

Протягом 1970-х років, разом зі збільшенням кількості досліджень, що ставлять у центр уваги жінок в античному суспільстві, з'являються також історіографічні огляди. Першим з них стає бібліографічний есей Сари Померой, виданий у 1973 році в спеціальному виданні журналу «*Arethusa*»⁴⁰. Втім, це був вибірковий короткий огляд, що включав у себе здебільшого роботи, написані протягом ХХ століття, зі значним акцентом на 1950-1960-ті. У 1975 році Ліанна Гудвотер видає працю «*Women in Antiquity: An Annotated Bibliography*», в якій подає як оригінальні античні джерела, так і дослідження, що аналізують жінок від часу мінойської культури до 476 року н.е., коли відбувається розпад Західної Римської імперії⁴¹.

Враховуючи наявність достатньо повної історіографічної праці, в цьому підрозділі будуть окремо винесені роботи, що не потрапили до існуючих бібліографічних оглядів, однак є особливо важливими для формування теоретичного підходу. Більшість з них тематично присвячена або питанню жінок у скіфській спільноті або конструюванню уявного образу жінки в античних джерелах.

---

³⁷ Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 161.

³⁸ Bock G. *Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate*. *Gender&History*. 1989. Vol. 1, №1. P. 8.

³⁹ Pomeroy S. *Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York: Schocken Books, 1975. 304 p.

⁴⁰ Pomeroy S. Selected Bibliography on Women in Antiquity. *Arethusa*. 1973. Vol. 6, №1. P. 125-157.

⁴¹ Goodwater L. *Women in Antiquity: An Annotated Bibliography*. Metuchen, 1975. P. 21.

Хоча до 1986 року, коли виходить стаття «Gender: A Useful Category of Historical Analysis» авторства Джоанн Скотт, деякі дослідники вже використовували термін «гендерна історія» поруч із жіночою, саме ця праця вважається точкою відліку нового напрямку у історіографії⁴². В першу чергу, дослідники, що працюють у підході гендерної історії, продовжують звертати увагу на те, що жінки не є відокремленими від чоловіків, а їхні досвіди є взаємопроникними⁴³. Окрім того, особливостями цього підходу є фокус на різниці між практиками та очікуваними соціальними ролями щодо обох статей, питанні влади та агенції, а також сексуальності та тілесності⁴⁴. В останні десятиліття схожі тенденції прослідковуються і при вивченні жінок в Античності. Зокрема, акцентується бажання відокремити ідеологічні конструкції від їхнього фактичного становища у суспільстві та прослідкувати питання жіночої влади та політичних можливостей⁴⁵. Часто, через обмеженість писемних свідчень, дослідники обирають для цього жанр біографістики, висвітлюючи те, як уявлення про життя окремих жінок формувалися та трансформувалися внаслідок їхнього включення чоловіками у письмову традицію⁴⁶.

Гендерний підхід до вивчення жінок у «Історії» Геродота використовує зокрема Керолін Девальд у своїй статті «Women and Culture in Herodotus' Histories» (1981), що пізніше буде використовуватися у подальших дослідженнях щодо ідеального образу жінки. Авторка намагається простежити неоднозначність жіночого портрету та показати, що стать не завжди є визначальним фактором для опису⁴⁷. Ірен-Евангелія Георгіу у своїй кандидатській дисертації намагається доповнити та уточнити роботу Керолін

---

⁴² Meyerowitz J. A History of "Gender". *The American Historical Review*. 2008. Vol. 113, №5. P. 1347.

⁴³ Scott J. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. 1986. Vol. 91, №5. P. 1056.

⁴⁴ Rose S. What is Gender History? Cambridge, 2010. P. 13-14.

⁴⁵ Taylor C. Women in the ancient Greek world: history and historiography. *The Journal of Hellenic Studies*. 2025. №145. P. 247-248.

⁴⁶ Там само. С. 250.

⁴⁷ Dewald C. Women and culture in Herodotus' Histories. *Women's Studies*. 1981. №8. P. 93-94.

Девальд та класифікувати образи жінок у праці Геродота. Вона поділяє його описи на шість категорій: війна, влада, етнографія, обмін ролями, релігія та проституція⁴⁸. Важливим внеском авторки є те, що вона не лише зібрала всі описи, що стосуються жінок в «Історії», але й зосередилася на різниці між гречанками та варварками і показала, що більша кількість згадок про варварських жінок у праці Геродота, пов'язана з усталеним уявленням греків про вищий рівень жіночої влади і розпусти у не-грецьких суспільствах⁴⁹.

Однією з ключових праць, що розглядає жінок в ідеологічному контексті від класичної античності до модерного часу, є збірка «Women and the Ideology of Political Exclusion» (2018) під редакцією Тетяни Цакіропулу-Саммерс та Катерини Киці-Мітаку⁵⁰. Вона поділена на дві частини, перша з яких присвячена грецькій та римській античності. Незважаючи на те, що через фокус саме на виключенні жінок з політичної та публічної сфери виклад у деяких статтях набуває однобокого характеру, ця збірка, тим не менш, є важливою для розуміння того, як нарратив впливає на формулювання образу жінки, її моделей поведінки та соціальних взаємодій. Окрім того, підтверджується, як на особливості оповіді про жінок впливає походження автора. Наприклад, Фуکیدід, що походив з Афін, майже повністю виключає жіноцтво зі своєї оповіді, а всі їхні згадки використовуються у негативному контексті⁵¹. В той час як Геродот, що відсторонює себе від афінської ідеології, у своїх сюжетах демонструє, що жінки можуть мати певну владу без шкоди для себе чи свого соціуму⁵².

Великий історіографічний пласт також становлять праці, що вивчають амазонок. Увага до войовниць серед дослідників пояснюється як кількістю

---

⁴⁸ Georgiou I. Women in Herodotus' "Histories": diss... PhD / Swansea University. Swansea, 2002. P. 1.

⁴⁹ Там само. С. 252.

⁵⁰ *Women and the Ideology of Political Exclusion: From Classical Antiquity to the Modern Era*. London, 2018. 334 p.

⁵¹ Shannon-Henderson K. Women in Thucydides: absence and inferiority. *Women and the Ideology of Political Exclusion: From Classical Antiquity to the Modern Era*. London, 2018. P. 90.

⁵² Tank H. Powerful women and gender ideology in Herodotus' Histories. *Women and the Ideology of Political Exclusion: From Classical Antiquity to the Modern Era*. London, 2018. P. 86.

згадок в давньогрецькій та римській традиції, так і привабливістю самих сюжетів – амазонки виступають антиподом до інших жінок Античності⁵³. Войовниць можна розглядати з багатьох перспектив, починаючи від огляду міфів про амазонок та сюжетів амазономахії, закінчуючи дослідженням поховань жінок зі зброєю та аналізом писемних свідчень, що стосуються історичних спільнот⁵⁴. Враховуючи наявність широкого історіографічного огляду у Олени Євгенівни Фіалко, вважаю доречним зосередитися на роботах, що були видані в останні п'ять років, або мають принципове значення для цієї роботи⁵⁵. Втім, важливо зазначити, що у цьому розділі я також оминаю роботи, що присвячені дискусії щодо реальності існування амазонок, яка точилася протягом двох століть, оскільки наразі це питання є вирішеним та подаю ті, що зосереджуються на особливостях використання образу войовниці у грецьких писемних та почасти візуальних джерелах.

Загальні тенденції дослідження войовниць відповідають розвитку підходів жіночої та гендерної історії, втім мають деякі особливості. Зокрема, характерною ознакою робіт про амазонок є те, що дослідники здебільшого не розділяють оповіді про амазонок на міфічні та етнографічні. На мою думку, варто зважати на жанр писемного джерела, оскільки поданий в ньому нарратив корелює із жанровими особливостями тексту. Наприклад, Ян Бремер, у статті, опублікованій в 2000 році, аналізує міфологічні та етнографічні згадки як тексти одного порядку, в результаті доходять висновку, що амазонок ніколи не існувало, а побутування образу войовниці ставало віддзеркаленням грецького страху до організації жінок⁵⁶. Схожим підходом послуговується і Ендрю Стюарт. У дослідженні «Imag(in)ing the Other: Amazons and Ethnicity in Fifth-

---

⁵³ Богаченко Т.В. Исторические основы сказаний о женщинах-воительницах южнорусских степей. Ростов-на-Дону, 2017. С. 4.

⁵⁴ Амазономахія – назва для розповідей, пов'язаних із боротьбою греків та амазонок. Цей сюжет не лише зустрічається у текстах, але й виступає впізнаваним візуальним образом та продукується зокрема на саркофагах та посудинах.

⁵⁵ Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях: дис. доктор іст. наук: 07.00.04 / Інститут археології НАН України. Київ, 2020. С. 17-44.

⁵⁶ Bremer J. The Amazons in the Imagination of the Greeks. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2000. №40. P. 51-52.

Century Athens» (1995) він резюмує, що популярність сюжетів про амазонок у класичних Афінах стає наслідком напливу метекських дівчат у місто, що брали шлюби з афінськими чоловіками⁵⁷. Такі висновки стають можливими через конструювання тяглості між різночасовими свідченнями. Етнографічні описи в такому випадку розглядаються як продовження міфічної традиції, а не джерела, які базуються на емпірично отриманих греками спостереженнях.

Разом з тим, не варто недооцінювати вплив міфів на формування етнографічних описів. Це показує зокрема Алла Вікторівна Котіна у своїй дисертації, захищеній у 2012 році. Дослідниця наголошує, що амазонки змінювали свою локалізацію відповідно до розширення території ойкумени, базуючись на околицях, заселених народами, звичаї яких нагадували спосіб життя войовниць⁵⁸. Окрім того авторка зазначає, що сприйняття міфів про амазонок у грецькому суспільстві було відмінним у різний час. Воно кристалізується у класичний період, коли греки починають вбачати у міфічній традиції минуле інших народів⁵⁹. Відповідно, етнографічні згадки вбирають в себе міфічні елементи, які доповнюють побачене, однак не є повністю тотожними.

Найчастіше, однак, амазонок досліджують виключно через міфологічну традицію, що призводить до викривленого погляду на уявлення греків та римлян щодо них. Це зокрема простежується у монографії «*Amazons: The History Behind the Legend*» Девіда Браунда, виданої у 2025 році. У ній автор доходить висновку, що праобразом амазонок у архаїчну та класичну епоху насправді були грецькі жінки, які могли символічно ставати «амазонками», причому греки «не були настільки наївними, щоб серйозно вірити в існування “реальних” амазонок із плоті й крові»⁶⁰. Автор доволі детально розглядає

---

⁵⁷ Stewart A. Imag(in)ing the Other: Amazons and Ethnicity in Fifth-Century Athens. *Poetics Today*. 1995. Vol. 16, №4. P. 589.

⁵⁸ Котіна А. В. Миф об амазонках и его развитие в античной традиции: Автореф. дис. канд. ист. наук. Белгород, 2012. С. 7.

⁵⁹ Там само. С. 20.

⁶⁰ Braund D. *Amazons: The History Behind the Legend*. Cambridge, 2025. P. XI.

особливості конструювання образу войовниць, однак ретранслює їх на грецьких жінок, змішуючи погляди про варварів та внутрішнє суспільство.

Відповідно, хоча іншування амазонок одночасно відбувалося на статевому та етнічному рівнях, через недостатню увагу до етнографічних свідчень, основною для інтерпретації стає гендерна перспектива, яка може лише частково відповісти на питання про особливості формування античних уявлень щодо войовниць. Якщо причетність амазонок до варварської спільноти все ж артикулюється, вона побутує паралельно до дискусії стосовно впливу греко-перської війни на образ Іншого. Як було показано вище, для загалу варварських спільнот дослідники наразі сходяться на думці, що перський фактор не був визначальним у етнографічних описах варварів, втім злам в уявленнях про амазонок досі часто пов'язують із греко-перськими війнами, коли войовниці нібито починають віддзеркалювати жіночність персів⁶¹. На мою думку, його варто асоціювати радше із збільшенням грецьких контактів зі скіфським суспільством, адже завдяки ним можливо було отримати інформацію і щодо войовниць, які проживали у Північному Причорномор'ї. Додатковим аргументом до цього може слугувати утвердження стандартизованого скіфського костюму у вазописній традиції, у якій амазонки також зображувалися у скіфському вбранні⁶².

Окрім того, дуже обмежене коло праць присвячено аналізу образу амазонок у римський час. Одним із єдиних досліджень, що підіймає це питання, є магістерська робота Ерін Леаль (2010), яка фокусується на інтерпретації войовниць у літературі та мистецтві римського часу. Авторка намагається простежити зв'язок між використанням образу амазонок та особливостями римського суспільства і доходить висновку, що римляни продовжували доповнювати грецькі наративи про войовниць відповідно до власних соціальних, політичних та культурних потреб, особливо у ранній

---

⁶¹ Там само. Р. XII.

⁶² Shapiro H. Amazons, Thracians, and Scythians. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 1983. Vol. 24, №2. P. 106.

період існування Римської імперії, коли потрібно було визначити власну ідентичність, що вимагало пошуку Іншого⁶³. Водночас Ерін Леаль майже не звертається до гендерного питання, через що втрачається розуміння гендерних уявлень римлян під час формування імперії.

Ще менше праць присвячено дослідженню жінок у скіфському суспільстві, що не належали до касты войовниць. Здебільшого вони згадуються у контексті аналізу родинних відносин у роботах, що розглядають соціальну структуру скіфської спільноти загалом⁶⁴. Серед спеціальних досліджень варто виокремити працю Анни Михайлівни Булах, в якій вона розглядає жінок у скіфському, сарматському та аланському суспільствах⁶⁵. Однак, ця праця, хоча і видана у 2008 році, зберігає радянські теоретичні підходи. Зокрема авторка розглядає кочові суспільства через стадіальну концепцію розвитку цивілізації⁶⁶.

Окрім того, інтерпретації, запропоновані Анною Булах, спираються на пряме прочитання писемних джерел. Це призводить до того, що трансформацію зображення Іншого авторка сприймає як буквальні зміни у скіфській спільноті. Додатковим аргументом до цього виступає перехід у епоху «класоутворення»⁶⁷. В результаті, у праці яскраво артикулюється концепція «занепаду» і перехід від рівноправ'я між статями до підвладності жінок у спільноті⁶⁸. У дослідженні, хоча і розглядаються жінки різних соціальних ролей, все ж саме войовниці знаходяться в центрі уваги. З одного боку це пояснюється більшою кількістю писемних джерел, що описують амазонок. З

---

⁶³ Leal E. *The Empire's Muse: Roman Interpretations of the Amazons through Literature and Art: diss...* MA / San Diego State University. San Diego, 2010. P. 98.

⁶⁴ До прикладу див. Тереножкин А. И. Об общественном строе скифов. *Советская археология*. 1966. №2. С. 33-49; Хазанов А. М. Социальная история скифов. Москва, 1975. С. 55-98; Семенов-Зусер С. Родовая организация у скифов Геродота. *Известия ГАИМК*. 1931. Т. 9. №1. С. 1-34.

⁶⁵ Булах А.М. *Женщина в скифо-сармато-аланском мире*. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2008. 279 с.

⁶⁶ Там само. С. 78.

⁶⁷ Там само. С. 74.

⁶⁸ Там само. С. 73.

іншого, авторка намагається ототожнити наявність амазонок і вищий статус жінки у суспільстві загалом⁶⁹.

Таким чином, до виокремлення жіночої історії як окремого напрямку у 1960-х роках та подальшого розвитку гендерної історії, дослідження жінок в Античності вписувалися у загальні тенденції історіописання. Зі зміною підходів вдалося диверсифікувати соціальні ролі і статус жінок та виокремити різницю між їхнім становищем у суспільстві і сформованим ідеологічним образом «ідеальної жінки». У випадку скіфської спільноти, схожий шлях пройшли дослідження войовниць, хоча основна дискусія все ж будувалася навколо існування амазонок. Скіф'янки, що займали інші соціальні ролі, здебільшого залишалися поза увагою істориків, а наявні праці про них наслідують радянські теоретичні підходи.

1.3. Від писемних джерел до археології: дослідження жіночих поховань

На відміну від історичної дисципліни, де жінки не одразу стали окремим предметом дослідження, в археології увага до жінок простежується з моменту появи відповідних матеріальних даних. Разом з тим, питання, які задавалися дослідниками та особливості інтерпретації археологічних знахідок змінювалися із часом. Здебільшого, перегляд теоретичних підходів до аналізу комплексів, асоційованих із жіночою статтю, відповідав загальним тенденціям в археології кожного окремого періоду. У цьому підрозділі будуть розглянуті роботи, зосереджені на формуванні можливих методів та підходів для дослідження жінок за археологічними джерелами, що публікувалися із середини XIX століття, коли археологія професіоналізується та інституалізується як окрема наукова дисципліна. Окрема увага буде також приділена дослідженням, які аналізують становище жінок у суспільствах раннього залізного віку Європи (в тому числі і у скіфському), спираючись на поховання як основне джерело для інтерпретації.

---

⁶⁹ Там само. С. 105-129.

До початку 1960-х років, коли процесуальна археологія починає оформлюватися як напрямок досліджень, у більшості випадків жінки розглядалися у зв'язку з еволюцією або розвитком сакральної сфери, що відповідало загальному фокусу на процесах в археологічних дослідженнях. Найяскравіше це можна простежити через зміни в інтерпретаціях щодо палеолітичних антропоморфних фігурок⁷⁰. Нові археологи зміщують дослідницький фокус, приділяючи набагато більше уваги соціальному виміру людського існування. Разом із цим процесуалісти розширюють коло джерел, якими вони послуговуються, включаючи в свої праці також аналіз етнографічних свідчень⁷¹. Одним з ключових питань, яке розглядалося археологами стає поділ праці у давніх суспільствах як частина їхньої соціальної організації. Найвпливовішою гіпотезою, що активно дискутувалася протягом наступних десятиліть стає модель «Чоловіка-мисливця», визначена протягом симпозиуму, організованого у 1966 році Річардом Лі та Ірвеном ДеВором⁷². Згідно з нею, розподіл на жіночу та чоловічу працю був характерним ще для ранніх етапів еволюції, причому чоловіки відповідали за полювання, а жінки за збиральництво та виховання дітей⁷³.

Перенесення сучасних гендерних моделей на минуле було характерним для цього періоду та простежується і в інших працях. Зокрема у статті «Value Systems and Trade Cycles of the Late Archaic in the Midwest» (1968) Говард Вінтерс намагається дослідити економічну діяльність давніх суспільств за

---

⁷⁰ Cârciumaru M., Colan E. E. A Brief Retrospective on the Evolution of Conceptions Regarding the Meaning and Interpretation of Palaeolithic Anthropomorphic Figurine. *Annales d Université Valahia Târgoviște Section d Archéologie et d Histoire*. 2024. №26. P. 12-14.

⁷¹ Trigger B. G. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge, 2006. P. 399-401.

⁷² *Man the Hunter*. Chicago, 1968. 415 p. Щодо дискусій див. Venkataraman V. V., Hagen E. H., Stibbard-Hawkes D. et al. The Meanings and Dividends of Man the Hunter. *Evolution and Human Behavior*. 2026. Vol. 47, №3; 106840 P. 1-25; Anderson A., Chilczuk S., Nelson K. et al. The Myth of Man the Hunter: Women's contribution to the hunt across ethnographic contexts. *PLoS ONE*. 2023. №18. e0287101. P. 1-11.

⁷³ Conkey M. W., Spector J. D. Archaeology and the Study of Gender. *Advances in Archaeological Method and Theory*. 1984. №7. P. 7.

матеріальними рештками⁷⁴. Аналізуючи типи артефактів, він часто вибудовує свої висновки відповідно до того, які види праці асоціювалися із чоловіками та жінками. Особливо це прослідковується у випадку з товкачиками, що застосовувалися для перемелювання. Якщо предмети знаходилися у жіночих похованнях, то це означало, що жінка займалася такою роботою, водночас знахідки у чоловічих похованнях не обов'язково означали участь чоловіків у перемелюванні насіння чи іншої їжі. В такому випадку товкачики могли виступати як предмети, що були виготовлені ними як майстрами або використовуватися для інших задач⁷⁵. Не зважаючи на упередженість, важливим є те, що саме процесуалісти починають диференціювати інвентар за статевими ознаками, виділяючи жіночі та чоловічі категорії речей⁷⁶.

Наступні зміни у дослідницьких підходах відбуваються у 1980-х. В першу чергу, вони були пов'язані зі зростаючою увагою до гендеру як аналітичної категорії. Разом із гендерною археологією паралельно розвивалася також і феміністична археологія, яка початково хоч і базувалася на тих самих теоретичних засадах, однак пізніше почала послуговуватися феміністичною теорією та критикою як основними методами⁷⁷. Окрім того, феміністична археологія відрізняється від гендерної активною залученістю до питань становища жінок у сучасному академічному середовищі і бажанням «віднайти» жінок у минулому (особливо тих, що походять із маргіналізованих груп). Відповідно, чоловічий досвід та їхня взаємодія із жінками залишається поза увагою⁷⁸.

---

⁷⁴ Winters H. D. Value Systems and Trade Cycles of the Late Archaic in the Midwest. *New Perspectives in Archaeology*. Chicago, 1968. P. 175.

⁷⁵ Там само. С. 205-206.

⁷⁶ Прикладом такого підходу зокрема є Hill J. N. Broken K Pueblo: Patterns of Form and Function. *New Perspectives in Archaeology*. Chicago, 1968. P. 133; Deetz J. The Inference of Residence and Descent Rules from Archeological Data. *New Perspectives in Archaeology*. Chicago, 1968. P. 42-43.

⁷⁷ Sørensen M. L. S. The Archaeology of Gender. *A Companion to Archaeology*. Oxford, 2004. P. 75.

⁷⁸ Cobb H. Feminist archaeological pedagogies. *The Routledge Handbook of Gender Archaeology*. London and New York, 2025. P. 16-17.

Важливою особливістю розвитку гендерної та феміністичної археології також є те, що європейська та північноамериканська археологія традиційно мала набагато тісніші зв'язки із культурною антропологією, аніж із історією, через що теоретичні напрацювання зазвичай переймалися саме з галузі антропологічних досліджень. В антропології увага до гендеру з'являється протягом 1970-х та пов'язана із розвитком феміністичного напрямку досліджень⁷⁹. Через це перші праці, написані дослідниками, які намагалися створити теоретичну рамку, що б дозволила використовувати гендер як аналітичну категорію в археології початково з'являються саме у феміністичних антропологічних збірках у 1980-х.

Разом з тим, не зважаючи на активне використання етнографічних даних для підкріплення власних висновків, археологи достатньо довго не зважали на упередженість такого типу джерел у питаннях статі та гендеру⁸⁰. Через це дослідники початково виходили з припущення про гендерну нерівність і в результаті підкріплювали його завдяки етнографічним свідченням⁸¹. Однією з перших до цього питання звернулася Джанет Спектор у статті «Male/Female Task Differentiation Among the Hidatsa: Toward the Development of an Archaeological Approach to the Study of Gender», виданій у 1983 році у збірці, присвяченій дослідженню жінок корінних народів, які заселяли Великі рівнини. У цій роботі дослідниця однією з перших артикулює питання гендерного розподілу влади у давніх суспільствах, намагається створити метод, який би поєднував антропологічні й археологічні підходи та відповісти на питання чи можливо і потрібно досліджувати гендерну поведінку через археологічний інструментарій⁸². Для цього Джанет Спектор намагається

---

⁷⁹ Sørensen M. L. S. *The Archaeology of Gender*. – P. 86.

⁸⁰ Conkey M. W., Spector J. D. *Archaeology and the Study of Gender*. – P. 3.

⁸¹ Díaz-Andreu M., Pope R. *The History of Gender Archaeology. The Oxford Handbook of the History of Archaeology*. New York, 2024. P. 375.

⁸² Spector J. D. *Male/Female Task Differentiation among the Hidatsa: Toward the Development of an Archaeological Approach to the Study of Gender. The Hidden Half*. New York, 1983. P. 77.

прослідкувати просторові, матеріальні, організаційні та часові характеристики диференціації праці між чоловіками та жінками⁸³.

Питанням про різні задачі, які виконували жінки і чоловіки у спільнотах, задавалися ще у ХІХ столітті, однак його вирішення зазвичай будувалося на сучасних авторам уявленнях про статевий розподіл праці. Авторка намагається деконструювати усталену думку, використовуючи підходи процесуальної археології та гендерного аналізу і доходить висновку, що узагальнені моделі стосовно диференціації праці не працюють на фактичному антропологічному матеріалі, а статус та влада чоловіків та жінок у спільнотах є відносним. Відтак, хоча чоловіки регулярно приймали рішення стосовно своїх видів діяльності, не включаючи у такі зібрання жінок, цей процес був ідентичним і з жіночого боку, через що продуктивнішим є розгляд конкретних зв'язків між чоловіками та жінками у випадках, коли їхні сфери впливу перетинаються⁸⁴.

Пізніше, Джанет Спектор продовжить займатися розробкою теоретичних поглядів гендерної археології, ставши однією з класиків нового дослідницького поля. Зокрема, у 1984 році, у журналі «Advances in Archaeological Methods and Theory» було опубліковано її статтю «Archaeology and the Study of Gender» у співавторстві з Маргарет Конкі. У цій роботі авторки демонструють, що хоча гендер на той час не мав визначеного місця у археологічних дослідженнях, висновки стосовно гендерних відносин були постійно присутніми у археологічних працях, особливо у дослідників, що займалися соціальною археологією⁸⁵. Часто, археологи будували свої припущення на основі власної упередженості, що спонукало до перенесення сучасних соціальних систем у минуле⁸⁶. Через це зокрема відбувається диференціація матеріальних об'єктів за статевою приналежністю, яка часто будується на наявних стереотипах стосовно жіночої та чоловічої діяльності

---

⁸³ Там само. С. 91.

⁸⁴ Там само. С. 93-95.

⁸⁵ Conkey M. W., Spector J. D. Archaeology and the Study of Gender. – P. 5.

⁸⁶ Там само. С. 2.

(кераміка асоціюється з жіночим інвентарем, в той час як зброя із чоловічим) і не відображає фактичного розподілу у суспільствах⁸⁷. Ця ідея була особливо важливою для розвитку уявлень про матеріальність гендеру і започаткувала перегляд існуючих уявлень про інвентар, в тому числі поховальний.

Загалом, у 1980-1990-х відбувається розробка нової теоретичної перспективи, що пізніше систематизується у спеціальних збірках, присвячених питанням гендеру у давніх суспільствах. Однією з найважливіших праць у цьому контексті була «Engendering Archaeology: Women and Prehistory» (1991). Збірка була видана на основі доповідей наукової конференції, що проводилася у 1988 році. Підготовка до неї тривала два роки та розпочалася у 1986-му, оскільки через дуже обмежену кількість досліджень, присвячених питанням гендеру в археології, організаторам довелося шукати спеціалістів, які мали ґрунтовні знання стосовно різних типів матеріальних даних (кераміка, кістки тварин тощо) та окремих теоретичних підходів до праїсторії (наприклад, неолітизація) і були готові переглянути свої дослідницькі питання таким чином, щоб гендер виступав як основна аналітична категорія. Причому, на відміну від раніших досліджень, увага зосереджувалася суто на археологічних, а не етнографічних чи історичних джерелах⁸⁸. В результаті, у збірці виокремлюються основні дослідницькі питання, що стали центральними для гендерної археології. Зокрема це питання розподілу праці та владних відносин, відображення гендеру у матеріальній культурі і зв'язок просторових та гендерних практик⁸⁹.

Важливим також є те, що підходи гендерної археології застосовувалися до різних періодів нерівномірно. Відтак, дослідники неоліту менше використовували поняття гендеру у своїх дослідженнях, почасти через домінування теоретичної перспективи, запропонованої Девідом Кларком. З

---

⁸⁷ Там само. С. 7.

⁸⁸ Gero J. M, Conkey M. W. Preface. *Engendering Archaeology: Women and Prehistory*. Oxford, 1991. P. XII.

⁸⁹ Там само. С. XIII.

іншого боку, ранній залізний вік став одним із перших періодів, стосовно якого застосовувався гендерний аналіз. Це було пов'язано зокрема з тим, що археологічні дані не узгоджувалися із традиційною статевою диференціацією матеріальної культури⁹⁰.

Через особливості джерел, основною складовою гендерного підходу в археології стала увага саме до матеріальних виявів гендеру. Відповідно до такого бачення, речі розглядаються як засіб формування, розпізнавання та втілення гендерних відмінностей, оскільки вони впливають на те як людина бачить себе та які ролі і права вважає доступними у суспільстві⁹¹. Із розвитком ідей про матеріальність гендеру, які описували у своїх працях зокрема Марі Соресен, Рейчел Поуп, Роузмері Джойс, Пет Кірхем тощо, почався пошук археологічних пам'яток, що були б точним виразником зв'язків між індивідом та матеріальними об'єктами, які йому належать⁹². Найбільш вдалим для такої мети стали поховальні пам'ятки. Зокрема Фредерік Фахлендер у своїй статті «Facing Gender Corporeality, Materiality, Intersectionality and Resurrection» (2012), обґрунтовує це тим, що при дослідженні інших типів пам'яток можливо лише припустити особу власника чи користувача певної речі, в той час як у похованнях такий зв'язок є більш очевидним⁹³. Водночас, небіжчики мають обмежений вплив на зведення свого поховання і у ньому більше відображена діяльність і наміри живих, що дозволяє простежити також соціальність гендеру⁹⁴.

У 2001 році виходить збірка «Gender and the Archaeology of Death», в якій зібрані статті, що присвячені особливостям гендерного аналізу за

---

⁹⁰ Díaz-Andreu M., Pope R. The History of Gender Archaeology. – P. 386.

⁹¹ Sørensen M. L. S. The Archaeology of Gender. – P. 86-87.

⁹² Зокрема див. Kirkham P., Airfield J. Introduction. *The Gendered Object*. Manchester, 1996. P. 1-11; Sørensen M. L. S. Gender Archaeology. Cambridge, 2000. P. 74-95; Pope R. Re-approaching Celts: Origins, Society, and Social Change. *Journal of Archaeological Research*. 2022. №30. P. 13-15.

⁹³ Fahlander F. Facing Gender Corporeality, Materiality, Intersectionality and Resurrection. *To Tender Gender. The Pasts and Futures of Gender Research in Archaeology*. Stockholm, 2012. P. 137.

⁹⁴ Там само. С. 138.

поховальними пам'ятками. У збірці є статті, що присвячені переосмисленню раніше досліджених пам'яток з урахуванням гендеру як категорії для аналізу; роботи, що зосереджуються на зв'язках між гендером і владою та праці, у яких розглядається питання неоднозначності поховального інвентарю при визначенні гендеру похованого⁹⁵. Зокрема, у статті «Gender and Mortuary Analysis: What Can Grave Goods Really Tell Us?» Барбара Красс, на основі етнографічних даних, робить важливий висновок про те, що поховальний інвентар у деяких суспільствах міг запозичуватися, поповнюватися та обмінюватися⁹⁶. Це в свою чергу впливало на стан його збереженості під час археологічних досліджень та інтерпретації гендеру похованого.

У скіфській археології проблема наявності пограбувань також була дискусійною. Перш за все поставало питання щодо часу здійснення грабіжницького акту після спорудження кургану⁹⁷. Хоча грабіжницькі акти були різночасовими, однак, більша частина пограбувань, схоже, все ж була здійснена у давнину, оскільки грабіжники знали розташування та склад могил. Про це свідчить зокрема те, що кількість жіночих поховань, які були пограбовані як правило є нижчою за чоловічу, а всі повноцінні дитячі поховання здебільшого залишаються цілими⁹⁸. З іншого боку виникає проблема визначення мотивів пограбувань і того чи можна сприймати їх лише як акти з ціллю забрати цінні речі⁹⁹. Враховуючи, що у багатьох випадках частина інвентарю при пограбуваннях лишалася непорушеною, акт доступу до

---

⁹⁵ *Gender and the Archaeology of Death*. Walnut Creek, 2001. 203 p.

⁹⁶ Crass B. A. *Gender and Mortuary Analysis: What Can Grave Goods Really Tell Us? Gender and the Archaeology of Death*. Walnut Creek, 2001. P. 105.

⁹⁷ Хазанов А. М., Черненко Е. В. Время и мотивы ограбления скифских курганов. *Археология*. 1979. №30. С. 26-36; Полин С. В. Об ограблении скифских курганов в Северном Причерноморье. *Археология і давня історія України*. 2017. №23. С. 527-535.

⁹⁸ Кузнецова Т. М. О нарушениях скифских захоронений в период архаики (предварительные наблюдения. *Краткие сообщения Института археологии*. 2018. № 252. С. 128; Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях. – С. 170.

⁹⁹ Курочкин Г. Н. Путешествие в пренсподнюю: шаманские мистерии в глубинах скифского кургана. *Петербургский археологический вестник*. 1993. №6. С. 27-31; Очир-Горяева М. А. Следы постпогребальных обрядов в курганах скифской эпохи степей Евразии. *Древние некрополи и поселения: постпогребальные ритуалы, символические захоронения и ограбления* / ред. Е. Н. Носов. Санкт-Петербург, 2016. С. 113-128.

поховання також мав певне символічне значення. Отже, такі зміни у поховальному інвентарі могли бути пов'язані із певним становищем небіжчика всередині спільноти, що впливало на його сприйняття іншими членами суспільства.

Іншою важливою рисою гендерної археології є увага до ідеї інтерсекційності. Вона полягає у тому, що стать та/чи гендер перетинаються з іншими параметрами (етнічність, статус, походження, вік, сексуальність тощо) та залежать від них, відповідно людина визначає себе та сприймається іншими не лише через свої статеві та/чи гендерні характеристики¹⁰⁰. Інтерсекційність стає важливою теоретичною рамкою, що з кінця 1990-х широко використовується при аналізі поховальних пам'яток, зокрема і раннього залізного віку¹⁰¹. Основним висновком таких робіт є те, що стать не є основним чинником, який впливає на поховальний інвентар та ознаки за якими матеріальні комплекси чітко поділяються на чоловічі і жіночі найчастіше є помилковими, оскільки були й інші фактори (вік, статус, особисті вподобання, соціальна роль), що впливали на вибір предметів, які були покладені у поховання¹⁰².

Разом з тим, особливістю європейських та північноамериканських праць щодо скіфського суспільства загалом і жінок у ньому зокрема, є те, що їхні автори майже не ознайомлені із фактичним археологічним матеріалом. Це пов'язано як і з мовним бар'єром, адже більшість публікацій про скіфські поховання написана російською або українською мовами, так і з політикою Радянського Союзу, коли іноземні дослідники майже не мали доступу до

---

¹⁰⁰ Davis K. Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory*. 2008. №9. P. 68.

¹⁰¹ Зокрема див. Arnold B. «Honorary males» or Women of Substance? Gender, Status and Power in Iron Age Europe. *Journal of European Archaeology*. 1996. №3. P. 153-168; Lucy S. The Early Anglo-Saxon Cemeteries of East Yorkshire: An analysis and reinterpretation. Oxford, 1998. 142 p.; Thedéen S. Box Brooches beyond the Border Female Viking Age Identities of Intersectionality. *To Tender Gender: The Pasts and Futures of Gender Research in Archaeology*. Stockholm, 2012. P. 61-82; Arnold B. Intersectionality and Elite Identity in Iron Age West-Central European Mortuary Contexts. *Vix et le Phénomène Princier*. Pessac, 2016. P. 299-309.

¹⁰² Díaz-Andreu M., Pope R. The History of Gender Archaeology. – P. 386.

археологічних даних. Хоча останніми десятиліттями ця тенденція потроху починає змінюватися, дослідники досі спираються на дуже обмежене коло поховань.

Додає складнощів також концепція «скіфо-сибірського світу», згідно з якою весь степовий пояс Євразії від Ордоської пустелі на узбережжі Тихого океану і до Дунаю сприймається як єдність. Це веде до розмиття образу скіфів як етносу та ігнорування інших кочових спільнот, які подекуди згадуються і в текстах (масагети, іїрки, тиссагети тощо). Відповідно, за такими уявленнями, амазонки виступають не частиною скіфського суспільства у Причорномор'ї, а належать до «скіфів» усього степового поясу Євразії. Хоча кочовики цього періоду безумовно мали багато спільних культурних та суспільних елементів, таке бачення веде до змішування традицій різних спільнот та сприйняття локальних проявів та особливостей як норми для всіх¹⁰³. Через те, що активна критика цієї ідеї відбувається останніми роками і європейським та північноамериканським дослідникам вона взагалі не знайома, описуючи скіфів вони часто використовують саме поховання Сибіру, Алтаю та межимор'я Аралу і Каспію, що призводить до викривлень у аналізі скіфського суспільства.

У радянській археології прямі згадки про гендер відсутні, що пояснюється політичною культурою Радянського Союзу та її обмежену ознайомленість із роботами європейських та північноамериканських дослідників¹⁰⁴. Водночас, через спроб соціальних реконструкцій та поширеність досліджень соціальної структури різних спільнот, стать індивідів залишається важливою категорією для аналізу¹⁰⁵. У таких працях жінки та чоловіки розглядалися в першу чергу через призму інвентарю, покладеного у

---

¹⁰³ Яблонский Л. Т. Скифо-сибирский мир: проблемы дефиниции и понятийного содержания. *Уральский исторический вестник*. 2015. №48. С. 109.

¹⁰⁴ Lozny L. Sickel, Hammer, and Trowel: Theory and Practice of Archaeology Under Communism. *Archaeology of Communist Era: A Political History of Archaeology of the 20th Century*. New York, 2017. P. 13.

¹⁰⁵ Іванченко Л. М. Поняття ролі та статусу в поховальній археології: теорія та імплементація на прикладі поховань скіфського часу: бак. роб. / Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Київ, 2024. С. 38.

їхні поховання. Яскравим прикладом такого підходу є монографія Катерини Бунятян, видана у 1985 році. У ній дослідниця формує методикку соціальних реконструкцій в археології на основі могильників скіфського часу. Важливим є те, що вона звертається до проблеми визначення статевої приналежності інвентарю, яка була центральною для аналізу поховальних комплексів. Основною метою була розробка методу, який би дозволив у наслідку виявити роль чоловіків та жінок у соціальній та виробничій сферах¹⁰⁶. Як зазначалося вище, питання щодо розподілу праці та місця статей у соціальних відносинах, було характерним і для початків гендерної археології, що вказує на схожість дослідницьких питань між європейськими, північноамериканськими та радянськими археологами.

Іншим виміром радянської археології були роботи з публікацією поховальних комплексів. Їхньою основною метою було описати досліджені поховання, причому інтерпретаційних висновків майже не наводилося¹⁰⁷. Спеціальних досліджень, окремо присвячених жінкам у скіфському суспільстві було обмаль і вони фокусувалися саме на амазонках. Зокрема, у 1958 році виходить стаття Оксани Ганіної «До питання про жіночі поховання зі зброєю скіфського часу». У ній авторка наводить характерні для того часу уявлення про статево диференціацію поховального інвентарю. Саме він, на її думку, може допомогти у визначенні суспільного та господарського становища жінок¹⁰⁸. Водночас, авторка вперше відокремлює поховання жінок зі зброєю від загалу поховань скіфського часу та робить висновок про те, що роль жінок не була підлеглою як це вважалося на основі аналізу царських курганів¹⁰⁹. Загалом, саме наявність жіночих поховань зі зброєю стимулює дослідників

---

¹⁰⁶ Бунятян Е. П. Методика социальных реконструкций в археологии. На материале скифских могильников IV-III вв. до н.э. Киев, 1985. С. 64.

¹⁰⁷ До прикладу див. Бидзиля В. И., Болтрик Ю. В., Мозолевский Б. Н. и др. Курганный могильник в уроч. Носаки. *Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки*. Киев, 1977. С. 61-158; Березовець Д. Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут. Археологічні пам'ятки УРСР. Київ, 1960. Т. 9. С. 39-87.

¹⁰⁸ Ганіна О. Д. До питання про жіночі поховання зі зброєю скіфського часу. *Праці Київського державного історичного музею*. Київ, 1958. С. 175.

¹⁰⁹ Там само. С. 183.

переглянути власні уявлення щодо соціальної структури скіфського суспільства та множинності ролей жінок у ньому.

В сучасній українській археології амазонське питання залишається центральним у роботах, що досліджують поховання жінок скіфського часу. У цьому контексті варто згадати низку статей та докторську дисертацію Олени Євгенівни Фіалко, що у 2023 році стала основою для монографії «Амазонки. Міфи та реальність»¹¹⁰. Олена Фіалко досліджує войовниць через три групи джерел: писемні, візуальні та археологічні, що дозволяє не лише підтвердити існування амазонок у скіфському суспільстві, а й всебічно розкрити питання їхнього побуту та озброєння, а також ролі та статусу у спільноті. Важливим є також те, що дослідниця зібрала найбільш повний каталог жіночих поховань зі зброєю.

Отже, хоча увага до жінок та їхньої ролі у суспільстві була характерною для археології із часу знаходження перших статево маркованих знахідок, теоретична перспектива за якою досліджували жіночі поховання переглядалася, що впливало і на зміну отриманих висновків. Окремий напрям, присвячений вивченню гендерних особливостей у давніх суспільствах розвивався починаючи 1980-тих та базувався в першу чергу на теоретичні напрацювання феміністичної антропології. Радянські дослідники загалом послуговувалися власною теоретичною рамкою, побудованою на інтерпретаціях ідей Карла Маркса. Водночас їхні методи частково вписувалися у підходи Нової археології. Відповідно, жіночі поховання у скіфському суспільстві набагато частіше розглядалися у контексті соціального, а не індивідуального явища¹¹¹. В сучасній українській археології зберігається

---

¹¹⁰ Зокрема див. Фіалко О. Є. Озброєння скіфських амазонок. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2011. №45. С. 39-45; Фіалко Е. Е. Погребальные комплексы скифских амазонок - хронологический аспект. *Археология і давня історія України*. 2015. №15. С. 142-156; Фіалко О. Є. Поховання амазонок Лісостепового Придніпров'я. *Археология і давня історія України*. 2019. №33. С. 80-96; Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях – 692 с.; Фіалко О. Є. Амазонки: міфи та реальність. Київ, 2023. 434 с.

¹¹¹ Lull V. Death and Society: A Marxist approach. *Antiquity*. 2000. №74. P. 579.

нерівномірність між дослідженнями войовниць та скіф'янок, які виконували інші соціальні ролі.

1.4. Джерельна база та особливості її інтерпретації

У цій роботі використано як писемні, так і археологічні джерела. Джерельну базу писемних свідчень становлять тексти давньогрецьких та римських авторів, виданих Василем Васильовичем Латишевим у збірці «Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіюи и Кавказѣ». Вони опубліковані у двох томах, поділених на п'ять окремих випусків, протягом 1890-1906 років. Тексти були перекладені самим Латишевим та його студентами: Є. А. Безсмертним, І. І. Бережковим, В. М. Клембровським, П. І. Прозоровим, І. П. Цвітковим та Е. Н. фон Штерном. Переклади студентів були перевірені та виправлені Василем Латишевим¹¹².

Саме цю збірку для використання у дослідженні було обрано з декількох причин. Перш за все, у виданні подано паралельні переклади для античних праць, що дозволяє у процесі аналізу звертатися також до неперекладеного матеріалу задля уточнення оригінальних формулювань. По-друге, Латишев використовує та перед кожним фрагментом наводить класичні редакції давньогрецьких та римських текстів, які досі використовуються в античних студіях. Окрім того, до збірки включені не лише спеціальні описи території Скіфії та Кавказу, а й випадкові та невеликі тексти; схолії; згадки окремих міфічних та історичних постатей, які були пов'язані з цими землями або діяли на них; огляди історичних подій, що відбувалися в цих географічних межах¹¹³. Завдяки цьому «Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіюи и Кавказѣ» є наразі найбільш повним зібранням згадок античних авторів про скіфське суспільство.

---

¹¹² Латышевъ В. В. Предисловіе. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіюи и Кавказѣ*. Томъ І. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. VI.

¹¹³ Там само. С. VII-VIII.

З цього видання мною були вибрані фрагменти, в яких у будь-якому контексті згадуються скіфські жінки. До того ж було використано згадки, які можуть прямо не апелювати до жіноцтва, однак все одно пов'язані з ним (зокрема уривки про лікування хвороб матки у скіфському суспільстві чи «жіночу хворобу» у енареїв). Під час посилок на збірку, імена авторів та назви їхніх текстів буде передано в українському перекладі, зробленому мною. Те ж саме стосується цитувань окремих фрагментів.

Важливим є також окреслити специфіку інтерпретації використаних текстів античних авторів в цій роботі. Мій підхід базується на теоретичній рамці, яку пропонує Річард Венгховер у своєму дослідженні «Sexual Promiscuity of Non-Greeks in Herodotus' Histories», виданому у 2014 році¹¹⁴. Для аналізу Венгховер обирає фрагменти про інтимні стосунки негрецьких суспільств, описані Геродотом. Під час свого викладу автор зосереджується на тому, як через етнографічні свідчення можливо простежити не лише те, як греки ставилися до варварських спільнот, а й те, як вони актуалізували уявлення про самих себе та протиставляли їх іншим групам¹¹⁵. Відповідно, Венгховер пропонує підхід, в якому свідчення перш за все розглядаються не з боку їхньої імовірності чи міфічності, а з перспективи дослідження елементів, які застосовуються для конструювання образу самих себе та Іншого. Враховуючи особливості джерельних свідчень, які будуть описані нижче, такий підхід видається виправданим.

Однією із ключових проблем, яку розглядають дослідники, аналізуючи писемні свідчення, є способи отримання джерельної бази, якою послуговувалися автори. Постає питання, чи брали вони участь у зазначених ними подіях та безпосередньо перебували на названих територіях, чи насправді ніколи не контактували зі спільнотами, які описуються в їхніх працях. Зрозуміло, що у римських авторів, коли йдеться про скіфське

---

¹¹⁴ Wenghofer R. Sexual Promiscuity of Non-Greeks in Herodotus' Histories. *Classical World*. 2014. Vol. 107, №.4 С. 515-534.

¹¹⁵ Там само. С. 518.

суспільство, в першу чергу відбувається переказ раніших текстів, до яких додається не емпіричний досвід взаємодії, а власні та грецькі культурні уявлення. Втім, у випадку греків ситуація є інакшою, оскільки вони мали можливість безпосереднього спілкування з ними.

Найбільш дослідженим прикладом є випадок Геродота, однак ці дані здебільшого можливо екстраполювати і на інших грецьких авторів. Протягом XVIII–XIX століть дослідники загалом спиралися на свідчення Геродота як на такі, що були отримані внаслідок його особистих подорожей, не підважуючи питання, чи справді він перебував на описаних ним територіях¹¹⁶. Дискусії стосовно автопсії розпочинаються з 1920-х років, проте уявлення про особистий досвід Геродота було достатньо важко змінити, тому до 1970-х спостерігається збереження минулої тенденції. Одними з найбільших прихильників того, що Геродот справді мандрував Чорним морем, зокрема були німецький філолог Фелікс Якобі та дослідник Малої Азії Патрік Інґліш¹¹⁷.

На іншому боці дискусії стоїть, зокрема, Кімбол Армейор. У своїй статті «Did Herodotus Ever Go to the Black Sea?» він обирає три історії, які подає Геродот щодо Чорного моря та прилеглих до нього територій і намагається їх верифікувати. В результаті він доходить висновку, що вони лише посилюють сумнів, що Геродот взагалі відвідав Чорне море¹¹⁸. Проте набагато важливішим є висновок Армейора про те, що насправді питання полягає не в наявності особистого досвіду, а в тому, що саме, яким чином і чому він хоче розповісти¹¹⁹. Навіть якщо Геродот подорожував Чорним морем, він обирає описати величезний казан, що підкреслював би кількість населення Скіфії, який він не міг бачити з причини того, що його просто не існувало¹²⁰.

---

¹¹⁶ Armayor O. Did Herodotus Ever Go to the Black Sea? *Harvard Studies in Classical Philology*. 1978. №82. P. 46.

¹¹⁷ Armayor O. Did Herodotus Ever Go to the Black Sea? – P. 50-51; English P. Cushites, Colchians, and Khazars. *Journal of Near Eastern Studies*. 1959. Vol. 18, №1. P. 51.

¹¹⁸ Armayor O. Did Herodotus Ever Go to the Black Sea? – P. 61.

¹¹⁹ Там само. С. 52.

¹²⁰ Там само. С. 57.

Олександра Олександрівна Нейхардт присвячує питанню автопсії Геродота цілий розділ своєї монографії. В ньому вона розглядає, як змінювалася думка дослідників стосовно його особистої присутності у Північному Причорномор'ї протягом XIX–XX століть¹²¹. Олександра Нейхардт зазначає велику кількість непослідовностей, що присутні у текстах Геродота, однак висуває думку про те, що це могло бути пов'язано з неповним розумінням своїх інформаторів¹²².

Якщо прийняти факт, що Геродот все ж був на теренах Північного Причорномор'я, як це робить і Олександра Нейхардт, то є два логічні варіанти стосовно того, хто міг бути його інформатором¹²³. Це були або місцеві греки або скіфи, що знали грецьку. В обох випадках потрібно було дешифрувати місцеву культуру для людини, що була з нею незнайома. Геродоту ж пізніше треба було зібрати ці свідчення та зі свого боку пояснити їх його читачам¹²⁴. Така мінімум подвійна інтерпретація створює в свою чергу викривлення початково отриманої інформації. Про можливість такого спотворення і проблемність розуміння обрядової та знакової системи іншої культури пише, зокрема, Кліффорд Гірц у своїй відомій праці «The Interpretation of Cultures» (1973)¹²⁵.

Отже, як правильно підводить читачів Кімбол Армейор, питання полягає у тому, що саме і яким чином хочуть розповісти античні автори. Навіть враховуючи можливість грецьких авторів комунікувати з місцевим населенням, отримані свідчення не обов'язково будуть розумітися відповідно до початкового сенсу, що в них вкладався.

В контексті питання знайомства авторів з описаними територіями, варто також розглянути випадки, коли інші кочові спільноти характеризуються як

---

¹²¹ Нейхардт А. А. Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии. Наука, 1982. С. 214-230.

¹²² Там само. С. 224.

¹²³ Там само. С. 230.

¹²⁴ Fornara C. W. Herodotus: An Interpretative Essay. Oxford, 1971. P. 15-16.

¹²⁵ Гірц К. Інтерпретація культур: вибрані есе / пер. з англ. Н. Комарова. Київ, 1993. С. 17.

скіфські. Прикладом такої плутанини, зокрема, слугує ототожнення скіфів та їхніх звичаїв з авіями/молокоїдами/доярами кобил, що згадуються в «Іліаді» Гомера та у Гесіода¹²⁶. Основними рисами цих кочовиків є справедливість, що виникає нібито внаслідок спільного володіння дружинами та дітьми, а також іншими предметами, окрім мечів та чаш¹²⁷. Вперше таке уподібнення зустрічається у «Стародавніх схоліях до Гомерівської Іліади», написаних близько III ст. до н. е., однак цей сюжет повторюється і в «Зводі дивних звичаїв» Ніколауса Дамаського (I ст. до н. е.)¹²⁸. Проте, схоже, така думка побутувала вже за часів Геродота, оскільки йому доводиться пояснювати, що звичай спільного користування дружинами елліни приписують скіфам помилково¹²⁹.

Найбільш повно таке ототожнення намагається аргументувати Страбон у «Географії». Беручи до уваги свідчення Гомера, Есхіла та Ефора, він поєднує доярів кобил зі скіфським суспільством¹³⁰. Цікавим є те, що він розуміє часову відстань між творами, на які він посилається, і своїм часом, однак поєднує обидва суспільства в одне, створюючи тяглість¹³¹. На мою думку, важливим для нього було знайти відповідь на питання хто був доярами кобил, і на цю роль ніхто не підходив краще ніж скіфи, які були на той час добре відомими. Водночас, дослідження білків у зубному камені мешканців Скіфії показало, що лише 1 із 11 індивідів споживав кінське молоко¹³². Це підтверджує, що сприйняття скіфів як молокоїдів скоріше за все є перебільшенням, яке виникло

---

¹²⁶ Homer. Iliad. URL: <https://www.perseus.tufts.edu> (дата звернення 14.03.2026); Страбон. Географія. – С. 112-113.

¹²⁷ Стародавні схолії до Гомерівської Іліади. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Греческіе писатели. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 302.

¹²⁸ Ніколаус Дамаський. *Зібрання дивних звичаїв. Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 455.

¹²⁹ Геродот. Історія. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 7.

¹³⁰ Страбон. Географія. – С. 112-113; 115.

¹³¹ Там само. С. 112.

¹³² Resnik J., Ventresca Miller A. R., Panse C. et al. Paleo-proteomic analysis of Iron Age dental calculus provides direct evidence of Scythian reliance on ruminant dairy. *PLoS One*. 2026. №21. e0339464. P. 5.

внаслідок відсутності такого звичаю у греків та їхнього подиву від наявності (хоча і у дуже обмеженій кількості) такої практики у кочовиків.

Дослідники достатньо довго покликалися на античні тексти для того, щоб показати, що вже у IX-VIII ст. до н.е. частина скіфів оселилася в Причорномор'ї та мала контакти з давніми греками¹³³. З точки зору археології розділення перших скіфів із кіммерійцями дійсно є складною темою і визначити конкретний час появи скіфів у Причорномор'ї – важко. Водночас поява перших грецьких поселень визначена досить точно. У Північному Причорномор'ї – це Борисфен (поселення на сучасному острові Березань, поява якого належить до другої половини VII ст. до н.е.)¹³⁴. На мою думку, у цьому випадку радше йдеться про намагання пояснити грецьку літературну традицію через власний досвід, отриманий в результаті пізніших контактів зі скіфською спільнотою. Відтак, хоча сюжет про спільне користування жінками і виховання дітей закріпився в античній уяві, насправді він не стосувався скіфів, а був результатом пошуку відповідників суспільствам, зазначеним у раніших творах.

Іншою рисою, характерною для античних джерел, особливо написаних після I ст. до н.е., є генералізація. Одним із найяскравіших прикладів виступає історія Томіріс – цариці массагетів, яку описує у першій книзі своєї «Історії» Геродот. Кір, цар Персії, пропонує Томіріс одружитися, однак вона йому відмовляє, оскільки розуміє, що він хоче забрати собі її царство. Розпочинається війна, в ході якої хитрістю Кір вбиває її сина. Як мати, вона вирішує помститися і з військом нападає на персів. Після перемоги вона наповнює бурдюк кров'ю та поміщає туди голову Кіра, виконуючи свою обіцянку¹³⁵. Пізніше саме цей сюжет циркулює серед інших авторів, однак із

---

¹³³ До прикладу див. Граков Б. М. Скифы. Москва, 1971. С. 13; Braund. D. Greeks, Scythians and Hippake, or "Reading Mare's-Cheese". *Ancient Greeks West&East*. Leiden, 1999. С. 526; Porucznik J. The image of a «Drunken Scythian» in Greek tradition. *1st Annual International Interdisciplinary Conference. Proceedings*. Azores, 2013. P. 710.

¹³⁴ Археологія України за роки Незалежності / Залізник Л. Л. та ін. Київ, 2022. С. 217.

¹³⁵ Tank H. Powerful women and gender ideology in Herodotus' Histories. – P. 83-84.

заміною означника массагетської цариці на скіфську¹³⁶. Така заміна свідчить про те, що менші та не настільки відомі кочові племена могли замінюватися скіфами, які мали стабільне місце у літературній традиції.

Окремо варто також зазначити особливості зображення амазонок в античних текстах. У давньогрецьких та римських писемних джерелах можливо виокремити як розповіді про суто міфічних войовниць, що формувалися ще до фактичних зустрічей із кочовиками, так і згадки, у яких амазонки постають як частина скіфського суспільства. Враховуючи, що ця праця присвячена дослідженню жінок у скіфській спільноті, до уваги беруться лише джерела, у яких засвідчена належність амазонок до скіфського соціуму. Водночас, через те, що історії про жінок, які воюють на рівні з чоловіками, присутні ще у гомерівському епосі, після зустрічі давніх греків із реальними скіф'янками, їх починають асоціювати саме з міфічними войовницями. Внаслідок цього відбувається ототожнення уявної та реальної спільнот, а скіфські войовниці переймають частину рис та характеристик з усталеної іконографії образу амазонок.

Це зокрема прослідковується у двох основних варіантах репрезентації амазонок. З одного боку, Геродот започатковує традицію, у якій амазонок описували як самостійну спільноту, що в певний момент їхньої історії вступає у контакт зі скіфськими чоловіками, створюючи родинні зв'язки та більшою чи меншою мірою асимілюючись¹³⁷. З іншого боку, наслідуючи Помпея Трога,

---

¹³⁶ Зокрема див. Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Латинські писатели. Вып. 1. / уряд. В. Латишев. Санкт-Петербург, 1904. С. 52-53; Секст Юлій Фронтін. Військові хитрощі. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 230; Амміан Марцеллін. Діяння. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Латинські писатели. Вып. 2. / уряд. В. Латишев. Санкт-Петербург, 1906. С. 331; Павло Оросій. Історії проти язичників. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1906. С. 398; Квінт Аврелій Меммія Сіммах. Історія. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1906. С. 428.

¹³⁷ Зокрема див. Геродот. Історія. – С. 44-45; Діонісій. Опис населеної землі. – С. 183; Ніколаус Дамасський. Зібрання дивних звичаїв. – С. 455; Діодор Сицилійський. Бібліотека.

войовниць можуть сприймати як частину скіфського суспільства, якій пізніше, внаслідок вбивства їхніх чоловіків доводиться взяти у руки зброю, щоб помститися¹³⁸. Обидва варіанти опису в першу чергу пов'язані із бажанням поєднати легендарних амазонок із скіфськими войовницями, проте містять у собі ряд відмінностей, що впливають на окремі деталі (походження, побут тощо). Така різниця пов'язана із пояснювальними моделями, які використовують автори. У випадку геродотівської традиції амазонки прибувають до скіфів вже після подій, описаних у міфах (зустрічі з Тесеєм та Гераклом, участь у Троянській війні тощо), а Помпей Трог, навпаки, показує перехід від звичайних скіф'янок до засновниць легендарного Царства амазонок.

Отже, набагато частіше у тексти вкладалися уявлення самих античних авторів, а не звичаї та практики скіфської спільноти. Навіть враховуючи можливість автопсії грецьких авторів, свідчення проходили етапи відбору, інтерпретації та подальшої зміни для полегшення їхнього розуміння читачами. Це зокрема впливає на генералізацію кочових спільнот та оцінку скіфського соціуму через погляд «ззовні». Саме тому більш продуктивним видаються не спроби відтворення становища жінок у скіфському суспільстві, а розгляд писемних свідчень з перспективи конструювання образу Іншого.

Археологічну джерельну базу становлять жіночі поховання з курганних могильників скіфського часу. Аналіз жіночих поховань буде відбуватися на двох рівнях. З одного боку увагу буде зосереджено на розгляді окремих

Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ. Томъ I. Греческіе писатели. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 462-463.

¹³⁸ Зокрема див. З опису племен Стефана Візантійського скорочення. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 253, 265; Схолії до «Повчальної промови до еллінів». *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Греческіе писатели. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 598; Ісіхій Александрійський. Лексикон. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 853; Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57; Псевдо-Августин. Питання Старого і Нового Завітів. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1906. С. 375; Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 396.

поховань, що найбільш повно ілюструють окреслені тези стосовно становища жінок у скіфському суспільстві. З іншого боку, у якості кейс-стаді будуть залучатися дані з могильників Нове, Якимівка та Вовчанське (див. додаток №1). Вони були опрацьовані мною тотально, із залученням методів статистичного аналізу щодо поховальних споруд та інвентарю. Окрім того, ці три могильники були обрані з огляду на їхнє доволі компактне розташування у просторі, наявні антропологічні визначення та присутність в них жіночих поховань як зі зброєю, так і без, що дозволяє розглянути різні соціальні ролі, які займали жінки.

Матеріали з Вовчанського були опубліковані у 1997 році в монографії «Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье)» під авторством Сергія Васильовича Поліна та Анатолія Івановича Кубишева¹³⁹. При аналізі курганного могильника Нове мною були використані як публікація Юрія Вікторовича Болтрика та Олени Євгенівни Фіалко «Курганы среднего течения р. Тащенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ)», так і матеріали звіту Приазовської новобудовної експедиції за 1983 рік¹⁴⁰. Якимівка, на жаль, досі не була повністю опублікована, тому я спиралася на археологічний звіт Приазовської новобудовної експедиції 1984 року, який зберігається в науковому архіві Інституту археології НАН України¹⁴¹.

Описуючи специфіку роботи з археологічними джерелами у цій роботі, варто перш за все згадати дискусії стосовно особливостей дослідження поховальних пам'яток загалом. До 1960-х років на поховальні пам'ятки здебільшого дивилися як на маркери культурної приналежності, що виражалася у поховальному інвентарі та дозволяла відслідковувати взаємодії

---

¹³⁹ Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. 87 с.

¹⁴⁰ Болтрик Ю. В., Фіалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Тащенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 127-174; Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1983 г. *Фонды ИА НАНУ // 1983/3*. 103 с.

¹⁴¹ Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1984 г. *Фонды ИА НАНУ // 1984/17*. 101 с.

між етносами¹⁴². Із розвитком зв'язків між антропологією та археологією і зміщенням акценту на дослідження особливостей соціальних відносин у давніх суспільствах, археологи нового покоління починають переглядати і методи дослідження поховальних пам'яток. Льюїс Бінфорд, Артур Сакс та Лінн Гольдштейн у своїх працях приходять до спільного висновку, що поховання є відображенням соціальної структури суспільства. Пізніше до їхніх теоретичних поглядів будуть звертатися як до гіпотези Бінфорда-Сакса або Сакса-Гольдштейн. Відповідно до неї, за аналізом матеріального наповнення, розміру та місця розташування поховання можливо простежити статус та соціальну роль небіжчика¹⁴³. З початку 1980-х, такий підхід критикується постпроцесуалістами, які вважають, що матеріальні рештки не є об'єктивними, а поховання несуть у собі символічне та ідеологічне навантаження, а отже не можна ототожнювати їх із соціальною дійсністю¹⁴⁴.

Втім, при перенесенні теоретичних поглядів постпроцесуалістів на археологічний матеріал, було отримано висновки стосовно того, що у більшості випадків, не враховуючи небіжчиків дитячого віку, поховання репрезентували дійсну соціальну роль та статус у спільноті¹⁴⁵. Отже, у цій роботі при аналізі жіночих поховань, основною теоретичною рамкою будуть слугувати погляди, викладені в роботах Льюїса Бінфорда, Лінн Гольдштейн та Артура Сакса, хоча увага також буде звертатися на можливу наявність символічного навантаження¹⁴⁶.

---

¹⁴² Stratton S. Burial and Identity in the Late Neolithic and Copper Age of South-East Europe: diss... PhD / Cardiff University. Cardiff, 2017. P. 23.

¹⁴³ Binford L. R. Mortuary Practices: Their Study and Their Potencial. *Memoirs of the Society for American Archaeology*. 1971. №25. – P. 14.

¹⁴⁴ Bentley R., Maschner H., Chippindale C. et al. Handbook of Archaeological Theories. Blue Ridge Summit, 2007. P. 33-34.

¹⁴⁵ Іванченко Л. М. Поняття ролі та статусу в поховальній археології. – С. 55.

¹⁴⁶ Перш за все маються на увазі наступні роботи: Binford L. R. Mortuary Practices: Their Study and Their Potencial. – P. 6-29; Saxe A.A. Social dimensions of mortuary practices: diss... Phd / University of Michigan. Michigan, 1970. 240p.; Goldstein L. One-dimensional archaeology and multi-dimensional people: spatial organisation and mortuary analysis. *The archaeology of death*. Cambridge, 1981. P. 53-69.

Окремо варто також відзначити важливість використання антопологічних даних, завдяки яким можливо чіткіше визначити вік та стать небіжчиків. Хоча стать традиційно визначалася за поховальним інвентарем, це призводило зокрема до помилкової інтерпретації поховань зі зброєю, які одразу визначалися як чоловічі¹⁴⁷. Відповідно, для того, щоб більш точно прослідкувати можливі соціальні ролі, статус та ідентичність похованих скіф'янок наявність антропологічних визначень є необхідним, що обмежує коло доступних для аналізу поховань. Водночас, стать не визначається для дитячих поховань, оскільки у період дитинства та юнацтва статевий диморфізм майже не прослідковується у будові скелету, що не дозволяє отримати достовірні дані¹⁴⁸. Через відсутність визначень статі та враховуючи майже повну відсутність згадок про них і в писемних джерелах, можливості для дослідження дівчат у скіфському суспільстві є обмеженими.

Ще одним фактором, який варто враховувати під час аналізу поховань є пограбування, адже через такі акти істотно зменшується кількість археологічного матеріалу, в тому числі необхідного для здійснення антропологічних визначень. Через це основним джерелом для інтерпретації поховання стають конструктивні особливості поховальної споруди¹⁴⁹. У цьому дослідженні увагу передовсім буде приділено непорушеним жіночим похованням, оскільки це допоможе більш точно визначити соціальну роль та статус похованої. Втім, частково пограбовані поховання також будуть включені до аналізу.

Отже, під час дослідження писемних джерел, найважливішою задачею буде дослідити наскільки та яким чином давньогрецький та римський погляд впливав на зображення скіфських жінок. Використання археологічних свідчень, в свою чергу допоможе виокремити роль та статус скіф'янок та

---

¹⁴⁷ Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях. – С. 30.

¹⁴⁸ Статевий диморфізм – анатомічні відмінності між чоловічим та жіночим скелетом. Сегеда С. Антропологія. Київ, 2001. С. 66.

¹⁴⁹ Болтрик Ю. В. Підземні поховальні споруд курганів скіфів (за матеріалами Дніпро-Молочанської степової області). *Мастеріум. Археологічні студії*. 2005. №20. С. 59.

прослідкувати взаємодію між античним конструюванням Іншого і практиками скіфського суспільства.

Підсумовуючи, варто зазначити що розвиток досліджень образу Іншого та жінок у античності припадає на 1960-ті роки. Враховуючи вплив праці Едварда Саїда, аналіз практик іншування здебільшого здійснювався на основі уявлень про описи східних суспільств. У кінці ХХ століття увага дослідників звертається до того, що не всі варварські спільноти зображувалися однаково, що в першу чергу було пов'язано з географічним розташуванням та наявними контактами з цими суспільствами. Водночас із постанням підходів жіночої та гендерної історій з'являється більш нюансовані дослідження, у яких підіймаються питання жіночого повсякдення, влади та досвіду, а також конструюванню образу «ідеальної» жінки. У випадку скіфського суспільства більша увага приділялася амазонкам, як жінкам, що не вписувалися у приписані соціальні ролі. У археології увага до гендеру прослідковується з 1980-их років. Загалом, дослідники зосереджуються на матеріальності гендеру, інтерсекційності та ролі гендеру у формуванні соціальних структур.

Окрім того варто наголосити також на найважливіших характеристиках джерельної бази. Особливістю писемних джерел є те, що автори описують жінок-скіф'янок із чоловічої позиції вихідця з іншої спільноти. Це впливає як на їхню рецепцію самих практик, так і на подальше формування наративу для полегшення його розуміння читачем. З іншого боку, археологічні джерела є обмеженими потребою у наявності антропологічних визначень та відносній цілісності могил. Поза тим, постає питання репрезентації символічних та ідеологічних уявлень при семантичному конструюванні поховань.

Розділ 2. Аналіз образу скіф'янок за античними писемними джерелами

2.1. Походження

2.1.1. Жінки-невойовниці

Загалом у джерелах є чотири версії походження скіфів, три з яких вперше подає Геродот. За однією з його версій скіфи походять від Зевса та доньки річки Борисфен¹⁵⁰. Як зазначає Брюс Лінкольн, початкові імена богів, які відповідали за народження Таргітая, мали скіфські відповідники та інше сакральне навантаження. Скоріше за все, вони були пізніше видозмінені греками, хоча сама версія має явно скіфське походження¹⁵¹. Враховуючи стандарти грецької міфології, за якими Зевс є не лише верховним богом, а й частим порушником моногамності подружніх стосунків, він виглядає логічним еллінізованим заміником для скіфського божества. Окрім того, цікавим є і локальне походження матері – вона є донькою річки, що протікає на скіфській території¹⁵². У цій версії також можливо прослідкувати традиційний сюжет про поєднання божественного жіночого та чоловічого начала, що не несе у собі оціночного забарвлення¹⁵³.

Згідно з іншою версією, скіфи походять від одного з трьох дітей Геракла та напівжінки-напівзмії, яка віддала йому коней в обмін на її запліднення. Після народження трьох синів вона запитує у Геракла, що їй робити із синами: поселити у Скіфії чи надіслати їх йому. Від утримання синів Геракл відмовляється, натомість залишаючи жінці лук та пояс, що мали б дістатися тому з синів, хто зможе найкраще натягнути тятину та зав'язати пояс¹⁵⁴. Відтак саме від батька, елліна за походженням, скіфи як спільнота унаслідують найважливіші для них уміння. Важливим видається зазначити, що цю історію

---

¹⁵⁰ Геродот. Історія. – С. 11.

¹⁵¹ Lincoln B. Once Again «the Scythian» Myth of Origins (Herodotus 4.5–10). *Nordlit*. 2014. №33. Р. 22.

¹⁵² Борисфен – антична назва сучасної річки Дніпро. Див. Археологія України за роки Незалежності. – С. 217.

¹⁵³ Lincoln B. Once Again «the Scythian» Myth of Origins. – Р. 21.

¹⁵⁴ Геродот. Історія. – С. 13-14.

Геродот переповідає із зазначенням джерела: «так розповідають елліни, що проживають коло Понту»¹⁵⁵.

Геракл, як зазначає Джорді Редондо, також є частим героєм у засновницьких міфах по Середземномор'ю та за його межами¹⁵⁶. Показовим, однак, тут є образ напівжінки-напівзмії – матері скіфів. З одного боку, для грецької культури ще з часів Гесіода відомою була Єхидна – жінка з привабливим обличчям, але зі зміїними ногами. Саме вона породжує багатьох чудовиськ – Орфа, Кербера, Химеру, Гідру тощо¹⁵⁷. Водночас серед дослідників ведеться дискусія стосовно того, чи можна уподібнювати Єхидну з тою жінкою, що з'являється в «Історії» Геродота¹⁵⁸.

На мою думку, ці два образи, хоча й вкладаються в одну міфологічну традицію, в якій жінок частіше за чоловіків представляють як змієподібних істот, однак мають занадто велику різницю у зображенні, щоб бути одним і тим самим персонажем¹⁵⁹. Зокрема, Геродот не наділяє свою персонажку яскравою негативною конотацією. Вона порушує грецькі канони в тому, що сама обирає собі партнера, однак робить це лише для репродуктивних цілей, а не для власного задоволення¹⁶⁰. Окрім того, Геродот не описує жінку через епітети, присутні у Гесіода, які б мали демонструвати жорстокість і страхітливість, та сам ніяк не пов'язує цю персонажку з Єхидною. Проте варто зважати також на те, що пізніші автори, зокрема Діодор Сицилійський, починають ототожнювати Єхидну з геродотівською напівжінкою-напівзмією¹⁶¹.

---

¹⁵⁵ Там само. С. 14.

¹⁵⁶ Redondo J. The Herodotean Myth on the Origin of the Scythians. *Myth and History: Close Encounters*. Berlin, 2022. P. 172-173.

¹⁵⁷ Там само. С. 178-179.

¹⁵⁸ До прикладу див. Ogden D. Dragons, Serpents, and Slayers in the Classical and Early Christian Worlds: A Sourcebook. Oxford, 2013. P. 17; Redondo J. The Herodotean Myth on the Origin of the Scythians. – P. 177; Visintin M. Di Echidna, e di altre femmine anguiformi. *Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens*, № 12, 1997. P. 213.

¹⁵⁹ Ogden D. Drakon: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds. Oxford, 2013. P. 82.

¹⁶⁰ Visintin M. Di Echidna, e di altre femmine anguiformi. – P. 213.

¹⁶¹ Діодор Сицилійський. Бібліотека. – С. 458.

Є два пояснення, чому понтійські греки обрали саме таке походження для матері скіфів. З одного боку, це може бути пов'язано з віддаленістю скіфських територій. Грецькі уявлення про географічно віддалені землі, у яких вони самі не бували, продукують специфічні образи проживаючих там людей. Часто населення таких територій набуває тваринних рис¹⁶². З іншого боку, у грецькій моделі змії наділяються максимальною дистанцією від людини. Вони уособлюють позицію іншості, що походить не лише від природних характеристик, а й від приписуваних рис характеру: підступності та ворожості¹⁶³. Відповідно, від матері, що поєднує у собі як людські, так і тваринні риси, не можуть народитися повноцінні нащадки, адже за грецькими уявленнями як мати, так і батько є відповідальними за розвиток плоду, хоча батько і має більший вплив на нього¹⁶⁴. До того ж, геродотівська напівжінка-напівзмія не народжує своїх дітей в офіційному шлюбі, що також додає девіативного характеру як до її образу, так і до сприйняття її потомства¹⁶⁵.

З невеликими видозмінами (спорадична заміна Геракла на Зевса та ототожнення жінки з гесіодівською Східною) саме ця історія стає популярною для передачі походження скіфів у пізніший час¹⁶⁶. Причиною того, що саме цей сюжет з усіх інших можливих версій став популярним, на мою думку, є те, що він акцентує увагу на проблемному походженні скіфів з боку матері та функції Геракла як цивілізатора, відповідно скіфи через особливості своєї генези стають на нижчу ланку, порівняно з греками.

У V ст. н. е. Феодорит, кирський єпископ, намагається змінити уявлення про походження скіфів. У своїй праці «Лікування еллінських недуг» він надає

---

¹⁶² Skinner J. The Invention of Greek Ethnography. – P. 142.

¹⁶³ Visintin M. Di Echidna, e di altre femmine anguiformi. – P. 207.

¹⁶⁴ Gherchanoc F. From Body to Behaviour: Maternal Transmission in the Ancient Greek World. *Maternal Conceptions in Classical Literature and Philosophy*. Toronto, 2020. P. 52.

¹⁶⁵ Visintin M. Di Echidna, e di altre femmine anguiformi. – P. 216.

¹⁶⁶ Іпполіт. Викриття всіх ересей. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 650; Марк Валерій Проб. Пояснення до «Буколіків». *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 25.

християнську відповідь на грецьку філософію та міфологію¹⁶⁷. У його п'ятій промові він згадує, що походження всіх народів, як греків та римлян, так і тих, хто традиційно вважалися «варварськими», – однакове. Відповідно, за Феодоритом, скіфи теж походять від шлюбу чоловіка та жінки, яку було створено з чоловічого ребра¹⁶⁸. Однак цікавим є те, що з приходом християнських канонів така версія не стала єдиною можливою. До прикладу, Євстафій, що написав свої «Коментарі до “Землеописання” Діонісія» у XII столітті н. е., повторює історію походження скіфів саме від напівжінки-напівзмії, посилаючись на Геродота¹⁶⁹.

Загалом, можливо простежити, що хоча версій походження скіфів було декілька, найпопулярнішою з них була історія про Геракла та напівжінку-напівзмію. Враховуючи, що така версія походження користувалася популярністю перш за все у греків-колоністів, а не у скіфської спільноти, можливо констатувати, що вона могла слугувати зразком іншування та елементом фокусування на грецькій вищості. В той самий час саме жінка в цьому міфі виступає як нижча за статусом та символізує слабкість Скіфії до приходу греків на узбережжя Причорномор'я. На жаль, неможливо точно сказати, наскільки такий образ матері скіфів впливає на пізніше ставлення до скіфських жінок, хоча негативні конотації щодо вступу у шлюб зі скіф'янками присутні у текстах, про що буде сказано нижче. Із приходом християнської традиції з'являється тенденція до заміни традиційних міфів про походження на юдео-християнське вчення про Адама та Єву, однак вони не зникають повністю.

---

¹⁶⁷ Pásztori-Kupán I. Theodoret of Cyrus. London and New York, 2006. С. 83.

¹⁶⁸ Феодорит. Лікування еллінських недуг. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 781-782.

¹⁶⁹ Євстафій. Коментарі до «Землеописання» Діонісія. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 197.

2.1.2. Амазонки

Походження, як й інші риси, притаманні войовницям, залежать від традиції, у якій їх описували. Якщо для автора амазонки початково були частиною скіфського суспільства, окремої історії про походження войовниць не наводиться взагалі, оскільки вони логічно включені в уявлення про загальноскіфську генезу¹⁷⁰. Важливим є те, що незважаючи на їхній пізніший відхід від решти скіфського соціуму, вони не забувають свого первинного походження і, звертаючись до скіфського царя Сагіла по допомогу, кажуть про те, що саме «завдяки їхній доблесті, скіфські жінки вважаються не гіршими за чоловіків»¹⁷¹. Як зазначає Костас Влассопулос, апелювання до генеалогії, було характерним для античної традиції загалом і слугувало способом осмислення взаємин між різними суспільствами¹⁷². На мою думку, такі сюжети також могли підкреслювати важливість походження як цінності у давньогрецькому та римському соціумі.

Такі описи контрастують зі згадками, в яких йдеться про амазонок як самостійну спільноту, що складалася із жінок та пізніше вступила у зв'язок зі скіфами. Загалом, міфічні амазонки народилися в результаті зв'язку між Гармонією – богинею згоди та злагоди та Аресом – богом хитрої та кровопролитної війни¹⁷³. Таке поєднання, на мою думку, репрезентує змішання яскраво фемінних та маскулінних рис, притаманне амазонкам, особливо у раніших згадках, які не мали яскраво вираженої негативної конотації¹⁷⁴. Окрім того, вони віддзеркалюють початкове давньогрецьке походження міфу про амазонок, адже їхніми батьками виступають не божества, що шанувалися

---

¹⁷⁰ До прикладу див. Схолії до «Повчальної промови до еллінів». – С. 598; Ісіхій Александрійський. Лексикон. – С. 853, Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 53, 57-58; Псевдо-Августин. Питання Старого і Нового Завітів. – С. 375-376.

¹⁷¹ Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 58.

¹⁷² Vlassopoulos K. The barbarian repertoire in Greek culture. *Ariadne*. 2016. №18. P. 63.

¹⁷³ Фиалко Е. Е. Скифские амазонки по письменным и археологическим источникам. *Боспорский феномен. Проблема соотношения письменных и археологических источников*. Материалы межд. научн. конф. Санкт-Петербург, 2005. С. 243.

¹⁷⁴ Stewart A. *Imag(in)ing the Other*. – P. 575.

певною локальною спільнотою або мали вузьку територіальну прив'язку як у випадку з напівжінкою-напівзмією, а боги, що входили до загального давньогрецького пантеону.

У етнографічних згадках про амазонок, їх здебільшого також коротко характеризували як доньок Ареса (у римських джерелах – Марса)¹⁷⁵. Походження від бога війни було однією з рис, що водночас відділяла войовниць від решти скіфської спільноти, оскільки Арес не фігурує у жодній із версій скіфської генези та вписувала їх у сюжети про міфічних амазонок. Водночас, на відміну від міфологічної традиції опису, у якій фігурує також їхня матір – Гармонія, у сюжетах про скіфських войовниць, згадується лише постать батька.

2.2. Шлюбні практики та родинне життя

2.2.1. Жінки-невойовниці

У давньогрецьких та римських джерелах майже немає згадок про те, що саме вважалося шлюбом у скіфському суспільстві; відсутні описи укладання союзу та підготовки до заміжжя. Такі деталі присутні лише для войовниць, яких античні автори за замовчуванням вважали девіантними. Амазонки мали окремі шлюбні практики, які не розповсюджувалися на решту жінок у скіфській спільноті. У інших випадках згадуваним жінкам одразу надають одне з двох визначень: дружина або наложниця. Конкретні фрагменти, які б прямо артикулювали цю різницю, відсутні. Водночас можливо припустити, що статус дружини надається згідно з грецькими уявленнями про законних нащадків,

---

¹⁷⁵ Ісократ. Панегірик. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 356; Діонісій. Опис населеної землі. – 183; Євстафій. Коментарі до «Землеописання» Діонісія – С. 199; Публій Папіній Стацій. Фіваїда. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 218.

позаяк слово «дружина» майже завжди вживається в епізодах, в яких також залучені діти¹⁷⁶.

Окрім того, наложниці були доступні не всім у скіфській спільноті, оскільки їхня наявність відповідала високому соціальному статусу¹⁷⁷. Наложниці зазвичай згадуються в контексті їхнього покладення у поховання¹⁷⁸. Беручи до уваги епізоди, в яких зазначається, що скіфи клали у поховання тих, кого вони любили, можна припустити, що офіційні шлюби могли мати за собою певну політичну або фінансову мотивацію, в той час як позашлюбні стосунки визначалися почуттями.

Єдину побіжну ремарку про приготування до одруження ми зустрічаємо у Лукіана Самосатського в діалозі «Токсаріс або Дружба». Основою цього діалогу стає комунікація між греком Мнесіппом та скіфом Токсарісом. Вони намагаються зрозуміти, хто є кращими друзями – греки чи скіфи, розповідаючи по п'ять справжніх історій, основою яких є героїчність дружніх стосунків¹⁷⁹. В тексті Токсаріс порівнює сватання у греків з процесом набуття друзів у скіфському соціумі, що змальовується як важливіший за укладення шлюбу процес¹⁸⁰. В цьому ж тексті з'являється і інший скіф – Абавах, який подорожував зі своєю дружиною, двома дітьми та другом Гінданом. Спалахнула пожежа, і замість того, щоб рятувати свою родину, він відштовхує їх та допомагає Гіндаму. Пізніше, у відповідь на засудження, він відказує, що знайти такого друга, як Гіндам, йому буде важче, ніж завести нових дітей¹⁸¹.

---

¹⁷⁶ Демосфен. Уривок. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 368; Лукіан Самосатський. Токсаріс або Дружба. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 553, 562; Григорій Богослов. Нонна. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 716.

¹⁷⁷ Болтрик Ю. В. Про місце жіночих поховань в курганах скіфської еліти. *Археологія*. 1997. №1. С. 35.

¹⁷⁸ Геродот. Історія. – С. 30; Діон Хрїсостом. Про царську владу. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 505.

¹⁷⁹ Лукіан Самосатський. Токсаріс або Дружба. – С. 551.

¹⁸⁰ Там само. С. 552.

¹⁸¹ Там само. С. 562.

Про можливу втрату дружини у його виправданнях взагалі не йдеться, що ще більше знижує її важливість для Абавха.

«Токсаріс або Дружба», через особливості сюжету, покликана змалювати різницю культур та показати найбільш знакові прояви дружніх стосунків, що призводить до гіперболізації описаних сюжетів. Разом з тим, розповіді, подані Токсарісом, сповнені етнографічних відступів, які мали пояснювати екзотичний світ для грецького читача¹⁸². Одним із можливих способів пояснення було звернення до відомої для аудиторії грецької культури. Цей прийом і використовується в порівнянні між сватанням у греків та процесом набуття друзів у скіфів. Окрім того, уявлення про важливість дружніх стосунків у скіфському суспільстві можуть походити також з «Історій» Геродота, в яких він описує ритуал «братання»¹⁸³. Подібний опис з незначними змінами з'являється і в тексті «Токсаріс або Дружба» Лукіана Самосатського¹⁸⁴.

Мудрець Токсаріс фігурує і в іншому діалозі Лукіана – «Скіф або Гість», в якому про Токсаріса говорять, що він «...через любов до Еллади залишив у Скіфії дружину та маленьких дітей»¹⁸⁵. Наразі дослідники сходяться на думці, що Токсаріс був вигаданий Самосатським, а його образ почасти будувався на відомому в античному світі скіфському мудреці Анахарсісі, який з'являється в багатьох інших авторів¹⁸⁶. Як стверджує Девід Браун, «Скіф або Гість» був створений Самосатським для того, щоб висловити делікатно-гумористичне прохання про покровительство над самим Лукіаном у Македонії¹⁸⁷. Враховуючи мотивацію автора, низку етнографічних невідповідностей решті авторів та час створення творів (2 століття н. е.), можливо говорити про те, що

---

¹⁸² ní Mheallaigh K. *Reading Fiction with Lucian (Fakes, Freaks and Hyperreality)*. Cambridge, 2014. P. 62.

¹⁸³ Геродот. *Історія*. – С. 29-30.

¹⁸⁴ Лукіан Самосатський. *Токсаріс або Дружба*. – С. 552.

¹⁸⁵ Там само. С. 544.

¹⁸⁶ Русаєва А. С. *Славетний мудрець – скіф Анахарсіс*. Наукова думка, 2001. С. 6.

¹⁸⁷ Braund D. *Scythians in the Ceraeicus: Lucian's Toxaris. Pontus and the Outside World. Studies in Black Sea History, Historiography, and Archaeology*. Leiden, 2004. P. 24.

йдеться радше про усталені стереотипи стосовно другорядності шлюбних зв'язків у «варварських» суспільствах, аніж чіткої репрезентації уявлень про заміжжя у скіфському соціумі. Окрім того, у Помпея Трога та Павла Оросія ми зустрічаємо згадки про те, що скіфи припиняють свої походи на Азію через прохання дружин, а скіфські жінки не хотіли і думати про одруження з сусідами, називаючи такі шлюбні зв'язки «рабством, а не шлюбом»¹⁸⁸.

Хоча відстежити окремі шлюбні практики достатньо важко, можливо виділити декілька з них. Однією з таких практик була полігінія. Про наявність декількох дружин у скіфському суспільстві згадується двічі: Геродотом у четвертій книзі «Історії» та Пріском Панійським у «Готській історії». Геродот надає інформацію про царську династію за часів Аріапіта. Хоча основним мотивом було показати те, як скіфи бережуть свої звичаї, з цього уривку можливо реконструювати, що у Аріапіта було як мінімум три дружини: скіф'янка, істріянка та фракійка¹⁸⁹. Враховуючи різне походження дружин, можливо припустити, що багатоженство серед скіфських царів могло бути пов'язаним з практиками шлюбної дипломатії.

Згадка у «Готській історії» є більш контроверсійною, оскільки Пріск описує свою участь у складі посольства до Аттіли. В одному з епізодів вони їдуть разом з Аттілою у північну частину його земель задля одруження. Хоча він мав вже «багато дружин, але хотів ще взяти і цю за скіфським звичаєм»¹⁹⁰. Очевидно, що в цьому фрагменті йдеться про гунів, однак вживається означник «скіфський», що вносить плутанину. Низка дослідників намагалася з'ясувати причини паралельного вживання назв «скіфський» та «гунський»¹⁹¹.

---

¹⁸⁸ Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57-58; Схолії до Феокріта. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳи и Кавказѣ*. Томъ І. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 396.

¹⁸⁹ Геродот. Історія. – С. 33-35.

¹⁹⁰ Пріск Панійський. Готська історія. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳи и Кавказѣ*. Томъ І. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 823-824.

¹⁹¹ Зокрема див. Bury J. V. *History of Later Roman Empire: From Arcadius to Irene (395 A. D. to 800 A. D.)*. London, 1889. P. 223.

Едвард Томпсон пояснює це тим, що на час написання термін «гунський» ще не був усталеним серед авторів. Відповідно, задля пояснення читачам потрібно було шукати означники з тривалою традицією вживання. Окрім того, дослідник звертає увагу на те, що «скіфи» могли виступати загальним терміном для всіх кочових народів¹⁹². Таке вживання декількох термінів паралельно характерне для авторів того періоду¹⁹³. Неможливо точно підтвердити, наскільки в цьому випадку полігінія виступає скіфським, а не гунським звичаєм, однак, враховуючи спільність такої практики для кочівницьких еліт, можливо припускати, що багатоженство також побутувало і в скіфському суспільстві¹⁹⁴.

Другою шлюбною практикою, що могла існувати серед скіфів, є перехід дружини батька у спадок. Разом з тим, єдиний, хто про це згадує, – Геродот, повідомляючи, що Скілу від батька перейшла у спадок Опія – дружина скіфського походження. Важливим водночас є те, що вона не була його матір'ю, адже Скіл походив від істріянки, що опосередковано вказує на відсутність родинного кровозмішення¹⁹⁵. Отже, з наведених згадок точно сказати про розповсюдженість полігінії та переходу дружини у спадок неможливо. Ймовірно, вони побутували лише серед еліт, однак не були розповсюдженими поміж рядового населення.

Натомість одним із питань, яке регулярно підіймається давньогрецькими та римськими авторами, є змішані шлюби. Хоча, як показує у своєму дослідженні Олександр Джон Грем, змішані шлюби між давніми греками та місцевим населенням були звичайною ситуацією під час грецької колонізації, ідеологічно такі подружжя суперечили поглядам про чистоту походження, які активно продукувалися у грецькій митрополії¹⁹⁶.

---

¹⁹² Thompson E. A. *A History of Attila and the Huns*. Oxford, 1948. P. 11.

¹⁹³ Bury J. B. *History of Later Roman Empire* – P. 51.

¹⁹⁴ Liccardo S., Wabnitz S. *Family Matters: The Levirate Marriage as a Nomadic Custom in Medieval Eurasia*. *Medieval Worlds*. 2024. №. 20. P. 200.

¹⁹⁵ Геродот. *Історія*. – С. 33.

¹⁹⁶ Graham A. J. *Religion, Women and Greek Colonization*. // Graham A. J. *Collected Papers on Greek Colonization*. Leiden, 2017. P. 327-328; Graham O. *Foreign Names, Inter-Marriage and*

Розглядаючи питання змішаних шлюбів у римський час, дослідники у своїх інтерпретаціях зазвичай посилаються на Кодекс Феодосія, який забороняв одруження римлян та «варварів» і погрожував за це смертною карою¹⁹⁷. Водночас Ральф Матісен у своїй статті «*Provinciales, Gentiles, and Marriages between Romans and Barbarians in the Late Roman Empire*» достатньо переконливо показує, що походження цього закону залишається суперечливим, а норма не підтверджується на практиці¹⁹⁸. Зі збільшенням кількості випадків змішаних шлюбів можливо констатувати, що у римський час ситуація загалом пом'якшується, зокрема через постійні контакти римлян з різними «варварськими» спільнотами¹⁹⁹. Вергілій також визнає можливість таких подружжів, але наголошує, що нащадки мають в усьому наслідувати римлян²⁰⁰. Частково зміна поглядів суголосна з відсутністю згадок про змішані шлюби зі скіфами у працях римського походження. Втім, автори, що походили з колишніх грецьких територій, продовжують оцінювати такі союзи негативно.

Ключовим для оцінки змішаного подружжя стає коріння дружини. У випадку, якщо дружина походила зі Скіфії, такий союз не схвалювався. Найбільш показовим прикладом є родинна історія оратора Демосфена, що артикулювалася у творах протягом декількох століть. Есхін був одним із перших, хто подає відомості про матір-скіф'янку Демосфена у «Промові проти Ктисифонта»²⁰¹. У його згадці йдеться про батька Демосфена, що одружився зі

Citizenship in Hellenistic Athens. *Onomatologos. Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews*. Oxford, 2010. P. 156; Acheraïou A. Questioning Hybridity, Postcolonialism and Globalization. London, 2011. P. 49-50.

¹⁹⁷ До прикладу див: Sivan H. The Appropriation of Roman law in Barbarian Hands: «Roman-Barbarian» Marriage in Visigothic Gaul and Spain. *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300–800*. Leiden, 1998. P. 189-190; Kuefler M. The marriage revolution in Late Antiquity: The Theodosian Code and Later Roman marriage law. *Journal of Family History*. 2007. №32. P. 348.

¹⁹⁸ Mathiesen R. Provinciales, Gentiles, and Marriages between Romans and Barbarians in the Late Roman Empire. *The Journal of Roman Studies*. 2009. №99. P. 140.

¹⁹⁹ Там само. С. 145-146.

²⁰⁰ Acheraïou A. Questioning Hybridity, Postcolonialism and Globalization. London, 2011. – P. 4.

²⁰¹ Есхін. Промова проти Ктисифонта. Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скііи и Кавказѣ. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 370.

скіф'янкою всупереч державним законам²⁰². Саме від цього союзу і народжується «цей проноза і сікофант Демосфен»²⁰³. Цю ж історію переповідає і Сіріан, зазначаючи, що Демосфен не розповідає про своїх предків, оскільки вони є безславними, тому цей момент краще упустити²⁰⁴.

Порівняння між благородним та безславним походженням зустрічається і в Алкіфрона, однак до розрізнення додається також і питання соціального статусу, адже дружина є не лише скіф'янкою чи колхідянкою, а й рабинєю, «купленою у час молодого місяця»²⁰⁵. Загальною тенденцією, однак, є те, що шлюб зі скіфськими жінками в уявленні авторів укладався лише за однієї з умов: вона мала або вище за інших «варварів» походження (була донькою царя), або велике придане²⁰⁶.

Водночас одруження скіфа на жінці іноземного походження розглядається позитивно. За Діогеном Лаертським, нащадком такого шлюбу між скіфом та еллінкою був, зокрема, Анахарсіс, скіфський мудрець, що дістався до Афін задля вивчення філософії²⁰⁷. Постає Анахарсіса є помітною в античних працях та має схвальну конотацію²⁰⁸. Ще одним таким нащадком є Скіл, син скіфського царя та еллінки з Істрії²⁰⁹. Однак у обох випадках подружжя пара проживає за межами грецької ойкумени, до того ж чоловіки – царського походження. Ці фактори також можуть впливати на оцінку подібних союзів.

---

²⁰² Вірогідно йдеться про закони Перікла, які забороняли шлюб афінян не з афінянами. Див: Sarawan E. Pericles the Younger and the Citizenship Law. *The Classical Journal*. 2008. №103. P. 390-391.

²⁰³ Сікофант - професійний донощик, наклепник та шантажист, який переслідував впливових громадян заради наживи. Есхін. Промова проти Ктісіфонта. – С. 370.

²⁰⁴ Пріск Панійський. Готська історія. – С. 847-848.

²⁰⁵ Алкіфрон. Листи. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 593-594.

²⁰⁶ Есхін. Промова проти Ктісіфонта. – С. 370; Діодор Сицилійський. Бібліотека. – С. 463.

²⁰⁷ Кузнецова Т. М. Анахарсис и Скил. *Краткие сообщения Института археологии*. 1984. №178. С. 13.

²⁰⁸ Геродот. Історія. – С. 33.

²⁰⁹ Там само.

Саме від походження матері залежало, які риси характеру та знання отримає її дитина. Хоча в медичних та біологічних трактатах загальною думкою є те, що за виховання нащадків та риси їхнього характеру відповідальним є батько, у цих джерелах, так само, як і в трагічних та юридичних промовах, саме мати виступає провідником до своєї культури²¹⁰. У випадку Скіла та Анахарсіса, їхні матері вчать їх грецьким звичаям та грамотності. У надгробній промові, яку приписують Демосфену, також постає питання того, що мати передає свої риси дитині. У ній автор промови заперечує своє наполовину скіфське походження, аргументуючи це тим, що, маючи матір-скіф'янку, він не міг би вирости «таким добрим та лагідним»²¹¹.

Поза тим, у давньогрецьких та римських джерелах є чотири згадки про шлюбні альянси, в яких фігурують жінки скіфського походження, та два фрагменти, де йдеться про іноземок. У всіх випадках заміжжя певним чином впливає на політичні стосунки двох спільнот.

Найбільш раннім джерелом, що оповідає про такий тип політичної комунікації, є «Історія» Геродота. У IV книзі, описуючи процес зміни влади після втечі еллінізованого Скіла, Геродот зазначає, що Скіл переховувався у царя одрісів (союзу фракійських племен) Сітакла. В той самий час в Скіфії знаходився брат Сітакла. Новий цар Скіфії Октамасад йде на одрісів війною, щоб забрати звідти Скіла. Під час переговорів Сітакл аргументує небажання розпочинати військові дії тим, що Октамасад є сином його сестри, відповідно, їм не варто воювати між собою, тому краще просто обмінятися братами, що вони й роблять²¹². В цьому випадку родинні стосунки, що здобуваються через шлюб, стають підставою для мирного урегулювання справ.

Про встановлення дружніх зобов'язань через шлюб свідчать також згадки про посольство скіфів до Александра Македонського. Разом з дарами

---

²¹⁰ Gherchanoc F. From Body to Behaviour. – P. 56.

²¹¹ Демосфен. Уривок. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 368.

²¹² Геродот. *Історія*. – С. 34-35.

скіфи пропонують Александру вступити у шлюб з донькою скіфського царя, а якщо він не захоче, то одружити його прибічників з доньками «сатрапів» Скіфії задля зміцнення їхнього союзу. Втім, Македонський від пропозиції відмовляється²¹³. На мою думку, поява такого сюжету може бути пов'язана з політикою Александра щодо заохочення змішаних македонсько-перських шлюбів після здобуття перемоги над Персією. Як зазначає Амар Ахераїу, Александр провадив таку політику задля зміцнення влади у східній частині своєї держави²¹⁴. Її апогеєм стало одруження самого Македонського та його найближчого оточення з перськими аристократками після церемонії святкування перемоги над Персією в Сузах²¹⁵. На користь цього свідчить, зокрема, поняття «сатрап», яке використовує Арріан на позначення скіфських еліт. Насправді ж у цього поняття в античних джерелах є достатньо стійка конотація з намісниками перських провінцій²¹⁶.

В іншому випадку, описаному в II ст. н. е. Аппіаном, під час конфлікту між Понтійським царством та Римом, понтійський цар Митридат надсилає своїх доньок для шлюбу зі скіфськими володарями в обмін на військо. Втім, через зраду в оточенні Митридата вони потрапляють до римлян, а не до скіфів²¹⁷. Тобто, шлюб виступає не лише можливістю для закріплення союзницьких зобов'язань, а й інструментом для обміну послугами, в цьому випадку військовою допомогою.

Два інші фрагменти пов'язані з походом Дарія на скіфів²¹⁸. Гней Помпей Трог у своїй «Філіповій історії», що дійшла до нас у скороченому переказі

---

²¹³ Луцій Флавій Арріан. Похід Александра Великого. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 515-516; Квінт Курцій Руф. Історія Александра Великого. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 131.

²¹⁴ Acheraiou A. Questioning Hybridity, Postcolonialism and Globalization. London, 2011. – P. 2.

²¹⁵ Там само. С. 48.

²¹⁶ Schmitt R. Der Titel «Satrap». *Studies in Greek, Italic, and Indo-European Linguistics: Offered to Leonard R. Palmer, on the Occasion of His Seventieth Birthday*. Innsbruck, 1976. С. 373.

²¹⁷ Лукіан Самосатський. Токсаріс або Дружба. – С. 553.

²¹⁸ Наразі питання того чи була скіфо-перська війна залишається дискусійним, оскільки археологічно не фіксуються жодних знахідок, які б свідчили про присутність персів на цих

Юніана Юстина, оповідає, що мотивацією Дарія піти на Скіфію була відмова скіфського царя Іанфіра видати за нього заміж свою доньку²¹⁹. У V ст. н. е. цю ж історію переповідає Павло Оросій, додаючи: «Велика, звісно, була потреба за хіть однієї людини піддавати смертельній небезпеці сімсот тисяч воїнів»²²⁰. В цьому випадку негативний вплив шлюбної політики постає очевидним, адже відмова від укладання такого альянсу нібито прямо призводить до військового походу Дарія.

Хоча інші наведені фрагменти можуть здаватися достатньо нейтральними, для античного читача зрозумілою була негативна конотація, що оточувала шлюбні альянси²²¹. Історія, яку подає Геродот, закінчується взаємним братовбивством, справою, що в грецькій спільноті рішуче засуджувалася²²². Відповідно, шлюбний союз водночас опосередковано стає фактором, що уможливорює пізніший фратріцид²²³. У свою чергу, бажання Митридата отримати скіфське військо у користування закінчується захопленням його доньок у полон.

Разом з тим, ініціаторами політичних шлюбів стають лише спільноти з династичною формою правління. Зокрема для скіфської спільноти Ю. В. Болтрик та О. Є. Фіалко простежують послідовність у передачі влади в скіфському соціумі протягом другої половини IV ст. до н.е. на основі курганних споруд та писемних свідчень²²⁴. Однак немає згадок, які б свідчили про те, що у шлюбному альянсі були зацікавлені давні греки або римляни. Поза ідеями про чистоту шлюбних зв'язків, про які було згадано вище, це пов'язано,

---

теренах. Водночас скіфо-перська війна закріпилася в історіографії. Зокрема див. Черненко Е. В. Скифо-персидская война – 118 с.

²¹⁹ Можливо Іданфірса за Геродотом. Латинський оригінал: Ianthyri. Див. Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 59.

²²⁰ Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 398.

²²¹ Shannon-Henderson K. Women in Thucydides. – 93.

²²² Bremmer J. N. Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East. Leiden, 2008. P. 60.

²²³ Фратріцид – братовбивство.

²²⁴ Болтрик Ю. В., Фіалко О. Є. Могили скіфських царів другої половини IV ст. до н. е. (пошук історичних реалій). *Археологія*. 1995. №2. С. 10-11.

зокрема, з тим, що у цих суспільствах була відсутня спадкова влада, отже, вони розглядали шлюбні союзи як такі, що не можуть сприяти довгостроковій стабільності відносин між державами²²⁵. Поза тим, починаючи від законів Солона, політична влада стає залежати від місцевої підтримки, а не від зовнішніх контактів, що також призводить до зменшення здатності жінок через одруження просувати політичні інтереси чоловіків²²⁶.

Отже, завдяки цим фрагментам можливо відзначити, що скіф'янки могли виступати як об'єкт обміну при закріпленні союзницьких намірів. До того ж шлюбний ринок скіфського соціуму не обмежувався місцевими жінками, позаяк присутні згадки, які вказують на іноземне походження частини жінок у скіфському суспільстві. Разом з тим, шлюбні альянси та їхні наслідки оцінювалися авторами негативно. Можливо припустити, що полігінія та левіратний шлюб побутували у скіфському суспільстві, так само, як і підтвердити наявність наложниць, хоча не до кінця зрозумілим залишається, чи такі практики були розповсюджені поза колами еліт.

2.2.2. Амазонки

Якщо умови вступу у шлюб та особливості родинного життя для невойовниць у скіфському суспільстві майже не привертають увагу античних авторів, то у випадку амазонок такі описи є достатньо вичерпними. Перші згадки про шлюби між войовницями та скіфськими чоловіками вміщено у Геродота. Після того, як скіфи зустрічаються з амазонками у бою, вони вирішують, що хочуть мати від них дітей, тому надсилають парубків стати табором біля них задля ближчого знайомства. Після певного часу войовниці та скіфи вступають у статеві стосунки та починають жити разом в одному таборі, причому «кожен парубок мав за дружину ту, з якою вперше мав зв'язок»²²⁷. Пізніше, коли постає питання вступу у шлюб, амазонки не погоджуються

---

²²⁵ Shannon-Henderson K. *Women in Thucydides*. – P. 100.

²²⁶ Tsakirópoulou-Summers T. *Solon's Legislation and Women's Incompatibility with State Ideology. Women and the Ideology of Political Exclusion*. London: Routledge, 2018. P. 35-36.

²²⁷ Геродот. *Історія*. – С. 44.

повернутися у скіфське суспільство та пропонують чоловікам перейти на інші території, якщо вони хочуть з ними одружитися та «здатися чесними людьми»²²⁸. Розуміння, що одруження є необхідним після статевих зносин, на думку автора, свідчить про наявність певних моральних правил у войовниць.

Водночас, історія, яку подає Геродот, зображає перевернуті уявлення про шлюб та гендерні ролі, адже скіфи при укладанні союзу виконують обов'язки, характерні для грецьких жінок. Саме вони приносять посаг та залишають домівки батьків, вирушаючи за амазонками²²⁹. В результаті войовниці виступають тими, хто заперечує звичайну соціальну структуру: чоловіки-воїни та жінки-дружини і матері. Водночас, важливим є також те, що за деякими писемними свідченнями войовниці після вступу у шлюб все ж залишали зброю та надалі виступали у військовій ролі тільки за нагальної потреби²³⁰. Така зміна у способі життя після шлюбу може бути пов'язана із загальними уявленнями античних авторів про те, що незаміжня жінка є дикою і єдиним способом її «приборкати» був шлюб²³¹. Отже, на рівні нарративу навіть жінки, що виконували частину чоловічих функцій, після вступу у шлюб мали б відкинути їх та отримати нову соціальну роль.

Геродот також зазначає, що основним критерієм, який мають виконати амазонки для вступу у шлюб є вбивство ворога. Причому правило є настільки важливим, що деякі помирають незаміжніми у похилому віці, оскільки не мали нагоди виконати цей обов'язок²³². Водночас, кількість вбитих жінкою ворогів, необхідна для вступу у шлюб коливається від одного до трьох у різних авторів²³³. Враховуючи, що для давньогрецької і римської культур військова

---

²²⁸ Там само. С. 45.

²²⁹ Brown F. S., Tyrrell W. B. ἐπιλόσαντο: A Reading of Herodotus' Amazons. *The Classical Journal*. 1985. №80. P. 300.

²³⁰ Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 59.

²³¹ Penrose W. D. Gender Diversity in Classical Greek Thought. *Exploring Gender Diversity in the Ancient World*. Edinburgh, 2020. P. 31-32.

²³² Геродот. Історія. – С. 45.

²³³ Там само; Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 59; Ісігон Нікейський. Неймовірні сказання. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и*

справа була чоловічим ремеслом, майже напевно малося на увазі вбивство чоловіка жінкою, що рішуче засуджувалося у античному соціумі²³⁴.

Про ще один вияв жорстокості стосовно чоловіків у родинному житті повідомляє Гіппократ. У трактаті «Про переломи» він згадує про те, що амазонки ламають своїм синам стегна або гомілки для того, щоб чоловіча стать не повставала проти жіночої. Водночас він зазначає, що не впевнений у правдивості цих свідчень²³⁵. Пізніше Помпей Трог включає у свою працю цей фрагмент, однак не зазначає про суперечливість свідчень²³⁶. Станом на I ст. н.е. уявлення про те, що войовниці калічать синів стає настільки розповсюдженим, що використовується у якості крилатого виразу: «кульгавий прекрасно діє»²³⁷. Часте використання цього опису пізнішими авторами може вказувати на зміну сприйняття войовниць давньогрецьким та римським соціумом. Якщо на етапі міфічного та героїчного епосу вони виступали як достойні суперники, перемога над якими була шанованою, із розвитком системи ойкосу та посиленням чоловічої влади у полісі, вони отримують негативну конотацію як ті, що насправді є слабшими за чоловіків, однак вдаються до насилля, щоб зберігати своє становище²³⁸.

Окрім того, у випадку трогівської традиції, скіфські войовниці після смерті чоловіків не виходили заміж ще раз, а лише мали позашлюбні статеві стосунки із сусідами задля продовження роду²³⁹. Скоріше за все, у цьому

Кавказъ. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 454; Помпоній Мела. Землеописання. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скїѳіи и Кавказъ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 118.

²³⁴ Lyons D. Dangerous Gifts: Ideologies of Marriage and Exchange in Ancient Greece. *Classical Antiquity*. 2003. №22. P. 96, 119.

²³⁵ Гіппократ. Про переломи. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скїѳіи и Кавказъ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 350.

²³⁶ Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57.

²³⁷ Секст Емпірик. Пірроновські нариси. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скїѳіи и Кавказъ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 599; Плутарх. Приказки, які використовували александрійці. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скїѳіи и Кавказъ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 861; Псевдо-Августин. Питання Старого і Нового Завітів. – С. 376.

²³⁸ Hardwick L. Ancient Amazons – Heroes, Outsiders or Women? *Greece & Rome*. 1990. №37. P. 23.

²³⁹ Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57.

випадку автор спирався на раніші розповіді про міфічне Царство амазонок, жительки якого в усталений день збиралися із певною спільнотою (у різних авторів названі різні племена) задля подальшого народження нащадків²⁴⁰. У такому випадку руйнується ідея про народження законних дітей, яка була важливою для давньогрецького та римського суспільств, як зазначалося раніше. З іншого боку, для Помпея Трога, враховуючи його симпатії до скіфського суспільства, такий вчинок, схоже, не був позначений негативною конотацією і свідчив радше про вірність своїм чоловікам²⁴¹.

Цікавим є також те, що поза одруженням міфічних Тесея та Антіопи (за деякими версіями Іпполіти), войовниці, на відміну від скіф'янок, що займали інші соціальні ролі, ніколи не фігурують у міжетнічних шлюбах із давніми греками та римлянами²⁴². На мою думку, це пов'язано із тим, що для античного суспільства такий шлюбний зв'язок апріорі вважався немислимим через уявну та реальну невідповідність амазонок образу гарної дружини та неможливістю виходження войовниць до їхньої соціальної системи.

Отже, і у геродотівській, і у трогівській традиції амазонки не наслідують давньогрецьким та римським уявленням про правильний шлюб. У випадку з асимільованою скіфами спільнотою вони не полишають свого способу життя та початково виступають ініціаторками союзу, змушуючи скіфів виконувати жіночі передшлюбні обов'язки. Якщо ж йдеться про войовниць, що мстяться за смерть своїх чоловіків, то вони не вступають у повторне заміжжя, обираючи натомість позашлюбні зносини. В обох випадках амазонки не можуть бути «приборканими», як це відбувається із грецькими жінками після укладання союзу, що залишає їх у стані лімінальності. Важливою рисою зображення родинного життя войовниць також є шкода, яку вони приносять чоловікам для

---

²⁴⁰ Hardwick L. *Ancient Amazons*. – P. 22.

²⁴¹ Alonso-Núñez J. M. *An Augustan World History: The Historiae Philippicae of Pompeius Trogus. Greece & Rome*. 1987. №34. P. 67-68.

²⁴² Детальніше про історію Антіопи та Тесея див. Mayor A. *Antiope and Theseus*. // Mayor A. *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women Across the Ancient World*. Princeton, 2014. P. 259-270.

того, щоб вступити у шлюб або зберегти свою зверхність над ними. Враховуючи ці аспекти, вони не фігурують у міжетнічних шлюбах із давніми греками, адже не вписуються у систему ойкосу.

2.3. Сексуальні практики

2.3.1. Жінки-невойовниці

Хоча особливості статевих стосунків привертають увагу античних авторів, у випадку скіфів таких згадок небагато. Більшість з них стосується спільного користування жінками – сюжетом, який тягнеться від Гомера та стосується доярів кобил і не пов'язаний зі скіфським суспільством. Втім, не варто відкидати його важливість у формуванні давньогрецьких і римських уявлень про скіфських жінок та їх інтимні стосунки, адже цей фрагмент з'являється у багатьох авторів, про що було згадано у першому розділі.

Цнотливість для давніх греків та римлян була важливою категорією, яка артикулювалася як у художніх текстах, так і на законодавчому рівні²⁴³. Хоча Геродот згадує про лідійських дівчат, які до шлюбу продають своє тіло задля отримання грошей на посаг чи про фракійські проблеми з вихованням, коли внаслідок недостатнього нагляду доньки можуть вступати у статеві стосунки до заміжжя, серед текстів грецьких авторів не зустрічаються згадки про цнотливість скіфських жінок та її роль для вступу у шлюб²⁴⁴.

Єдиний фрагмент, що вказує на цнотливість скіфської жінки перед заміжжям вміщено в «Одах» Квінта Горація Флакка, що датуються I ст. н. е. Він зазначає, що найважливіше придане скіфів та гетів – батьківська честь та цнотливість, що боїться чужого чоловіка²⁴⁵. Втім, враховуючи, що 24 поема III книги, написана для того, щоб розвинути думку про жадібність, розкіш та моральний занепад римлян, цей фрагмент скоріше відображає ідеальний стан

---

²⁴³ Sissa G. *Greek Virginity* / trans. A. Goldhammer. Cambridge, Massachusetts, 1990. P. 87-88.

²⁴⁴ Там само. – С. 93.

²⁴⁵ Квінт Горацій Флакк. Оди. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скїѣи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 30.

суспільства, в якому цих проблем немає²⁴⁶. Відповідно, Горацій конструює образ «благородного дикуна» задля того, щоб створити контраст для римського морального регресу – прийом, що активно використосувався ще давніми греками²⁴⁷.

Фрагментів про подружню невірність також мало, не зважаючи на популярність цього сюжету серед античних авторів загалом²⁴⁸. Можливо, така незначна кількість пов'язана саме з закарбованим уявленням про спільність жінок у суспільстві, через що зрада як категорія не може бути окремо визначена. Підтвердженням цього припущення слугує те, що одним з небагатьох подружню невірність скіф'янок описує Геродот, який заперечував факт спільного користування жінками. У четвертій книзі «Історії» він повідомляє про те, що поки скіфи були у військових походах в Азії, жінки, через довгу відсутність чоловіків, вступили у статевий зв'язок з їхніми осліпленими рабами. Після повернення з Азії скіфи натрапляють на нащадків своїх дружин та рабів, яких перемагають використовуючи нагайки²⁴⁹. Враховуючи нижчий статус чоловіків та їхню фізичну ваду, причиною такої зради є необхідність, а не сексуальна нестриманість скіф'янок, тому у сюжеті немає засуджуючого тону. Водночас, ця розповідь не набуває популярності, як інші фрагменти «Історії» Геродота, які активно використовують у своїх працях пізніші автори.

Вперше її дублює Помпей Трог у I ст. до н.е., який також чітко розділяє доярів кобил та скіфів. Цікавим є те, що автор наводить причину подружньої зради: жінки вважали, що їхні чоловіки загинули під час походів. Пізніше, жінкам було настільки соромно за свою невірність, що вони закінчують життя самогубством через повішення, або заколюючи себе мечем²⁵⁰. Надалі цей

---

²⁴⁶ Witke C. *Horace's and the Roman Odes: A Critical Examination*. Leiden, 1983. P. 6.

²⁴⁷ Lévy E. *Les origines du mirage scythe*. – P. 61.

²⁴⁸ До прикладу див. Bridges E. *Infidelity: Clytemnestra in Homeric poetry and Athenian tragedy*. // Bridges E. *Warriors' Wives: Ancient Greek Myth and Modern Experiences Euripides*. Oxford, 2013. P. 102-135; Hippolytus / trans. G. Murray. London, 1908 86 p.

²⁴⁹ Геродот. *Історія*. – С. 10-12.

²⁵⁰ Марк Юніан Юстин. *Вступи до Філіппових історій Помпея Трога*. – С. 58-59.

сюжет використовують лише у спеціалізованих трактатах як приклад цікавої військової стратегії або у релігійному контексті²⁵¹.

В іншому фрагменті Помпей Трог також наводить схожий сюжет: скіф'янки надсилають послів до своїх чоловіків, залучених у бойові дії, повідомляючи що якщо останні не повернуться якнайшвидше, то вони намагатимуться отримати нащадків від сусідів, адже не хочуть, щоб «скіфське плем'я загинуло з жіночої вини»²⁵². Скоріш за все, описуючи цей сюжет, автор намагається знайти причину, через яку скіфи завершили азійські походи. Разом з тим, у його інтерпретації перелюб був неприпустимим у скіфському соціумі, в обох випадках до нього вдавалися тільки тоді, коли спільнота стояла на грані вимирання. Враховуючи, що Помпей Трог намагається створити виключно позитивний образ скіфів, змальовуючи їх непереможним найстаршим народом, така мотивація виглядає деталлю, що вписується у загальний наратив. Водночас, показовим є те, що ініціаторками зради у всіх випадках виступають саме представниці жіночої статі – риса, характерна для античної культури²⁵³. Втім, у цих сюжетах продовжується наративна лінія про те, що скіфські жінки не схильні до сексуальних утіх заради процесу, вони роблять це через страх втратити потомство. Така ж аргументація застосовувалася і до матері скіфів, напівжінки-напівзмії, про що йшлося вище.

На відсутність сексуальних девіацій в описах скіфської спільноти може впливати також те, що зазвичай проміскуїтет був характерним для східних суспільств, а не для північних²⁵⁴. Зокрема Гіппократ, який розглядає вплив довкілля на різні культури, наводить свідчення про те, що у скіфського суспільства загалом низька плодовитість, яка пов'язана з холодним кліматом і

---

²⁵¹ Поліен. Військові хитрощі. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 566; Григорій Богослов. Нонна. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 716; Псевдо-Августин. Питання Старого і Нового Завітів. – С. 375-376.

²⁵² Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57.

²⁵³ McClure L. *Spoken Like a Woman: Speech and Gender in Athenian Drama*. Princeton, 1999. P. 27.

²⁵⁴ Forsén B., Lampinen A. *Barbarians and Empire* – P. 22.

способом життя. Він також зазначає, що через надмірну вагу та слабо розвинені м'язи, жінки майже не здатні до запліднення²⁵⁵. В той самий час чоловіки також втрачають свої функції з огляду на постійну верхову їзду²⁵⁶. Враховуючи, що Гіппократ применшує якості, притаманні народам, що живуть поза помірним кліматом, такий опис мав на меті протиставити атлетичність та силу греків слабкості скіфів, в тому числі сексуальній²⁵⁷. Це може опосередковано вказувати на причини, чому скіфським жінкам не притаманна хіть, що є традиційною жіночою рисою у грецьких та меншою мірою римських текстах.

Окремо варто також розглянути питання кровозмішення. Давні греки не мали терміну, який за значенням чітко відповідав поняттю «інцест». Натомість вони використовували вираз «нечестивий союз», яким позначали будь-яку практику (перелюб, статевий зв'язок у святилищі, зоофілію), що суперечать нормам моралі²⁵⁸. Хоча відомими є випадки шлюбів між близькими родичами, характер спорідненості тут є визначальним: не можна було вступати у зв'язок із братами чи сестрами, батьками та власними дітьми²⁵⁹. В той час як у греків кровозмішання засуджувалося, але не було забороненим на законодавчому рівні, у римський час питання кровноспоріднених союзів кодифікується правом²⁶⁰. Важливим є те, що навіть інцест другого типу (зв'язок між особами, які не є кровними родичами, але пов'язані через шлюбне чи кровне посередництво одного зі своїх рідних) також був поза законом. Зокрема чоловіки не могли одружуватись на своїй мачусі, оскільки вона для них все одно вважалася матір'ю²⁶¹. Хоча жінки виступають суб'єктом у законодавстві, а прописана заборона на кровозмішання в першу чергу стосується чоловіків,

---

²⁵⁵ Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 62.

²⁵⁶ Там само. С. 63.

²⁵⁷ Lévy E. Les origines du mirage scythe. – P. 66.

²⁵⁸ Wilgaux J. Consubstantiality, Incest, and Kinship in Ancient Greece. *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*. Oxford, 2010. P. 225.

²⁵⁹ Там само. С. 225-226.

²⁶⁰ The Institutes of Justinian. Lib. 1. / comp. Sanders T. C. London and New York, 1941. P. 32, 35-36.

²⁶¹ Там само. С. 35.

завдяки писемним джерелам можливо прослідкувати, що такі ж норми застосовувалися до жінок.

Цікавою в цьому контексті є трагедія «Федра», написана Луцієм Аннеєм Сенекою. Сюжет розгортається довкола любові мачехи та пасинка, що різко засуджується людьми довкола. Зокрема годувальниця просить Федру погасити «полум'я нечестивого кохання» та не скоювати гріх, до якого не дійшла жодна варварська земля, в тому числі скіфи²⁶². З одного боку, можливо відчитати негативну конотацію щодо варварів загалом та скіфського суспільства зокрема, адже з тексту випливає, що ці спільноти ведуть більш вільне сексуальне життя. Однак, з іншого боку, навіть вони не мають статевих стосунків із членами сім'ї, адже це є одним із базових законів, зрозумілих навіть варварам.

Таку думку підважує Філон Александрійський, який зазначає, що кочовики допустили «...ганебне кровозмішення з матір'ю та скіфи передали це своїм дітям та потомкам, тому з плином часу цей звичай отримав силу закону»²⁶³. Як зазначає Джеймс Вільям Джонсон, ставлення юдейських теологів до скіфів загалом було перебільшено негативним, часто вони зосереджували увагу на найбільш неприпустимих для послідовників юдаїзму речах²⁶⁴. Відповідно, в цьому випадку має місце гра на контрасті, однак цього разу між послідовниками певної релігії та язичниками.

Ще одна згадка про інцест, однак в цей раз між кобилою та жеребцем, якими володів неназваний скіфський цар, вперше зустрічається у Аристотеля, проте пізніше дублюється в багатьох інших текстах²⁶⁵. Цар нібито мав дуже

---

²⁶² Луцій Анней Сенека. Федра. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 140.

²⁶³ Філон Іудей. Про провидіння. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1890. С. 481.

²⁶⁴ Johnson J. W. The Scythian: His Rise and Fall. *Journal of the History of Ideas*. 1959. Vol. 20, №2. P. 254-255.

²⁶⁵ Аристотель. Історії про тварин. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 378; Антігон Каритський. Звід неймовірних розповідей. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 410; Клавдій Еліан. Про тварин. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 602; Михаїл Апостолій Візантієць. Звід і зібрання приказок із

породисту кобилу, від якої були народжені найкращі жеребці. Не знайшовши їй рівної пари він вирішує схрестити мати і сина, однак кінь відмовляється і вступає у статевий контакт лише після того, як голову кобили закривають. Пізніше, дізнавшись що це його мати, кінь стримає зі скелі²⁶⁶. З одного боку такою історією Аристотель доводить наскільки кровозмішання було неприпустимим навіть у тварин, з іншого – демонструє, що скіфська спільнота може не дбати про виконання законів, встановлених природою. Разом з тим, за відсутності інформації щодо інцесту серед скіфів, можливо доводиться вдаватися до персоніфікації тварин. Тобто, можливо стверджувати, що навіть на тварин переносяться стереотипи, характерні для соціуму. Про таке ототожнення зокрема зазначає у своїй статті Моніка Вісінтін²⁶⁷.

Водночас, у греків-язичників, лише жеребець закінчує своє життя самогубством; у тих авторів, що були пов'язані з християнством, обидві тварини (і мати, і син) стрибають зі скелі, розуміючи, що скоїли гріх.

Отже, окрім уявлень про спільне користування жінками, яке впливає з неточного ототожнення молокоїдів та скіфів, основні згадки стосуються скіфського статевого життя лише опосередковано. Вдалося виокремити сюжети про цнотливість, подружню зраду, інцестуальні стосунки та неплодовитість скіфських жінок. Таке обмежене коло сюжетів, на мою думку може бути пов'язано з декількома причинами: для античних авторів набагато важливішим було зосередитися на основних характеристиках скіфської спільноти, зокрема її войовничості; скіфи певною мірою дотримувалися схожих звичаїв із античними спільнотами; греки та римляни були недостатньо проінформовані щодо скіфських сексуальних практик.

значенням, звідки більшість з них веде свій початок. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 863-864.

²⁶⁶ Аристотель. Історії про тварин. – С. 378.

²⁶⁷ Visintin Monica. Di Echidna, e di altre femmine anguiformi. – P. 206-207.

2.3.2. Амазонки

Так само як і у випадку зі скіф'янками, що займають інші соціальні ролі, відомостей про сексуальні практики амазонок небагато. Основною рисою, на якій зосереджують увагу майже всі давньогрецькі та римські автори, є вступ войовниць у статеві стосунки до шлюбу. Як зазначалося вище, для античних авторів цнотливість була важливою цінністю, пов'язаною зокрема з острахом щодо прийняття не своїх дітей до родини, тому у випадку з войовницями цей сюжет, що активно використовувався, міг стати одним з критеріїв іншування амазонок і їхнього маркування як «неправильних» жінок²⁶⁸. Це підтверджується також тим, що у випадку інших скіфських жінок питання незайманості майже не згадується поза фрагментом Горація, який свідчить про їхню цнотливість до вступу у шлюб.

Загалом, згадки про позашлюбні контакти можна розділити на два типи, залежно від того чи описували амазонок у геродотівській чи трогівській традиції. Відповідно до Геродота та тих авторів, що спиралися на його текст, войовниці вступили у статеві стосунки зі скіфами, коли ті звели поруч із ними свій табір. Цікавим водночас є те, що після сексуального контакту, кожен з чоловіків став жити і пізніше одружився саме з тією жінкою, з якою вперше мав зв'язок²⁶⁹. З одного боку це може свідчити про те, що Геродот у цьому випадку лише частково окреслює інакшість скіфського суспільства, адже статеві стосунки в результаті приводять до заміжжя і зміна партнерів не відбувається, але з іншого боку сама процедура шлюбу є порушеною. Якщо у давніх греків вступ у союз організовувався заздальгідь, засвідчувався та публічно оголошувався, то у випадку войовниць вибір шлюбних обранців здійснювався випадковим чином і не був запланованим, що змальовувало такий зв'язок як девіантний²⁷⁰.

---

²⁶⁸ Lyons D. *Dangerous Gifts: Ideologies of Marriage and Exchange in Ancient Greece*. – P. 103.

²⁶⁹ Геродот. *Історія*. – С. 44.

²⁷⁰ Tyrrell W. B. *Amazons: A Study in Athenian Mythmaking*. Baltimore, 1984. P. 52.

У Трога та його послідовників амазонки спочатку жили зі своїми чоловіками і лише після їхнього вбивства відмовилися від повторного шлюбу, вступаючи у сексуальні контакти з сусідами задля продовження роду²⁷¹. Цікавим є те, що як і у випадку з міфічною напівжінкою-напівзмією, про яку йшлося вище, войовниці самі обирають собі сексуальних партнерів, водночас роблять це не для задоволення, а з практичною метою – народити нащадків. Адріенна Мейор вважає, що за цим описом могла матися на увазі справжня кочова практика, яка з одного боку запобігала кровозмішанню, а з іншого була пов'язана із укладенням та зміцненням союзів між різними групами кочових спільнот²⁷². На мою думку, враховуючи подальше перелічення міфічних цариць амазонок та їх діянь, тут радше йдеться про потребу включити у текст ще один раніший сюжет, згідно з яким міфічні амазонки кожного літа на два місяці сходилися зі своїми сусідами гаргареями²⁷³. Разом з тим, допоки войовниці не відкидають інститут шлюбу та виконують функції, які маркувалися античними авторами як жіночі, сексуальний проміскуїтет у розповіді не фігурує. Це знову повертає читачів до уявлення про те, що жінки мають бути заміжні задля збереження «правильної» лінії поведінки.

Ще одну варіацію позашлюбних статевих стосунків подає Аврелій Августин. Він зазначає, що за переказом, коли скіфські чоловіки довго були у віддаленому поході, амазонки заради продовження роду вступили у зв'язок зі скіфськими рабами, після чого вбивали кожну дитину чоловічої статі, залишаючи лише дочок, яких вчили гімнастиці та володінню зброєю²⁷⁴. Хоча у цьому випадку фігурує подружня зрада, нехарактерна для образу войовниць, на мою думку, це відбувається через змішання автором різних джерел. Як було зазначено раніше, історія про стосунки зі скіфськими рабами була відома ще з

---

²⁷¹ Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57; Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 396.

²⁷² Mayor A. The Amazons – P. 133-134.

²⁷³ Страбон. Географія. – С. 144-145.

²⁷⁴ Псевдо-Августин. Питання Старого і Нового Завітів. – С. 375-376.

часів Геродота, проте Аврелій Августин поєднує її з історіями про амазонок, виводячи причину їхньої появи саме із довгої відсутності законних чоловіків.

Отже, не залежно від традиції опису, античні автори звертаються до одного топосу, щоб описати сексуальні практики амазонок – статеві стосунки, які відбуваються поза шлюбом. Проміскуїтет, хоча і засуджувався, був все ж більш характерним для чоловічої частини античного суспільства, що також вводить амазонок в чоловічий простір²⁷⁵. Загалом, як і у випадку з іншими сферами, зображення сексуальних практик войовниць ґрунтуються на подвійній дихотомії, як щодо давньогрецьких та римських жінок, так і до решти скіф'янок.

2.4. Зовнішність та фізіологічні особливості

2.4.1. Жінки-невойовниці

Зовнішні риси та фізіологічні характеристики скіф'янок майже повністю залишаються поза увагою античних авторів. Виключенням є Гіппократ, що у трактаті «Про повітря, води та місцевості» зазначає, що всі скіфи мають червонястий колір шкіри через те, що сонце не діє з достатньо силою і білий колір від холоду переходить у помаранчевий²⁷⁶. Разом з тим, Гіппократа набагато більше цікавить не зовнішність, а конституція тіла скіф'янок. Він описує схожість скіфських жінок між собою: всі вони є огрядними та слабкими та пов'язує це з малорухомим способом життя та відсутністю фізичної роботи²⁷⁷.

Гіппократ також наголошує на тому, що на відміну від звичайної менструації, яка у жінок має відбуватися раз на місяць, місячні очищення у скіф'янок проходять не так, як слід: через великі проміжки часу та у невеликій кількості²⁷⁸. Водночас, як зазначає Алан Баллабріґа, такі риси загалом

---

²⁷⁵ Tyrrell W. B. *Amazons* – P. 53.

²⁷⁶ Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 62.

²⁷⁷ Там само. С. 61.

²⁷⁸ Там само. С. 62-63.

характерні для опису жінок, що проживають на Півночі, а отже не є виключно скіфською рисою²⁷⁹. Враховуючи, малу імовірність того, що Гіппократ спостерігав сам або отримав інформацію про менструацію скіфських жінок та той факт, що автор взяв собі за мету показати як клімат впливає на фізичні та психологічні риси народів, опис скіф'янок радше віддзеркалює уявлення про природні умови, в яких вони живуть, а не їхню реальну конституцію²⁸⁰. Разом з тим, майже повна відсутність згадок про зовнішність та конституцію скіф'янок може свідчити про те, що давньогрецькі та римські автори не бачили скіфських жінок на власні очі та отримували інформацію щодо них з опосередкованих джерел. Така версія здається вірогідною, враховуючи частоту та деталізацію описів для інших суспільств²⁸¹.

2.4.2. Амазонки

Основною рисою, що характеризує зовнішність амазонок, є відсутність у них правої молочної залози. Першим прямо про це пише Гіппократ, але пізніше цей сюжет повторюють і інші античні автори²⁸². Ця характеристика стала настільки визначною, що одна з етимологій назви войовниць виводилася саме від відсутності грудей: ἄνευ μαστῶν (буквально – «без грудей»)²⁸³. Хоча навіть у давнину таке формулювання не було єдиним поясненням їхньої

---

²⁷⁹ Ballabriga A. Les Eunuques Scythes et Leurs Femmes. Stérilité des Femmes et Impuissance des Hommes en Scythie Selon le Traité Hippocratique «des Airs». *Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens*. 1986. №1. P. 132.

²⁸⁰ Chiasson C. Scythian Androgyny and Environmental Determinism. – P. 45-46.

²⁸¹ Зокрема див. Gruen E. S. *Rethinking the Other in Antiquity*. Princeton and Oxford, 2011. P. 143, 203; *The Invention of Greek Ethnography*. – P. 85.

²⁸² До прикладу див. Стародавні схолії до Гомерівської «Іліади». – С. 301; Клавдій Гален. Афоризми Гіппократа та пояснення до них Галена. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 588; Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57; Дорожник Александра. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1906. С. 313; Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 396.

²⁸³ Мавр Сервій Гонорат. Пояснення до Енеїди Вергілія. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1904. С. 19.

номінації, саме воно залишалося найбільш популярним серед античних авторів.

Незважаючи на те, що випалена права молочна залоза як атрибут амазонок міцно закріплюється у античних текстах, початково практика припалювання у описі Гіппократа стосувалася скіфського суспільства загалом і була пов'язана із надлишком вологи в їх тілах через проживання у холодному кліматі²⁸⁴. Він зазначає, що у більшості скіфів можна зустріти припалювання плечей, рук, зап'ясть, грудей і стегон. Це робилося задля того, щоб тіло робилося міцнішим та багатшим на природні соки, адже «інакше від вогкості тіла і слабкості не можуть ні натягувати луки, ні давати поштовх плечем під час метання дротика»²⁸⁵. Дуже схожа мотивація нібито простежується і у амазонок, адже у ранньому віці матері, за переказами, випалюють нагрітим мідним інструментом своїм донькам праву з грудей для того, щоб вона втратила здатність рости і вся сила, необхідна для стрільби з лука, переходила у праву руку²⁸⁶. Отже, на мою думку, описом випалювання правої молочної залози Гіппократ не виділяє войовниць зі скіфського загалу, для нього така практика є характерною для всієї цієї спільноти.

Водночас, надалі давньогрецькі та римські автори упускають відомості про загальноскіфську практику припалювання різних частин тіла, через що формується міф про унікальність таких дій у амазонок, який стає настільки впливовим, що досі побутує як у наукових працях, так і у популярній культурі²⁸⁷. До того ж, Геродот і Гіппократ не виводять назву амазонок від словосполучення «безгруда», як це роблять пізніші автори, подаючи натомість інші пояснення, що також може свідчити про подальше включення такої характеристики до опису зовнішності войовниць через вибіркове залучення

---

²⁸⁴ Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 61-62.

²⁸⁵ Там само. С. 62.

²⁸⁶ Там само. С. 59.

²⁸⁷ До прикладу див. Elliott J. M. The Great Amazon Breast Question. URL: <https://jmelliott.substack.com/p/the-great-amazon-breast-question> (дата звернення 20.04.2026); Karacalar A. The Amazons and an analysis of breast mutilation from a plastic surgeon's perspective. *Plast Reconstr Surg.* 2007. №119. P. 810-818;

тексту Гіппократа²⁸⁸. Із перетворенням цієї деталі на топос, розповідь про відсутність правої молочної залози у войовниць могла використовуватися для унаочнення девіативності амазонок як жінок, що не виконують свої природні материнські функції²⁸⁹.

Другою прикметою войовниць, що виокремлювалася давньогрецькими та римськими авторами, була їхня «чоловікоподібність»²⁹⁰. Водночас, така риса не отримує окремого пояснення, тому залишається незрозумілим чи мається на увазі їхня комплекція, чи особливості зовнішності. Трохи уточнює цей образ Стефан Візантійській у своїй праці «З опису племен», зазначаючи, що фізичною силою амазонки перевершують чоловіків і через особливості клімату народжуються більш рослими. Водночас він не погоджується з моделлю пояснення через кліматичний детермінізм та причиною їхньої сили вважає каліцтво чоловічої частини суспільства²⁹¹. Враховуючи, що цей опис подається у праці, яка датується V ст. н.е., коли скіфські войовниці вже не жили у Причорномор'ї майже вісім століть, такі свідчення радше говорять про те, яка конституція за уявленнями мала відповідати наявності фізичної сили, а не віддзеркалюють фактичну статуру амазонок. Отже, увага античних авторів була спрямована на зовнішні риси войовниць, які, на їхню думку, були пов'язані із їхньою військовою роллю у спільноті.

Підсумовуючи варто зазначити, що особливості образу скіф'янок у працях античних авторів були достатньо чітко окресленими та стійкими у часі. Основними питаннями, що підіймаються у текстах є змішані подружжя, полігінія, шлюбні союзи, левіратні шлюби, наявність наложниць, проміскуїтет, інцестуальні стосунки. Амазонки протиставляються як античним жінкам, так і скіф'янкам. Найважливіші сюжети, пов'язані з войовницями, підіймають питання шлюбних практик та їх небезпеки для чоловічої частини спільноти.

---

²⁸⁸ Геродот. Історія. – С. 43; Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 59.

²⁸⁹ Turrell W. B. Amazons. – P. 49.

²⁹⁰ Схолії до «Повчальної промови до еллінів». – С. 598.

²⁹¹ З опису племен Стефана Візантійського скорочення. – С. 253-254.

Розділ 3. Жінки у побуті, війні та сакральній сферах за писемними та археологічними даними

3.1. Побут

3.1.1. Жінки-невойовниці

У відібраних джерелах згадки, пов'язані зі скіфськими жінками, іноді набувають етнографічного характеру та розкривають побутові або звичаєві особливості описуваних суспільств. Водночас таких свідчень небагато, і зазвичай вони стосуються або окремих практик, що були незвичними для античних авторів, причому оціночних суджень до цих сюжетів не висувається, йдеться радше про бажання надати читачам інформацію про незнайомі звичаї. Наприклад, Геродот описує, яким чином у скіфському суспільстві проводилися гігієнічні процедури. Це привертає увагу автора, оскільки вони не омивали свої тіла водою, як це робили давні греки, натомість скіф'янки вимащували себе спеціальною масою з кипарису, кедру та ладану змішаною з водою, знімали її наступного дня та завдяки цьому підтримували чистоту²⁹².

З іншого боку, античними авторами використовувалися також сюжети, які мали на меті підкреслити культурну вищість давніх греків та римлян. Наприклад, скіфський звичай пити вино нерозбавленим водою стає одним з класичних етнографічних мотивів у античних текстах. Він покликаний підкреслити їхнє варварство, адже для давніх греків та римлян однією з основних чеснот є самоконтроль, що втрачається під час змін свідомості через алкогольне сп'яніння²⁹³. Платон у «Законах» наводить уточнення про те, що не розбавляють вино як жінки, так і чоловіки, «обливаючи ним шати»²⁹⁴. Водночас Ісіхій Александрійський повідомляє про існування окремого позначення для жінок-п'яниць у скіфів – «*σάναπτιν*»²⁹⁵. На жаль, наскільки

---

²⁹² Геродот. Історія. – С. 32.

²⁹³ Porucznik J. The image of a «Drunken Scythian» in Greek tradition. – P. 711.

²⁹⁴ Платон. Закони. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 361.

²⁹⁵ Ісіхій Александрійський. Лексикон. – С. 854.

часто жінка вживає алкоголь чи якого ступеня сп'яніння має досягти, щоб отримати таке означення, визначити за наявними даними неможливо.

Ще одним повторюваним епізодом є слова, що приписують Анахарсісу, стосовно того, що у Скіфії, на відміну від Еллади, немає флейтисток, оскільки немає п'янства через відсутність виноградних лоз²⁹⁶. Вино справді не вироблялося місцевою скіфською спільнотою та було імпортом, що робило його статусним продуктом²⁹⁷. Окрім того, згадки про надмірне вживання алкоголю у певному «варварському» суспільстві загалом і серед жінок зокрема існують не лише для скіфів, а й для багатьох інших суспільств²⁹⁸. До того ж, наявність терміну «*σάναπτιν*» може вказувати на те, що, як мінімум, серед жінок надлишкове розпиття спиртного взагалі засуджувалося всередині грецького соціуму. Відповідно, тут радше йдеться про конструювання Іншого, аніж про реальну практику, хоча завдяки таким згадкам можливо констатувати, що заборони на вживання алкоголю для жінок не було²⁹⁹.

Важливим також є те, що при описі звичаїв скіфської спільноти давні греки та римляни зазвичай фокусуються саме на особливостях чоловічої роботи та побуту, через що інформація про жіночу частину спільноти є дуже обмеженою. Деякі додаткові деталі про звичаї та обов'язки жінок можливо також дізнатися із розповідей про амазонок, оскільки у них часто порівнюється побут войовниць та інших скіф'янок для того, щоб підкреслити відмінності між ними.

До прикладу, Геродот, описуючи небажання амазонок переселятися до скіфських чоловіків, звертається до відомого сюжету про те, що скіфи не

---

²⁹⁶ Зокрема див. Схолії до Арістотеля. До Пізньої аналітики. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 384; Плутарх. Роздуми про мораль. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 495; Фемістій Переказ Пізньої Аналітики Арістотеля. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 689.

²⁹⁷ Porucznik J. The image of a «Drunken Scythian» in Greek tradition. – P. 713.

²⁹⁸ Зокрема див. Платон. Закони. – С. 361; Tacitus. *Germania*. 23. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ger.shtml> (дата звернення 21.04.2026).

²⁹⁹ Porucznik J. The image of a «Drunken Scythian» in Greek tradition. – P. 713.

мають будинків та живуть у кібітках. Під час пересування чоловіки скачуть верхи на конях, в той час як жінки та діти сидять усередині возів, які покривають шкірою задля захисту від холоду та дощу³⁰⁰. Однак, він також додає деталі про те, що інші скіф'янки загалом були не занадто мобільними, проводили більшу частину часу у кібітках, не виїжджали на полювання та займалися жіночими роботами³⁰¹. Так само у дихотомії стосовно інших скіф'янок, Помпей Трог уточнює, що войовниці не займалися обробкою вовни³⁰². Враховуючи, що більш точні деталі про особливості цих робіт відсутні, вони, скоріш за все, вважалися звичайними для давніх греків і римлян. Традиційними жіночими роботами в античному суспільстві, зокрема, вважалися ткацтво та прядіння, а також ведення домашнього господарства³⁰³.

Як зазначалося вище, у поховальному обряді скіфського суспільства покладений у поховання інвентар був пов'язаний не лише зі статтю чи віком похованого, але й з його соціальною роллю та статусом у спільноті. Оскільки вибірка предметів інвентарю є достатньо великою, можливо прослідкувати окремі деталі побуту як скіфської спільноти загалом, так і жінок у ній зокрема. Наприклад, у похованнях жінок-невойовниць частиною поховального інвентарю справді виступають знаряддя праці, зокрема прясла, як окремо (поховання 6 кургану 6 могильника Вовчанське, поховання 1 кургану 3 могильника Нове), так і з веретенами (поховання 2 кургану 11 могильника Якимівка) та шила (поховання 2 кургану 15 могильника Вовчанське, поховання 2 кургану 11 могильника Якимівка) (див. додаток №2; №9; №11; №18; №19)³⁰⁴.

Поза тим, важливо враховувати різний статус скіф'янок всередині суспільства. Зокрема, характерними маркерами статусу для жіночих поховань

---

³⁰⁰ Зокрема див. Геродот. Історія. – С. 44; Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 55, 60.

³⁰¹ Геродот. Історія. – С. 45.

³⁰² Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57.

³⁰³ Tyrrell W. B. Amazon Customs and Athenian Patriarchy. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*. 1982. №4. P. 1213.

³⁰⁴ Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья. – С. 6, 15-16; Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Тащенак. – С. 139; Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новоостроечной экспедиции в 1984 г. – С. 33-34.

є бронзові дзеркала (поховання 2 та 3 кургану 11 могильника Якимівка; поховання 2 кургану 8 могильника Вовчанське; поховання 1 кургану 3 могильника Нове), а також прикраси та нашивні бляшки з дорогоцінних металів (див. додаток №3; №8-10; №14; №19)³⁰⁵. Здебільшого прикраси є імпорнтними та потрапляють до скіфів через торгівлю із грецькими колоніями Північного Причорномор'я³⁰⁶. Прикладом одних із найбільш розповсюджених імпорнтних прикрас є калачикоподібні сережки, що походять зокрема із жіночих поховань курганів 3 та 11 могильника Якимівка (див. додаток №4)³⁰⁷. Водночас, достатньо багато категорій інвентарю що є універсальними (жертвна їжа; посуд; окремі типи прикрас, зокрема зроблених з бісеру чи бусин; керамічні вироби; поодинокі вістря стріл), що свідчить про відсутність кардинального розмежування за статевими ознаками поза військовою сферою і спільність матеріальної культури.

3.1.2. Амазонки

Побут войовниць в працях античних авторів найчастіше постає у дихотомії до звичаїв скіф'янок, що займали інші соціальні ролі. Основний акцент робиться на тому, що вони мали чоловічий набір вмінь та виконували завдання, якими зазвичай у скіфському суспільстві жінки не займалися (полювання, їзда верхи, грабунок, військова справа)³⁰⁸. Згідно із писемними джерелами, амазонки, порівняно з іншими жінками у скіфському суспільстві, були також більш мобільними та включеними у чоловічий публічний простір. Зокрема, Геродот зазначає, що амазонки після шлюбу продовжують їздити на

---

³⁰⁵ Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новоотроечной экспедиции в 1984 г. – С. 33-39; Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья. – С. 9-10; Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Тащенак. – С. 139.

³⁰⁶ Петренко В. Г. Украшения Скифии VII-III вв. до. н. э. *Свод археологических источников*. Москва, 1978. С. 29.

³⁰⁷ Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 116.

³⁰⁸ Зокрема див. Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 59; Платон. Закони. – С. 361; Діодор Сицилійський. Бібліотека. – С. 460; Псевдо-Августин. Питання Старого і Нового Завітів. С. 375-376.

полювання, як у супроводі чоловіків, так і без них³⁰⁹. Як вважає Вільям Тірелл, наявність скіфських воївиць у зовнішньому світі виступає ще однією ознакою перевернутих гендерних ролей, адже згідно з давньогрецькими приписами, жінки повинні піклуватися про внутрішній простір будинку, а не виходити назовні³¹⁰.

Контраст із іншими жінками у спільноті формувалася також на основі того, що вони не мали навичок, які загально описувалися як «жіноча робота» – не вміли прясти та займатися іншими домашніми справами, натомість з дитинства тренувалися володіти зброєю³¹¹. За археологічними даними, можливо простежити належність дітей до касты воївиць ще з перших років життя³¹². Це може свідчити про те, що дівчата, які померли ще до того, як фактично могли оволодіти зброєю та стати амазонками, все ж вважалися такими для суспільства і мали отримати відповідні навички вже після смерті. З іншого боку, наявні також поховання дівчат-амазонок підліткового віку, в яких серед поховального інвентарю присутня спеціалізована зброя, в тому числі списи. Зокрема, в кургані 5 могильника скіфського часу поблизу с. Зелене Херсонської області, було досліджено поховання дівчини-підлітка, серед супроводжуючого інвентарю якої було знайдено не лише вістря списа та дротика, але й фрагменти залізного обладунку³¹³. Наявність у похованнях зброї, що вимагала профільних навичок та захисного спорядження, свідчить про можливу участь у військових діях та вказує, що воївиці справді отримували відповідні навички, починаючи з молодого віку.

У випадку з пізнішим відділенням амазонок від решти скіфського суспільства через вбивство їхніх чоловіків, вони початково поставали як жінки, що були включені у традиційне господарство і взяли до рук зброю лише

---

³⁰⁹ Геродот. Історія. – С. 45.

³¹⁰ Turrell W. V. Amazons – P.46.

³¹¹ Діодор Сицилійський. Бібліотека. – С. 460.

³¹² Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях. – С. 170.

³¹³ Фіалко О. Є. Поховання дівчат зі зброєю в скіфському кургані на Херсонщині. *Археологія*. 2012. №1. С. 85-88.

задля захисту від сусідів після смерті чоловічої частини суспільства. Проте, пізніше вони перейшли у наступ та помстилися за своє вдівство³¹⁴. Оборонна війна у античних уявленнях могла бути пов'язаною із жіночою частиною населення, в той час як наступальні дії залишалися маркованими як чоловіча справа. Окрім того, як зазначає Вальтер Пенроуз, помста також вважалася чоловічою сферою відповідальності в давньогрецькому та римському суспільствах³¹⁵. Отже, у цьому випадку епізод з відплатою та зміною стилю ведення бойових дій може слугувати ознакою переходу від жіночого до чоловічого способу життя у амазонок. Саме після цих сюжетів войовниці змінюють закони своєї спільноти та починають калічити синів, що у них народжувалися³¹⁶.

Повне перейняття чоловічих рис, на мою думку, також могло слугувати причиною появи у давньогрецьких та римських авторів розповідей про каліцтва, які войовниці заподіювали чоловікам. У такому випадку чоловіки стають фізично слабшими, що унаочнює їхній перехід до статусу жінки, в той час як амазонки навпаки стають більш витривалими через практику припалювання правої молочної залози, про що йтиметься нижче. В результаті, гендерні ролі зберігаються, але в інвертованому вигляді, а не зникають зовсім, адже не може бути суспільства, в якому ніхто не виконує жіночих функцій³¹⁷. Ісігон Нікейській у своєму тексті «Неймовірні сказання» підкреслює таку зміну, зазначаючи, що чоловіки «дружинам в усьому підкорюються та самі носять жіночий одяг»³¹⁸.

Із залученням археологічних даних можливо побачити, що дихотомія між амазонками та жінками, що виконують інші соціальні ролі, не була такою контрастною, як це подається в писемних джерелах. В першу чергу, войовницям клали в поховання не лише предмети озброєння та фрагменти

---

³¹⁴ Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 57.

³¹⁵ Penrose W. D. Gender Diversity in Classical Greek Thought. – P. 31.

³¹⁶ Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 396.

³¹⁷ Tyrrell W. B. Amazons. – P. 44.

³¹⁸ Ісігон Нікейський. Неймовірні сказання. – С. 454.

кінської зброї, але й інвентар, що використовувався для «жіночих робіт»: шила (поховання 2 кургану 2 могильника Якимівка), прясла (поховання 6 кургану 3 та поховання 2 кургану 2 могильника Якимівка; поховання 1 кургану 8 могильника Нове) та веретена (поховання 2 кургану 2 могильника Якимівка) (див. додаток №5; №7; №20)³¹⁹. Враховуючи, що частиною поховального інвентарю виступають предмети, якими небіжчики вмiли користуватися під час життя, амазонки не лише брали участь у бойових діях, а й могли прясти та виконувати інші види домашньої роботи. Окрім того, спільними категоріями поховального інвентарю для жіночих поховань є прикраси, посуд та бронзові дзеркала. Зокрема, у похованні войовниці (поховання 1 кургану 8 могильника Нове) та скіф'янки, що виконувала іншу соціальну роль (поховання 1 кургану 3 того ж могильника) були знайдені однакові скляні бусини темно-синього кольору з синіми вставками в білих очках, що загалом були одними з найрозповсюдженіших типів бусин у Північному Причорномор'ї та мали грецьке походження (див. додаток №6; №20)³²⁰. У цілому, поховальний інвентар амазонок відрізняється від речового супроводу інших скіф'янок лише наявністю в ньому елементів кінської зброї та предметів озброєння, що може свідчити про спільність їхнього побуту поза військовою сферою.

3.2. Війна

3.2.1. Жінки-невойовниці

Агентність скіф'янок, що не займалися військовою справою у період бойових дій постає як дуже обмежена. У працях давньогрецьких авторів згадки про невойовниць у бойових діях майже повністю відсутні. На мою думку, це може бути пов'язано із відсутністю військових конфліктів між греками та скіфами. Зокрема, така інтерпретація підтверджується тим, що єдиний

---

³¹⁹ Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Тащенак. – С. 150-151; Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1984 г. – С. 7-8, 14-17.

³²⁰ Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Тащенак. – С. 139, 150; Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья. *Археология СССР: Свод археологических источников*. Москва, 1975. С. 51.

фрагмент у якому скіф'янки-невойовниці в принципі фігурують у військовому контексті вміщена саме у «Історії Персії», написаній Ктесієм Кнідським у кінці V ст. до н.е., в якій описувався персько-скіфський конфлікт. За сюжетом, Дарій наказує Каппадокійському сатрапу перейти у Європу, піти проти скіфів та взяти у полон чоловіків та жінок³²¹.

У римських писемних джерелах скіф'янки-невойовниці також здебільшого виступають як частина полонених, здобутих у результаті перемоги над скіфами. Причому негуманне поводження з полоненими характерно лише для інших варварських спільнот (савроматів та гунів), у інших випадках такі згадки мають фактографічний характер, коли лише зазначається кількість взятих у полон та подається інформація, що серед них були жінки³²². Водночас у період пізньої Римської імперії та після її розпаду у описах, що походять від Євнапія та Зосима, поведінка римлян щодо полонених скіфів зазнає змін³²³. Це свідчить про початкове конструювання образу македонської та римської армії як людяної і справедливої, що перестає бути актуальним останніми роками та після припинення існування імперії.

У тексті «Про царську владу», датованого кінцем IV ст. н. е. Сінесій описує сюжет про те, як скіфські чоловіки, нібито програвши війну Феодосію, разом зі своїми дружинами молили його про милість³²⁴. У цьому випадку, на мою думку, жінок включено у сюжет задля підкреслення, що скіфські чоловіки втратили свою мужність, через що уподібнюються своїм дружинам у мольбі до римлян, замість того, щоб гідно прийняти поразку.

---

³²¹ Ктесій Кнідський. Історія Персії. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1896. С. 354.

³²² Лукіан Самосатський. Токсаріс або Дружба. – С.553; Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С. 60; Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 399.

³²³ Євнапій. Продовження історії Дексіппа. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 726-728; Зосим. Нова історія. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 801.

³²⁴ Сінесій. Про царську владу. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣѣи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 737.

Окрім пасивної ролі полонених чи прохаючих про милість, у одному випадку невойовниці допомагали чоловікам під час воєнних дій. Секст Юлій Фронтін у другій книзі «Стратагем» вміщує історію про те, як скіфський цар Атей наказав жінкам, дітям та всім іншим, хто не брав активну участь у бою, підігнати до тилу ворога віслюків та биків, причому тримаючи в руках підняті вгору списи. Потім було розповсюджено чутки про те, що йде підкріплення з віддалених територій. Такі дії змусили ворога відступити³²⁵. Пізніше Поліен у своєму тексті «Військові хитрощі» (II ст. н. е.) трохи переробляє написаний Секстом Юлієм Фронтінім сюжет. Хоча загальна канва оповіді є однаковою, в тексті Поліена замість жінок та дітей фігурують конюхи та землероби, а бики та віслюки замінені на коней³²⁶. Скоріш за все такі уточнення пов'язані з тим, що Поліен, враховуючи його еллінське походження, міг знати про топоси, характерні для опису скіфського суспільства більше ніж Фронтін та спиратися на них, підправивши фрагмент про биків та віслюків, які, за свідченнями інших античних авторів, не водилися у Скіфії через холодний клімат³²⁷.

Отже, згадки про активну участь скіф'янок, які не були амазонками, у бойових діях відсутні у писемних джерелах. Це може пояснюватися тим, що у давньогрецькій та римській традиціях військова справа загалом була чоловічою сферою, з дуже обмеженою участю у ній жінок, що здебільшого полягала у захисті власних міст під час осад³²⁸. Водночас, враховуючи існування окремої касты амазонок, якщо жінка брала участь у війні, вона могла автоматично маркуватися античними авторами як войовниця, що також призводить до зображення інших скіф'янок у виключно пасивних ролях. Це підтверджується, зокрема, у тексті Ніколауса Дамасського «Зібрання дивних звичаїв», де автор, описуючи амазонок, говорить про те, що жінки у скіфському суспільстві не менш войовничі, ніж чоловіки і у випадку потреби воюють

---

³²⁵ Фронтін. Військові хитрощі. – С. 230.

³²⁶ Поліен. Військові хитрощі. – С. 586.

³²⁷ Зокрема див. Арістотель. Історії про тварин. – С. 377.

³²⁸ Schaps D. M. The Women of Greece in Wartime. – P. 195.

разом з ними³²⁹. Схожий сюжет подає і Діодор Сицилійський: розповідаючи про історію Царства амазонок, він додає, що у скіфів жінки привчаються до війни так само, як і чоловіки та не поступаються їм у хоробрості³³⁰.

При зверненні до археологічних даних можливо ствердити, що не всі жінки у скіфському суспільстві займалися військовою справою. Зокрема, у частині непограбованих жіночих поховань взагалі не фіксуються предмети озброєння (поховання 2 кургану 11 могильника Якимівка, поховання 2 кургану 15 могильника Вовчанське, поховання 1 кургану 3 могильника Нове).

3.2.2. Амазонки

На відміну від скіф'янок, що займають інші соціальні ролі, амазонки виступають активними учасницями бойових дій. Враховуючи, що саме войовничість та «чоловікоподібність» амазонок виступає їхньою основною характеристикою як спільноти, автори часто звертають особливу увагу на те, що войовниці не поступаються у хоробрості та військовій вправності чоловічій частині скіфського суспільства, а у окремих випадках навіть перевершують її³³¹. Важливим є також те, що за свідченнями давньогрецьких і римських авторів, амазонки не лише беруть участь у захисних війнах із сусідами, але й вирушають в походи та здійснюють набіги. З одного боку такі описи підкреслювали мобільність амазонок, що протиставлялася іншим жінкам у скіфському суспільстві, адже ті «постійно сидять у возах, не ходять на полювання і взагалі нікуди не показуються», але з іншого віддзеркалювали справжню військову практику скіфів³³².

---

³²⁹ Ніколаус Дамасський. Зібрання дивних звичаїв. – С. 455.

³³⁰ Діодор Сицилійський. Бібліотека. – С. 459.

³³¹ До прикладу див. Платон. Закони. – С. 361; Ніколаус Дамасський. Зібрання дивних звичаїв. – С. 455; Климент Александрійський. Килими. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 597; Дорожник Александра. – С. 313.

³³² Геродот. Історія. – С. 45.

Участь воївниць у боях можливо прослідкувати завдяки пошкодженням на їхніх кісткових рештках. Олена Фіалко виділяє три основні категорії бойових травм амазонок: пошкодження від стріл, втрата чи переломи кінцівок та рубані рани на черепі і кінцівках³³³. Наприклад, у похованні 44 Скелянського могильника (Запорізька область) під ребрами молодої жінки було зафіксоване бронзове вістря стріли, яке схоже застрягло у м'яких тканинах³³⁴. У кургані 447 біля села Журівка Черкаської області було знайдено парне поховання жінки та дитини, причому на черепі жінки над правою надбровою дугою помічено надріз від сильного удару чи уколу³³⁵. Загалом, вік поранених амазонок коливається від 18 до 45 років³³⁶. Це зокрема свідчить про те, що як мінімум частина воївниць брала участь у бойових діях в зрілому віці.

Варто також наголосити на видах зброї, якими, на думку античних авторів, послуговувалися амазонки під час ведення військових дій. Здебільшого, у писемних джерелах озброєння амазонок згадується у загальному ключі як одна велика категорія³³⁷. Однак, у фрагментах, в яких виділяються окремі типи зброї, притаманні воївницям, фігурують лук зі стрілами, дротики та аркани. Враховуючи, що у більшості писемних джерел амазонки в першу чергу зображуються як вершниці, такий набір озброєння виступає логічним, адже відповідає набору зброї, що використовується у кінському бою³³⁸. Із захисного обладнання наводяться лише щити³³⁹.

---

³³³ Фіалко О. Є. Чи воювали скіфські амазонки? *Магістеріум. Археологічні студії*. 2015. №60. С. 52.

³³⁴ Попандопуло З. Х. Скифский грунтовый могильник Скельки. Запорожье, 2011. С. 57.

³³⁵ Бобринский А. А. Отчет о раскопках близ с. Журовки и Капитановки (Чигиринского уезда Киевской губернии) в 1904 году. *Известия императорской археологической комиссии*. 1905. №17. С. 92.

³³⁶ Фіалко О. Є. Чи воювали скіфські амазонки? – С. 54.

³³⁷ Марк Юніан Юстин. Вступи до Філіппових історій Помпея Трога. – С.57; Псевдо-Августин. Питання Старого і Нового Завітів. – С. 376; Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 396.

³³⁸ Стародавні схоції до Гомерівської Іліади. – С. 301; Платон. Закони. – С. 361; Климент Александрійський. Килими. – С. 597; Павло Оросій. Історії проти язичників. – С. 396; Помпоній Мела. Землеописання. – С. 118.

³³⁹ Публій Папіній Стацій. Фіваїда. – С. 218.

Археологічно, справді можна простежити переважання зброї дальнього бою (вістря стріл, фрагменти дротиків), в той час як озброєння, яке потребує більше фізичної сили та використовується для ближнього бою, наприклад акінаки, менше фіксується у похованнях. Хоча захисне обладнання амазонок представлено бідно, є окремі знахідки бойових поясів та уламки залізних панцирів, а також залишки дерев'яних щитів³⁴⁰. Враховуючи поховальний інвентар, можливо дійти висновку, що здебільшого войовниці виконували роль легко озброєної кінноти та/чи піхоти.

Разом з тим, помітним є статусний розподіл всередині касти амазонок. Зокрема Олена Фіалко виділяє п'ять різних за статусом груп скіфських войовниць за чотирма критеріями запропонованими Геннадієм Курочкіним та уточненими Юрієм Болтриком: трудомісткість зведення поховальної споруди; наявність та кількість супроводжуваних осіб та жертвених коней; склад поховального інвентарю)³⁴¹. Першою та найчисленнішою групою були рядові дружинники, поховання яких характеризуються відносно невеликими обсягами надземних та підземних споруд, індивідуальними похованнями та нечисленними похованнями з дітьми, неімпортованим скромним складом супровідного інвентарю. Далі йшла середня ланка войовниць, які володіли прикрасами з коштовних металів та імпортованими речами і були поховані у індивідуальних могилах. Третьою групою виступали високородні або заможні амазонки. Їх супроводжували слуги, у деяких похованнях були зафіксовані загнудані коні, а поховальний інвентар відрізнявся коштовністю. Окремо виділяється група воєначальниць, характерними супровідними речима яких були казани та шийні гривні. Охоронниці з почту місцевої лісостепової знаті, складає п'яту групу³⁴².

---

³⁴⁰ Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях. – С. 213-214.

³⁴¹ Курочкин Г. Н. Гипотетическая реконструкция погребального обряда скифских царей VIII–VII вв. до н. э. и курган Аржан: (к проблеме происхождения скифов). *Скифо-сибирское культурно-историческое единство*. Тез. всесоюзн. арх. конф. Кемерово, 1980. С. 106; Болтрик Ю. В. Социальная структура Скифии IV в. до Р. Х., отраженная в погребальных памятниках. *Kimmerowie, scytowie, sarmaci*. Kraków, 2004. С. 86

³⁴² Фіалко О. Є. Амазонки: міфи та реальність. – С. 210-217.

Отже, активна роль амазонок у бойових діях, описана у античних писемних джерелах узгоджується із археологічними даними. Давньогрецькі та давньоримські автори здебільшого фокусувалися на декількох топосах, формуючи образ войовниць: вони не поступалися або перевершували чоловіків у хоробрості, були вершницями та лучницями. Використання археологічного матеріалу дозволяє доповнити наявну у текстах інформацію та відокремити різний статус амазонок всередині спільноти. Окрім того, хоча в текстах амазонки виступають на керівних посадах у війську тільки в міфологічних сюжетах, археологічно можливо простежити войовниць, що були воєначальницями.

3.3. Сакральна сфера

3.3.1. Жінки-невойовниці

У фрагментах, що стосуються сакральної сфери скіфського суспільства жінки можуть поставати у декількох іпостасях: богинь, яким поклоняються скіфи, наложниць, яких ховають разом зі скіфськими царями та жінок, що можуть зурочити поглядом. Важливим є те, що жінки у скіфському суспільстві за даними античних писемних джерел не виконують сакральні функції самостійно, адже за врожіння та справляння культових практик відповідали чоловіки³⁴³. Водночас, скіф'янки фігурують у згадці про грецьку жінку, що виконує роль жриці у Скіфії, щоправда в негативному ключі. Публій Овідій Назон у «Понтійських листах» згадує храм, що досі стоїть у Північному Причорномор'ї і священнодіяння там веде цнотлива жінка-гречанка, що перевершує «скіфських жінок знатністю роду»³⁴⁴. На мою думку, у цьому сюжеті Овідій відсилає читача до історії про Євгенію, яка за численними історіями була жрицею храму Артеміді Таврійській³⁴⁵. Втім, характерно, що у

---

³⁴³ Геродот. Історія. – С. 28-29.

³⁴⁴ Латишев. С. 96-97.

³⁴⁵ Зокрема див. Евстафій. Коментарі до «Землеописання» Діонісія – С. 195.

згадці додатково підкреслюється перевага грецького походження над скіфським.

Про богинь скіфського пантеону найбільше свідчень надає Геродот у своїх «Історіях». Він наводить перелік богів, яким поклоняються скіфи, пояснюючи їхні функції через ототожнення їх з грецькими богами. Така перспектива може спотворювати особливості сакральної системи скіфського суспільства, адже ролі богів в першу чергу описуються таким чином, щоб бути зрозумілими давньогрецькому читачу, а не репрезентувати фактичні уявлення скіфів³⁴⁶. До жіночих богинь пантеону Геродот відносить Табіті (Гестію), Апі (Гею) та Агрімпасу (Небесну Афродіту)³⁴⁷.

Окрім описів, що звертають увагу на жіночих богинь скіфського пантеону, є також згадки, які стосуються особливого типу скіф'янок, що можуть зачаровувати своїм поглядом. Вперше такі свідчення з'являються у римський час у праці «Природнича історія» Гая Плінія Секунда. Автор посилається на Аполлоніда, тексти якого не дійшли до нашого часу, і слідом за ним називає таких жінок бітіями, та говорить, що в одному оці зіниця у них подвійна, а в іншому – у вигляді коня³⁴⁸. Про них згадує також Гай Юлій Солін, зазначаючи, що у бітій обидві зіниці подвійні, і вони можуть вбивати поглядом, якщо гніваючись подивляться на людину³⁴⁹. Жінки, що нібито можуть заподіювати шкоду поглядом та мають подвійні зіниці як визначальну рису, не були характерними лише для скіфського соціуму: вони також були серед іллірійців, трібаллів, тибіїв тощо³⁵⁰. Цицерон також згадував таких жінок і стверджував, що їхній погляд є шкідливим незалежно від їхнього етнічного походження³⁵¹.

---

³⁴⁶ Бессонова С. С. Религиозные представления скифов. Киев, 1983. С.11.

³⁴⁷ Геродот. Історія. – С. 25.

³⁴⁸ Діонісій. Опис населеної землі. – С. 187.

³⁴⁹ Гай Юлій Солін. Збірка визначних пам'яток. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ*. Томъ II. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1906. С. 273.

³⁵⁰ Діонісій. Опис населеної землі. – С. 187.

³⁵¹ Ogden D. Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds: a Sourcebook. Oxford, 2002. P. 225.

Як зазначає Антон Алвар Нуньйо, подвійна зіниця могла бути справжнім офтальмологічним порушенням – колобомою райдужки, коли райдужка деформується і створює враження двох зіниць в одному оці³⁵². Водночас на культурному рівні зурочення постає механізмом пояснення щоденних випадкових нещасть. Враховуючи уявлення римлян про заздрість як рису, притаманну людям із нижчим статусом, такі згадки щодо жінок на віддалених територіях імперії можуть свідчити про перекладання відповідальності за несприятливі ситуації на людей із погіршеним соціальним становищем, від яких відчують особливу небезпеку³⁵³.

Як зазначає Геродот, у скіфському суспільстві були наложниці, яких вбивали та клали у поховання царів як частину заупокійного почту³⁵⁴. Завдяки археологічним даним можливо не лише підтвердити наявність супроводжуваних осіб у царських похованнях скіфського часу, але й розширити свідчення писемних джерел. Зокрема, однією з достатньо поширених практик у скіфському суспільстві є зведення парних та колективних поховань. Вони можуть бути сконструйовані як для двох осіб (переважно чоловіка та жінки), так і для більшої кількості небіжчиків (поховання вищих за статусом осіб із почтом або колективні дитячі поховання).

У деяких парних похованнях залежного положення жінки відносно чоловіка не спостерігається ні за складом поховального інвентарю (його якості та кількості), ні за положенням небіжчиці. Наприклад, у похованні 3 кургану 11 могильника Якимівка було знайдено кісткові рештки двох осіб – чоловіка та жінки, що лежали поруч уздовж північної стіни камери, головою на захід³⁵⁵. Враховуючи супровідний інвентар, можливо припустити, що чоловік був воєначальником (про це свідчить початкова наявність казана, що був

---

³⁵² Nuño A. A. Ocular Pathologies and the Evil Eye in the Early Roman Principate. *Numen*. 2012. №59. С. 301.

³⁵³ Nuño A. A., Ezquerro J. A. «Pure Magic» and its Taxonomic Value. *Ancient Magic: Then and Now*: Stuttgart, 2020. P. 56.

³⁵⁴ Геродот. Історія. – С. 30.

³⁵⁵ Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новоостроечной экспедиции в 1984 г. – С. 35-36.

вкрадений грабіжниками, дерев'яна чаша та наявність кінської могили). Жінка ж не належала до касти войовниць, водночас її інвентар вказує на достатньо високий статус у суспільстві (імпортні золоті сережки та нашивні бляшки, 618 золотих гудзиків та бронзове дзеркало)³⁵⁶ (див. додаток №8; №10).

Прикладом колективних поховань може слугувати повністю пограбоване поховання 6 із кургану 8 могильника Вовчанське, в якому було зафіксовано залишки як мінімум трьох дітей (див. додаток №17). Загалом цей курган містив у собі шість поховань³⁵⁷. Основним виступало парне поховання двох дітей, віком від 6 до 14 років. До складу поховального інвентарю входили дві ліпні посудини та сіроглиняна кружка, два бронзових вістря стріл, два вістря списів, фрагмент акінака, 10 таранних кісток вівці, золота пронизка та бусина, ракушка каурі і клішня краба³⁵⁸ (див. додаток №12). Такий речовий супровід та початкове зведення окремої курганної споруди свідчить про високий статус похованих дітей. У похованнях 3 та 5 було знайдено дитячі індивідуальні поховання (див. додатки №15-16).

Цікаво, що у другому похованні цього ж кургану було знайдено рештки жінки (30-55 років) із коштовним поховальним інвентарем та бронзовим казаном (див. додатки №13-14). Казани зазвичай є характерними для поховань воїнів високого статусу, які мали годувати своє військо у потойбіччі³⁵⁹. Хоча для цього кургану немає точних стратиграфічних визначень, які б підтвердили одночасність поховань, схожість поховального інвентарю (ракушки каурі у похованнях 2 та 1, наявність античного посуду, модель бронзового казану на браслеті дитини з поховання 5 та фактичного казана у похованні 2) та велика кількість дитячих поховань, може свідчити про те, що курган планувався як одноактний комплекс. У такому випадку жінка могла відігравати символічну

---

³⁵⁶ Там само. С. 37-41.

³⁵⁷ Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья. – С. 7.

³⁵⁸ Там само. С. 7-8.

³⁵⁹ Кузнецова Т. М. Социальные индикаторы в погребальном обряде скифов (бронзовые котлы). *Проблемы современной археологии*. Москва, 2008. С. 181.

роль «матері», а казан був покладений для того, щоб «годувати» у потойбіччі похованих дітей³⁶⁰.

Отже, за писемними джерелами, жінки не брали активну участь у відправленні культів в скіфському суспільстві. Частково вони включені у ширший римський наратив про вміння зурочувати поглядом, який пов'язували з жіночою статтю, особливо на далеких від центру територіях. Хоча за даними археології достатньо важко реконструювати сакральні вірування певної спільноти, можливо підтвердити свідчення Геродота про покладання наложниць у царські кургани. Водночас, жіночі кісткові решти фіксуються і в парних похованнях, що не належали до царських за рангом і не завжди мали в них залежний статус.

3.3.2. *Феномен енареїв*

Хоча у скіфському суспільстві, за свідченнями античних авторів, не було жінок, що провадили певні культові практики, деякі давні греки та римляни згадують у своїх працях чоловіків, що займаються ворожінням та хворіють на «жіночу хворобу», через яку переймають частину жіночих рис. Незважаючи на те, що є невелика різниця у назвах, які подають Геродот і Гіппократ: ἐνάρεες та ἀναρειῆς відповідно, за їхніми описами зрозуміло, що йдеться про одну й ту ж саму спільноту. Першим розповідь про енареїв у своїй «Історії» вміщує Геродот. Він зазначає, що жіноча хвороба була отримана частиною скіфів, які поверталися із військових походів до Азії та пограбували святилище Небесної Афродіти у Аскалоні, через що богиня накликала на них це захворювання³⁶¹. Водночас, Геродот не описує симптомів цієї хвороби, лише називаючи таких чоловіків «жінкоподібними» та зазначаючи що разом із недугом вони отримали і вміння віщувати.

---

³⁶⁰ Іванченко Л. М. Поняття ролі та статусу в поховальній археології. – С. 53.

³⁶¹ Геродот. Історія. – С. 5.

В цілому, у скіфському суспільстві, згідно із свідченнями Геродота, було два типи ворожіння: за допомогою численних вербових прутиків, що був прабатьківським і практикувався чоловіками; та за липовою корою, отриманий енареями від Афродіти разом із хворобою³⁶². Відтак у фрагменті Геродота може йтися також про подвійне іншування енареїв в межах власного соціуму: через їхню релігійну функцію та девіантну техніку ворожіння, що контрастує із автохтонною³⁶³. Про сприйняття скіфами «жіночої хвороби» як чужої говорить і Климент Александрійський, приписуючи її появу в Скіфії мудрецю Анахарсісу, що в Елладі сам став «жінкоподібним» та став у цьому вчителем для іншої частини скіфської спільноти³⁶⁴. Враховуючи те, що Анахарсіса нібито було повішено за поклоніння кізикській Матері богів, саме розповсюдження її культу могло матися на увазі під «жіночою хворобою», яку передав іншим скіфам мудрець, особливо враховуючи жерців-євнухів Кібели³⁶⁵.

Гіппократ у своєму трактаті «Про повітря, води та місцевості» вміщує дещо інше пояснення «жіночої хвороби». Він майже повністю упускає їхню релігійну функцію, зазначаючи лише, що самі скіфи пов'язують це захворювання із божеством, через що шанують хворих людей і поклоняються їм³⁶⁶. Водночас для Гіппократа, як для автора, що був зацікавлений у медицині, набагато важливішим є описати симптоми цього недугу та знайти раціональну причину, через яку вони виникають³⁶⁷. Його пояснення ґрунтується на

---

³⁶² Там само. С. 28.

³⁶³ Chiasson C. Scythian Androgyny and Environmental Determinism. – P. 42.

³⁶⁴ Климент Александрійський. Повчальна промова до еллінів. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скіѳіи и Кавказѣ*. Томъ I. Вып. 3. Санкт-Петербург, 1900. С. 595.

³⁶⁵ Кізик – поліс у Малій Азії, заснований вихідцями з Мілету. Щодо Кібели та її малоазійського походження див. Lieber E. The Hippocratic «Airs, Waters, Places» on Cross-Dressing Eunuchs: «Natural» yet also «Divine». *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome*. Edinburgh, 2013. P. 357; Vlassopoulos K. The barbarian repertoire in Greek culture. *Ariadne*. 2016. №18. – P. 78.

³⁶⁶ Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 63.

³⁶⁷ Jouanna J. Cause and Crisis in Historians and Medical Writers of the Classical Period. *Hippocrates in Context*. Leiden, 2005. P. 13.

спостереженні, що енареями здебільшого є особи з високим соціальним статусом. Через це він доходить висновку, що причиною захворювання нібито є постійна їзда верхи, яку бідніші скіфи не можуть собі дозволити³⁶⁸.

Загалом існують три основні моделі інтерпретації феномену енареїв. З одного боку, дослідники намагаються знайти медичне пояснення «жінкоподібним» чоловікам. Наприклад, Елінор Лібер збирає всі симптоми та методи лікування, описані Гіппократом і доходить висновку, що енареї справді мали хронічну хворобу – гемохроматоз (надлишок заліза в організмі), що зокрема впливала і на їхню потенцію³⁶⁹. Айлін Мьорфі звертається до остеологічного матеріалу та вважає, що поява історій про енареїв пов'язана із адипозогенітальним синдромом, який можна побачити у кістковому матеріалі через зісковзування епіфіза голівки стегнової кістки. Цей синдром, зокрема, призводить до недостатнього розвитку статевих залоз, дитячого типу оволосяння без вторинних статевих ознак та жіночого типу відкладення жиру³⁷⁰. З іншого боку, енареї можуть розглядатися у дослідженнях як трансгендерні жінки або гендерно-неконформні люди, які свідомо обирали свою ідентичність, однак в уявленнях греків, що були менш толерантними, сприймалися як «хворі»³⁷¹. Здебільшого таке читання базується на фрагменті з Гіппократа, в якому він зазначає, що такі чоловіки «займаються жіночими роботами та розмовляють по-жіночому»³⁷².

Окрім того, деякі дослідники, використовуючи описи античних авторів, ставили собі за мету відтворити особливості сакральної ролі енареїв та ставлення решти скіфського суспільства до них. Спираючись на етнографічні дані, вони знаходять відповідники у шаманських практиках та говорять про

---

³⁶⁸ Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 64.

³⁶⁹ The Hippocratic «Airs, Waters, Places» on Cross-Dressing Eunuchs – P. 361.

³⁷⁰ Murphy E. M. Herodotus and the Amazons meet the Cyclops: Philology, Osteoarchaeology and the Eurasian Iron Age. *Archaeology and Ancient History: Breaking down the Boundaries*. London, New York, 2004. P. 180.

³⁷¹ Penrose W. D. Gender Diversity in Classical Greek Thought. – P. 40-41.

³⁷² Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 63.

символічний обряд ініціації задля виконання функцій жерця³⁷³. Анатолій Хазанов виділяє декілька найважливіших рис, що стосуються енареїв: вони були спадковою професійною спільнотою з високим статусом та користувалися впливом у межах скіфського суспільства³⁷⁴. На мою думку, саме фактичне виконання енареями сакральної ролі у скіфському суспільстві є найбільш продуктивною моделлю пояснення цього феномену. Зокрема, високий статус енареїв, про який зазначають античні автори, особливо якщо він спадковий, може бути пов'язаний саме з їхніми сакральними функціями, адже в інших спільнотах жерці також були представниками вищих класів суспільної ієрархії³⁷⁵.

3.3.3. Амазонки

У античних текстах майже немає згадок, що описували б особливості сакральних практик войовниць. Це може свідчити як про спільність звичаїв у скіфській спільноті, так і про недостатню кількість інформації щодо особливих уявлень амазонок. Серед нечисленних згадок можливо відзначити еллінізований перелік богів, яким нібито поклонялися войовниці: Арес, Артеміда, Зевс, Посейдон та Гефест³⁷⁶. Цікавим є те, що пантеон богинь у амазонок лише частково збігається із загальноскіфським та не включає у себе жодної жіночої богині, якій поклонялися скіфи. Разом з тим, спільним для усієї скіфської спільноти включно з амазонками, є почитання меча, що символізує бога війни³⁷⁷.

Єдиним фрагментом, що стосується ритуальних дій скіфських войовниць, є свідчення Гіппократа. Він зазначає, що перед тим, як почати

---

³⁷³ Королькова Е. Ф. Великая богиня, божественный всадник и загадочные энареи: попытка интерпретации. URL: <https://historylib.org/historybooks/Gunny--goty-i-sarmaty-mezhdu-Volgoy-Dunaem/3> (дата звернення 03.05.2026).

³⁷⁴ Хазанов А. М. Социальная история скифов. – С. 168-169.

³⁷⁵ Там само. С. 168.

³⁷⁶ Фиалко Е. Е. Скифские амазонки по письменным и археологическим источникам. – С. 243.

³⁷⁷ Климент Александрийський. Повчальна промова до еллінів. – С. 596.

спільне життя з чоловіком, амазонки проводять стандартні жертвопринесення³⁷⁸. Враховуючи, що при вступі у шлюб давньогрецькі жінки підносили дари Артеміді, якій поклонялися і войовниці, залишається не до кінця зрозумілим, на яку ритуальну традицію автор спирається, оголошуючи жертвопринесення типовим – давньогрецьку чи загальноскіфську³⁷⁹.

Так само, як і щодо решти скіфського суспільства, можливо підтвердити наявність супроводжуваних осіб у похованнях амазонок. Зокрема, в похованні 1 кургану 18 біля села Львово було знайдено кісткові рештки войовниці похилого віку, серед інвентарю якої відмічено сагайдак та 39 вістер стріл, два списи, веретено, дзеркало та інші предмети. У вхідній ямі, навпроти входу до поховальної камери амазонки, було розміщено молоду жінку (20-22 роки) без супроводжувачого інвентарю³⁸⁰. Водночас, наразі невідомими є випадки коли залежною особою у похованні войовниці виступає чоловік, що було б логічним, враховуючи залежний статус чоловіків за писемними джерелами. Фактично ж, амазонок супроводжували інші жінки, нижчий статус яких підкреслювався їхнім місцем в могилі та обмеженим речовим супроводом³⁸¹. Цікавим є також те, що зустрічаються поховання войовниць похованих разом із дітьми (поховання 24 Скелянського могильника, поховання 1 кургану 13 біля села Суворівське, поховання 1 кургану 447 біля села Журавка тощо)³⁸². З одного боку, це може вказувати на загальноскіфську практику покладення дітей у поховання як охоронців, але з іншого – також демонструвати можливе поєднання материнської та військової ролі амазонок.

Отже, хоча сакральна сфера майже повністю залишається поза увагою античних авторів, у їхніх працях практики амазонок частково відрізняються від решти скіфської спільноти. При залученні археологічних даних можливо

---

³⁷⁸ Гіппократ. Про повітря, води та місцевості. – С. 59.

³⁷⁹ Lisiecki B. Marriage, Birth and Death in the Beliefs and Religious Customs of Ancient Greeks. *Forum Teologiczne*. 2018. №19. P. 181.

³⁸⁰ Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях. – С. 178.

³⁸¹ Там само.

³⁸² Там само. С. 487; 498.

зробити висновок, що вірування войовниць вкладалися у загальноскіфські. Це зокрема проявляється через спільність поховального обряду³⁸³.

Підсумовуючи, варто зазначити, що у давньогрецьких та римських описах побуту, військової та сакральної сфери продовжується конструювання дихотомії між амазонками та рештою скіф'янок. Фактично ж, у похованнях амазонок фіксуються знаряддя праці, що свідчить про те, що вони виконували частину «жіночих» робіт та були включені у систему скіфського господарства. Загалом, більшість категорій інвентарю поза озброєнням, кінською зброєю, дзеркалами та окремими типами прикрас і посуду є універсальною, що може свідчити про первинність розрізнення за віком, соціальною роллю та статусом на противагу статевій диференціації. Через повну відсутність зброї у певній кількості непограбованих жіночих поховань, можна дійти висновку, що частина жінок взагалі не займалася військовою справою, однак для кількісних висновків щодо цього існує потреба у розширенні вибірки поховань. Про сакральну сферу за наявними даними можна сказати небагато. В першу чергу, схоже, жінки не грали визначальної ролі у ритуальних діях. Водночас археологічний матеріал підтверджує покладення супровідних осіб у поховання царів, описане у писемних джерелах. Проте, залежні особи були виявлені і у похованнях скіфів поза царською родиною. Причому жінки у таких похованнях не завжди мали залежний статус.

---

³⁸³ Там само. С. 235.

Висновки

Дослідження скіфської спільноти за працями давньогрецьких та римських авторів розпочинається з початку ХХ століття. Водночас, до 1970-х найбільша увага приділяється саме Давній Греції та дихотомії «еллін-варвар», згідно з якою негрецькі спільноти початково розглядалися дослідниками як нижчі. З кінця ХХ століття зростає увага до окремих деталей образу Іншого, з'являється ідея про те, що північні спільноти (в число яких входять і скіфи) в давньогрецькому та римському уявленнях нетотожні східним (персам, лідійцям, єгиптянам тощо).

Дослідження жінок в античності здебільшого збігалось з загальними тенденціями в історичній науці. Із залученням підходів жіночої історії стало можливим зосередитися на різноманітності жіночого досвіду та зацентувати увагу на упередженості писемних джерел. У межах гендерного підходу до вивчення античності, дослідники здебільшого фокусуються на питаннях влади та сексуальності, а також взаємодії обох статей. Увага до політичних можливостей жінок також спричинила збільшення досліджень присвячених амазонкам. Здебільшого, дослідники дискутують про реальність існування амазонок та аналізують міфологічні сюжети, пов'язані з ними.

Хоча дослідники аналізували роль жінок у давніх суспільствах ще з часу появи статево маркованих знахідок, їхні уявлення часто базувалися на сучасній соціальній структурі суспільства. Така перспектива змінюється із початком розвитку гендерної археології, яка постає під впливом феміністичної антропології. Автори зосереджуються на інтерсекційності та матеріальності виявів гендеру, що дозволяє простежити різноманітні ролі у суспільствах, зокрема раннього залізного віку. У Радянському Союзі дослідники звертали увагу на статево-вікове маркування поховального інвентарю та намагалися на його основі реконструювати соціальну структуру скіфського суспільства. В сучасній українській археології простежується тенденція до каталогізації та публікації накопичених за радянських час археологічних комплексів чи окремих знахідок.

Античні автори конструювали образ скіф'янок відповідно до своєї позиції як чоловіків та вихідців з іншої спільноти. Це впливало на їхнє сприйняття скіфських звичаїв та їхній подальший опис. Коло сюжетів, які використовують давні греки та римляни є достатньо обмеженим. З них можна виділити свідчення про походження скіфської спільноти, їхні шлюбні та сексуальні практики, зовнішність, а також описи військової і сакральної сфери та побуту.

Здебільшого античні автори згадують про звичаї, нетипові для їхньої культури. Це зокрема левіратний шлюб, полігінія, наявність наложниць. Присутні також згадки про міжетнічні шлюби, в яких головну роль відіграє походження матері. Іноземні жінки в скіфському суспільстві сприймалися позитивно, водночас скіф'янки у давньогрецькому не віталися. Амазонки не фігурують у розповідях про міжетнічні шлюби, можливо, через те, що за античними уявленнями апріорі не могли вписатися у ідеальний образ домогосподарства. На відміну від давньогрецьких жінок, вони також не можуть бути «приборканими», а отже, лишаються розпусними та неконтрольованими за своєю сутністю. Згадки про сексуальні практики скіф'янок всіх соціальних ролей є нечисленними і стосуються позашлюбних контактів (як дошлюбних, так і подружніх зрад), інцестуальних стосунків та неплодовитості скіфських жінок. Цікавим є те, що у випадку із войовницями єдиний сюжет пов'язаний саме з позашлюбними стосунками, через що увага знову зосереджується на «неправильності» їхніх шлюбних зв'язків.

Найбільше уваги приділено зовнішнім рисам скіф'янок, які напряду пов'язані із репродуктивною системою. У випадку войовниць додатково наголошується на тому, що вони мають лише ліву молочну залозу, позаяк праву випалюють ще в дитинстві. Цей сюжет народжується під час пізнішої компіляції текстів через відкидання фрагментів із трактату Гіппократа та набуває інших конотацій, пов'язаних з уявленнями про роль матері.

Завдяки залученню археологічних даних стало можливим прослідкувати розрив між античним іншуванням та фактичними практиками жіночої частини

скіфського суспільства. Перш за все він виявляється у дихотомії, яку створюють давні греки і римляни між амазонками та жінками, що займали інші соціальні ролі у скіфському суспільстві. Речовий супровід у похованнях войовниць та інших скіф'янок відрізняється лише наявністю спеціалізованої зброї та елементів кінської зброї, що свідчить про спільність їхнього побуту поза військовою сферою. Окрім того, більшість категорій інвентарю є універсальними, як для жіночих, так і для чоловічих поховань. Це вказує на те, що важливішим у скіфському суспільстві було розрізнення за соціальною роллю та статусом, а не за статтю. Досліджуючи зброю, покладену у поховання амазонок можна підтвердити свідчення давньогрецьких та римських авторів про те, що вони здебільшого виконували роль легко озброєної кінноти. Водночас, вони могли також виступати і як легкі піхотинці. Окрім того, враховуючи відсутність зброї у деяких жіночих похованнях, можна засвідчити, що певна частина скіфського жіноцтва взагалі не брала участі у військових діях.

Про вірування скіфської спільноти також відомо досить мало. Жінки, схоже, не брали активної участі у відправленнях культів. Більш характерною для них за римськими уявленнями була «природна магія» - вміння зурочувати поглядом. Водночас можливо підтвердити свідчення Геродота про принесення наложниць у жертву під час поховання царя. Разом з тим, супровідні особи, в тому числі жіночої статі, були характерними не лише для поховань царської родини. Небіжчиці, покладені у парні чи колективні поховання, не завжди мали залежний статус.

Хоча давньогрецькі та римські автори використовують певний набір топосів для амазонок (неприрученість, проміскуїтет, войовничість, чоловікоподібність, невміння вести домашнє господарство, небезпечність та загроза для чоловіків) та скіфських жінок, що виконують інші соціальні ролі (нижче походження, неплодовитість, схильність до позашлюбних зв'язків), частина їхніх свідчень побудована на етнографічних даних, зібраних під час контактів у Північному Причорномор'ї.

Список використаних джерел та літератури

1. Джерела

1.1. Неопубліковані (архівні документи):

1. Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1983 г. *Фонды ИА НАНУ*// 1983/3. 103 с.
2. Болтрик Ю. В. Отчет о работе Приазовской новостроечной экспедиции в 1984 г. *Фонды ИА НАНУ* // 1984/17. 101 с.

1.2. Опубліковані (збірки документів, окремі публікації документів):

1. Euripides. *Hippolytus* / trans. G. Murray. London: Unwin Brothers, 1908. 86 p.
2. *The Institutes of Justinian. Lib. 1.* / comp. Sanders T. C. London and New York: Longmans, Green and Co, 1941. 603 p.
3. Деміна А. Д. Камерні поховання скіфського часу у Північному Приазов'ї: походження та системи класифікації обряду. *Археологічні студії: здобутки та перспективи*. Тез. доп. наук. конф. Києво-Могилянської Академії. Київ, 2022.
4. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Греческіе писатели. Вып. 1 / упоряд. В. Латишев. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1890. 296 с.
5. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Греческіе писатели. Вып. 2 / упоряд. В. Латишев. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1890. 253 с.
6. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скѣіи и Кавказѣ*. Томъ I. Греческіе писатели. Вып. 3. / упоряд. В. Латишев.

- Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1900. 393 с.
7. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ*. Томъ II. Латинскіе писатели. Вып. 1. / уряд. В. Латішев. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1904. 270с.
  8. *Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ*. Томъ II. Латинскіе писатели. Вып. 2. / уряд. В. Латішев. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906. 184с.
  9. Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. 87 с.
  10. Попандопуло З. Х. Скифский грунтовый могильник Скельки. Запорожье: Поліграф плюс, 2011. 115 с.

1.3. *Періодика:*

1. Бобринский А. А. Отчет о раскопках близ с. Журовки и Капитановки (Чигиринского уезда Киевской губернии) в 1904 году. *Известия императорской археологической комиссии*. 1905. №17. С. 77-98.
2. Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Ташенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 127-174.
3. Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 104-132.
4. Е. Е. Фиалко. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект. *Tyragetia*. 2012. №21. С. 27-44.

4.7. *Джерела в електронному форматі:*

1. Homer. Iliad. URL: <https://www.perseus.tufts.edu> (дата звернення 14.03.2026).
2. Tacitus. Germania. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ger.shtml> (дата звернення 21.04.2026).

2. Література

2.1. Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій:

1. Acheraïou A. Questioning Hybridity, Postcolonialism and Globalization. London: Palgrave Macmillan, 2011. 223 p.
2. Arnold B. Intersectionality and Elite Identity in Iron Age West-Central European Mortuary Contexts. *Vix et le Phénomène Princier* / eds. P. Brun, B. Chaume, F. Sacchetti. Pessac, 2016. P. 299-309.
3. Bacon H. Barbarians in Greek Tragedy. New Haven: Yale University Press, 1961. 202 p.
4. Bentley R, Maschner H, Chippindale C. et al. Handbook of Archaeological Theories. Blue Ridge Summit: AltaMira Press, 2007. 591 p.
5. Blok J. Sexual Asymmetry. A Historiographical Essay. *Sexual Asymmetry. Studies in Ancient Society* / eds. J. Blok, P. Mason. Amsterdam, 1987. P. 1-57.
6. Braund D. Amazons: The History Behind the Legend. Cambridge: Cambridge University Press, 2025. 318 p.
7. Braund. D. Greeks, Scythians and Hippake, or “Reading Mare’s-Cheese”. *Ancient Greeks West&East* / ed. G. R. Tsetschladze. Brill, 1999. P. 521-530.
8. Braund D. Scythians in the Cerameicus: Lucian’s Toxaris. *Pontus and the Outside World. Studies in Black Sea History, Historiography, and Archaeology.* / ed. C. J. Tuplin. Leiden, 2004. P. 17-24.
9. Bremmer J. N. Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East. Leiden: Brill, 2008. 430 p.

10. Bridges E. *Infidelity: Clytemnestra in Homeric poetry and Athenian tragedy*. // Bridges E. *Warriors' Wives: Ancient Greek Myth and Modern Experiences Euripides*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 102-135.
11. Bury J. B. *History of Later Roman Empire: From Arcadius to Irene (395 A. D. to 800 A. D.)*. London: Macmillian and co., 1889. 482 p.
12. Cary H. *Herodotus: a new and literal version with a geographical and general index*. London: Henry G. Bohn, 1847. 607 p.
13. Cobb H. Feminist archaeological pedagogies. *The Routledge Handbook of Gender Archaeology* / ed. M. Moen, U. Pedersen. London and New York, 2025. P. 15-29.
14. Deetz J. The Inference of Residence and Descent Rules from Archeological Data. *New Perspectives in Archaeology* / eds. L. Binford, S. Binford. Chicago, 1968. P. 41-48.
15. Díaz-Andreu M., Pope R. The History of Gender Archaeology. *The Oxford Handbook of the History of Archaeology* / eds. M. Díaz-Andreu, L. Coltofean. New York, 2024. P. 371-401.
16. *Engendering Archaeology: Women and Prehistory* / eds. J. M. Gero, M. W. Conkey. Oxford, 1991. 418 p.
17. Fahlander F. Facing Gender Corporeality, Materiality, Intersectionality and Resurrection. *To Tender Gender. The Pasts and Futures of Gender Research in Archaeology* / eds. I.-M. Back Danielsson, S. Thedéen. Stochholm, 2012. P. 137-152.
18. Fornara C. W. *Herodotus: An Interpretative Essay*. Oxford: Clarendon Press, 1971. 98 p.
19. Forsén B., Lampinen A. Barbarians and Empire: Greek and Roman Conceptions of the East. *Oriental Mirages. Stereotypes and Identity Creation in the Ancient World* / eds. B. Forsén, A. Lampinen. Stuttgart, 2024. P. 11-40.
20. *Gender and the Archaeology of Death* / eds. B. Arnold, N. L. Wicker. Walnut Creek, 2001. 203 p.

21. Gherchanoc F. From Body to Behaviour: Maternal Transmission in the Ancient Greek World. *Maternal Conceptions in Classical Literature and Philosophy* / eds. A. Sharrock, A. Keith. Toronto, 2020. 400 p.
22. Goodwater L. Women in Antiquity: An Annotated Bibliography. Metuchen: The Scarecrow Press, 1975. 171 p.
23. Goldstein L. One-dimensional archaeology and multi-dimensional people: spatial organisation and mortuary analysis. *The archaeology of death* / ed. R. Chapman. Cambridge, 1981. P. 53-69.
24. Grafton A. Humanist as Reader. *A History of Reading in the West* / eds. G. Cavallo, R. Chartier. Amherst, 2003. P. 179-212.
25. Graham A. J. Religion, Women and Greek Colonization. // Graham A. J. *Collected Papers on Greek Colonization*. Leiden: Brill, 2017. P. 327-348.
26. Graham O. Foreign Names, Inter-Marriage and Citizenship in Hellenistic Athens. *Onomatologos. Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews* / eds. R. Catling, F. Marchand, N. Kanavou. Oxford, 2010. P. 155-169.
27. *Greeks and Barbarians* / ed. T. Harrison. New York, 2001. 288 p.
28. Gruen E. S. Rethinking the Other in Antiquity. Princeton University Press. Princeton and Oxford, 2011. 415p.
29. Hartog F. The mirror of Herodotus: the Representation of the Other in the Writing of History / transl. by J. Lloyd. Berkeley: University of California Press, 1988. 416 p.
30. Hill J. N. Broken K Pueblo: Patterns of Form and Function. *New Perspectives in Archaeology* / eds. L. Binford, S. Binford. Chicago, 1968. P. 103-142.
31. Humphreys S. Anthropology and the Greeks. London: Routledge & Kegan Paul, 1978. 357 p.
32. Jouanna J. Cause and Crisis in Historians and Medical Writers of the Classical Period. *Hippocrates in Context* / ed. P. J. van der Eijk. Leiden, 2005. P. 1-27.

33. Jüthner J. Hellenen und Barbaren aus der Geschichte des Nationalbewußtseins. Leipzig: Dieterich'she Verlagsbuchhandlung m.b. H., 1923. 165 p.
34. Kirkham P., Airfield J. Introduction. *The Gendered Object.* / ed. P. Kirkham. Manchester, 1996. P. 1-11.
35. Lieber E. The Hippocratic «Airs, Waters, Places» on Cross-Dressing Eunuchs: «Natural» yet also «Divine». *Sex and Difference in Ancient Greece and Rome* / eds. M. Golden, P. Toohey. Edinburgh, 2013. P. 351-368.
36. Lozny L. Sickie, Hammer, and Trowel: Theory and Practice of Archaeology Under Communism. *Archaeology of Communist Era: A Political History of Archaeology of the 20th Century.* / ed. L. Lozny. New York, 2017. P. 9-58.
37. Lucy S. The Early Anglo-Saxon Cemeteries of East Yorkshire: An analysis and reinterpretation. BAR Publishing: Oxford, 1998. 142 p.
38. *Man the Hunter* / eds. R. B. Lee, I. DeVore. Chicago, 1968. 415 p.
39. Mayor A. The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women Across the Ancient World. Princeton: Princeton University Press, 2014. 519 p.
40. McClure L. Introduction. *Making Silence Speak: Women's Voices in Greek Literature and Society* / eds. L. McClure, A. Lardinois. Princeton, 2001. P. 3-16.
41. McClure L. Spoken Like a Woman: Speech and Gender in Athenian Drama. Princeton: Princeton University Press, 1999. 293 p.
42. Minns E. Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 720 p.
43. Murphy E. M. Herodotus and the Amazons meet the Cyclops: Philology, Osteoarchaeology and the Eurasian Iron Age. *Archaeology and Ancient History: Breaking down the Boundaries* / ed. E. W. Sauer. London, New York, 2004. P. 169-184.
44. ní Mheallaigh K. Reading Fiction with Lucian (Fakes, Freaks and Hyperreality). Cambridge: Cambridge, 2014. 317 p.

45. Nuño A. A., Ezquerro J. A. «Pure Magic» and its Taxonomic Value. *Ancient Magic: Then and Now* / eds. A. Mastrocinque, J. E. Sanzo, M. Scapini. Stuttgart, 2020. P. 49-62.
46. Ogden D. Dragons, Serpents, and Slayers in the Classical and Early Christian Worlds: A Sourcebook. Oxford: Oxford University Press, 2013. 319 p.
47. Ogden D. Drakon: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds. Oxford: Oxford University Press, 2013. 472 p.
48. Ogden D. Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds: a Sourcebook. Oxford: Oxford University Press, 2002. 416 p.
49. Pásztori-Kupán I. Theodoret of Cyrus. London and New York: Routledge, 2006. 278p.
50. Penrose W. D. Gender Diversity in Classical Greek Thought. *Exploring Gender Diversity in the Ancient World* / eds. A. Surtees, J. Dyer. Edinburgh, 2020. P. 29-42.
51. Pomeroy S. Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity. New York: Schocken Books, 1975. 304 p.
52. Porucznik J. Northern Women in Greek and Roman Thought. *Marking the North. The Greek Tradition and Its Influence in the Roman Period* / ed. A. Lampinen. Athens, 2025. P. 109-130.
53. Porucznik J. The image of a 'drunken Scythian' in Greek tradition. *1st Annual International Interdisciplinary Conference. Proceedings*. Azores, 2013. P. 710-714.
54. Redondo J. The Herodotean Myth on the Origin of the Scythians. *Myth and History: Close Encounters* / eds. M. Christopoulos, A. Papachrysostomou, A. Antonopoulos. Berlin, 2022. P. 167-186.
55. Roling B. Our White Ladies on the Graves: Historicisations of Nymphs in Early Modern Antiquarianism. *The Figure of the Nymph in Early Modern Culture*. / eds. K. A. E. Enenkel, A. Traninger. Leiden, 2018. P. 445-462.
56. Romm J. The Edges of the Earth in Ancient Thought: Geography, Exploration, and Fiction. Princeton: Princeton University Press, 1992. 228 p.

57. Rose S. *What is Gender History?* Cambridge: Polity, 2010. 157 p.
58. Schmitt R. Der Titel «Satrap». *Studies in Greek, Italic, and Indo-European Linguistics: Offered to Leonard R. Palmer, on the Occasion of His Seventieth Birthday* / eds. A. M. Davies, W. Meid. Innsbruck, 1976. P. 373-390.
59. Serviez J. *Les Femmes Des Douze Cesars, Contenant La Vie & Les Intrigues Secretes Des Imperatrices & Femmes Des Premiers Empereurs Romains.* Amsterdam: Chez François Changuion, 1722. 365 p.
60. Sissa G. *Greek Virginité* / trans. A. Goldhammer. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1990. 240 p.
61. Sivan H. The Appropriation of Roman law in Barbarian Hands: «Roman-Barbarian» Marriage in Visigothic Gaul and Spain. *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities, 300–800* / eds. W. Pohl. H. Reimitz. Leiden, 1998. P. 189-203.
62. Skinner J. *The Invention of Greek Ethnography, from Homer to Herodotus.* Oxford: Oxford University Press, 2012. 358 p.
63. Sørensen M. L. S. *Gender Archaeology.* Cambridge: Polity, 2000. 248p.
64. Sørensen M. L. S. *The Archaeology of Gender. A Companion to Archaeology* / ed. J. Bintliff. Oxford, 2004. P. 75-91.
65. Spector J. D. Male/Female Task Differentiation among the Hidatsa: Toward the Development of an Archaeological Approach to the Study of Gender. *The Hidden Half* / eds. R. Albers, B. Medicine. New York, 1983. P. 77.
66. Thompson E. A. *A History of Attila and the Huns.* Oxford: Clarendon Press, 1948. 228 p.
67. Thomson J. *Greeks & Barbarians.* London: G. Allen & Unwin LTD, 1921. 218 p.
68. Trigger B. G. *A History of Archaeological Thought.* Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 710p.
69. Tyrrell W. B. *Amazons: A Study in Athenian Mythmaking.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1984. 166 p.

70. Versnel H. Wife and Helpmate. Women of Ancient Athens in Anthropological Perspective. *Sexual Asymmetry. Studies in Ancient Society* / eds. J. Blok, P. Mason. Amsterdam, 1987. P. 59-86.
71. Wilgaux J. Consubstantiality, Incest, and Kinship in Ancient Greece. *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds* / ed. B. Rawson. Oxford, 2010. P. 217-230.
72. Winters H. D. Value Systems and Trade Cycles of the Late Archaic in the Midwest. *New Perspectives in Archaeology* / eds. L. Binford, S. Binford. Chicago, 1968. P. 175-222.
73. Witke C. Horace's and the Roman Odes: A Critical Examination. Brill: Leiden, 1983. 85 p.
74. Women and the Ideology of Political Exclusion: From Classical Antiquity to the Modern Era / eds. T. Tsakiroulopoulou-Summers, K. Kitsē-Mytakou. London: Routledge, 2018. 334 p.
75. Археологія України за роки Незалежності / Залізняк Л. Л. та ін. Київ, 2022. 447 с.
76. Березовець Д. Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут. Археологічні пам'ятки УРСР. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. Т. 9. С. 39-87.
77. Бессонова С. С. Религиозные представления скифов. Киев: Наукова думка, 1983. 138 с.
78. Бидзиля В. И., Болтрик Ю. В., Мозолевский Б. Н. и др. Курганный могильник в уроч. Носаки. *Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки* / ред. В. И. Бидзиля. Киев, 1977. С. 61-158.
79. Богаченко Т.В. Исторические основы сказаний о женщинах-воительницах южнорусских степей. Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2017. 266 с.
80. Болтрик Ю. В. Социальная структура Скифии IV в. до Р. Х., отраженная в погребальных памятниках. *Kimmerowie, scytowie, sarmaci* / red. J. Chochorowski. Kraków, 2004. С. 85-92.

81. Булах А.М. Женщина в скифо-сармато-аланском мире. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2008. 279 с.
82. Бунятян Е. П. Методика социальных реконструкций в археологии. Київ: Наукова думка, 1985. 232 с.
83. Ганіна О. Д. До питання про жіночі поховання зі зброєю скіфського часу. *Праці Київського державного історичного музею* / ред. А. П. Євтушенко, Б. Л. Качинський, М. З. Петренко та ін. Київ, 1958. С. 175-183.
84. Гірц К. Интерпретация культур: избранные эссе / пер. с англ. Н. Комарова. Київ: Дух і літера, 1993. 542 с.
85. Граков Б. М. Скифы. Москва: Издательство Московского Государственного Университета, 1971. 200 с.
86. Курочкин Г. Н. Гипотетическая реконструкция погребального обряда скифских царей VIII–VII вв. до н. э. и курган Аржан: (к проблеме происхождения скифов). *Скифо-сибирское культурно-историческое единство*. Тез. всесоюзн. арх. конф. Кемерово, 1980. С. 105-117.
87. Мунтян В. Скіфи Північного Причорномор'я за даними античних джерел. *Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць* / ред. О. П. Секерська. Одеса, 2024. С. 76-80.
88. Нейхардт А. А. Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии. Ленинград: Наука, 1982. 240 с.
89. Очир-Горяева М. А. Следы постпогребальных обрядов в курганах скифской эпохи степей Евразии. *Древние некрополи и поселения: постпогребальные ритуалы, символические захоронения и ограбления* / ред. Е. Н. Носов. Санкт-Петербург, 2016. С. 113-128.
90. Русяева А. С. Славетний мудрець – скіф Анахарсіс. Київ: Наукова думка, 2001. 90 с.
91. Сегеда С. Антропологія. Київ: Либідь, 2001. 336 с.
92. Кузнецова Т. М. Социальные индикаторы в погребальном обряде скифов (бронзовые котлы). *Проблемы современной археологии* / ред. М. Г. Мошкова. Москва, 2008. С. 173-198.

93. Хазанов А. М. Социальная история скифов. Москва: Наука, 1975. 343 с.
94. Фиалко Е. Е. Скифские амазонки по письменным и археологическим источникам. *Боспорский феномен. Проблема соотношения письменных и археологических источников*. Материалы межд. научн. конф. Санкт-Петербург, 2005. С. 242-247.
95. Фіалко О. Є. Амазонки: міфи та реальність. Київ: ІА НАН України, 2023. 434 с.
96. Черненко Е. В. Скифо-персидская война. Київ: Наукова думка, 1984. 118 с.

2.2. *Статті:*

1. Alonso-Núñez J. M. An Augustan World History: The *Historiae Philippicae* of Pompeius Trogus. *Greece & Rome*. 1987. №34. P. 56-72.
2. Anderson A., Chilczuk S., Nelson K. et al. The Myth of Man the Hunter: Women's contribution to the hunt across ethnographic contexts. *PLoS ONE*. 2023. №18. e0287101. P. 1-11.
3. Armayor O. Did Herodotus Ever Go to the Black Sea? *Harvard Studies in Classical Philology*. 1978. №82. P. 45-62.
4. Arnold B. «Honorary males» or Women of Substance? Gender, Status and Power in Iron Age Europe. *Journal of European Archaeology*. 1996. №3. P. 153-168.
5. Ballabriga A. Les Eunuques Scythes et Leurs Femmes. Stérilité des Femmes et Impuissance des Hommes en Scythie Selon le Traité Hippocratique «des Airs». *Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens*. 1986. №1. P. 121-138.
6. Binford L. R. Mortuary Practices: Their Study and Their Potencial. *Memoirs of the Society for American Archaeology*. 1971. №25. P. 6-29.
7. Bock G. Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate. *Gender&History*. 1989. Vol. 1, №1. P. 7-30.

8. Bremer J. The Amazons in the Imagination of the Greeks. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2000. №40. P. 51-59.
9. Brown F. S., Tyrrell W. B. ἐκτιλώσαντο: A Reading of Herodotus' Amazons. *The Classical Journal*. 1985. №80. P. 297-302.
10. Carawan E. Pericles the Younger and the Citizenship Law. *The Classical Journal*. 2008. №103. P. 383-406.
11. Cârciumaru M., Colan E. E. A Brief Retrospective on the Evolution of Conceptions Regarding the Meaning and Interpretation of Palaeolithic Anthropomorphic Figurine. *Annales d'Université Valahia Târgoviște Section d'Archéologie et d'Histoire*. 2024. №26. P. 11-27.
12. Chiasson C. Scythian Androgyny and Environmental Determinism in Herodotus and the Hippocratic περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων. *Syllecta Classica*. 2001. №12. P. 33-73.
13. Conkey M. W., Spector J. D. Archaeology and the Study of Gender. Advances in Archaeological Method. *Advances in Archaeological Method and Theory*. 1984. №7. P. 1-38.
14. Davis K. Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory*. 2008. №9. P. 67-85.
15. Dewald C. Women and culture in Herodotus' Histories. *Women's Studies*. 1981. №8. P. 93-127.
16. English P. Cushites, Colchians, and Khazars. *Journal of Near Eastern Studies*. 1959. Vol. 18, №1. P. 49-53.
17. Johnson J. W. The Scythian: His Rise and Fall. *Journal of the History of Ideas*. 1959. Vol. 20, №2. P. 250-257.
18. Hardwick L. Ancient Amazons – Heroes, Outsiders or Women? *Greece & Rome*. 1990. №37. P. 14-36.
19. Isaac B. The Barbarian in Greek and Latin Literature. *Scripta Classica Israelica*. 2014. №33. P. 117-137.

20. Karacalar A. The Amazons and an analysis of breast mutilation from a plastic surgeon's perspective. *Plast Reconstr Surg.* 2007. №119. P. 810-818.
21. Kuefler M. The marriage revolution in Late Antiquity: The Theodosian Code and Later Roman marriage law. *Journal of Family History.* 2007. №32. P. 343-370.
22. Laurot B. Idéaux grecs et barbarie chez Hérodote. *Ktèma: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques.* 1981. №6. P. 39-48.
23. Lehrer N. Non-Hellenic Peoples in the Epic Poems of Homer. *Acta Universitatis Sapientiae Philologica.* 2013. №5. P. 159-167.
24. Lévy E. Les origines du mirage scythe. *Ktèma: civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques.* 1981. №6. P. 57-68.
25. Liccardo S., Wabnitz S. Family Matters: The Levirate Marriage as a Nomadic Custom in Medieval Eurasia. *Medieval Worlds.* 2024. №. 20. P. 191-227.
26. Lincoln B. Once Again «the Scythian» Myth of Origins (Herodotus 4.5–10). *Nordlit.* 2014. №33. P. 19-34.
27. Lisiecki B. Marriage, Birth and Death in the Beliefs and Religious Customs of Ancient Greeks. *Forum Teologiczne.* 2018. №19. P. 177-189.
28. Lull V. Death and Society: A Marxist approach. *Antiquity.* 2000. №74. P. 576-580.
29. Lyons D. Dangerous Gifts: Ideologies of Marriage and Exchange in Ancient Greece. *Classical Antiquity.* 2003. №22. P. 93-134.
30. Mathiesen R. Provinciales, Gentiles, and Marriages between Romans and Barbarians in the Late Roman Empire. *The Journal of Roman Studies.* 2009. №99. C. 140-155.
31. Meyerowitz J. A History of “Gender”. *The American Historical Review.* 2008. Vol. 113, №5. P. 1346-1356.
32. Nuño A. A. Ocular Pathologies and the Evil Eye in the Early Roman Principate. *Numen.* 2012. №59. P. 295-321.

33. Pecnik J., Ventresca Miller A. R., Panse C. et al. Paleo-proteomic analysis of Iron Age dental calculus provides direct evidence of Scythian reliance on ruminant dairy. *PLoS One*. 2026. №21. e0339464. P. 1-14.
34. Pelling C. East Is East and West Is West – Or Are They? National Stereotypes in Herodotus. *Histos*. 1997. №1. P. 51-66.
35. Pomeroy S. Selected Bibliography on Women in Antiquity. *Arethusa*. 1973. Vol. 6, №1. P. 125-157.
36. Pope R. Re-approaching Celts: Origins, Society, and Social Change. *Journal of Archaeological Research*. 2022. №30. P. 1-67.
37. Scott J. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. 1986. Vol. 91, №5. P. 1053-1075.
38. Shapiro A. H. Amazons, Thracians, and Scythians. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 1983. Vol. 24, №2. P. 105-116.
39. Stewart A. Imag(in)ing the Other: Amazons and Ethnicity in Fifth-Century Athens. *Poetics Today*. 1995. Vol. 16, №4. P. 571-597.
40. Taylor C. Women in the ancient Greek world: history and historiography. *The Journal of Hellenic Studies*. 2025. №145. P. 246-258.
41. Tyrrell W. B. Amazon Customs and Athenian Patriarchy. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*. 1982. №4. P. 1213-1237.
42. Venkataraman V. V., Hagen E. H., Stibbard-Hawkes D. et al. The Meanings and Dividends of Man the Hunter. *Evolution and Human Behavior*. 2026. Vol. 47, №3; 106840 P. 1-25.
43. Visintin M. Di Echidna, e di altre femmine anguiformi. *Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens*. 1997. № 12. P. 205-221.
44. Vlassopoulos K. The barbarian repertoire in Greek culture. *Ariadne*. 2016. №18. P. 55-88.
45. Weiler I. Greek and Non-Greek World in the Archaic Period. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 2003. Vol. 9, №1. P. 21-29.

46. Wenghofer R. Sexual Promiscuity of Non-Greeks in Herodotus' Histories. *Classical World*. 2014. Vol. 107, №4 С. 515-534.
47. Болтрик Ю. В. Підземні поховальні споруд курганів скіфів (за матеріалами Дніпро-Молочанської степової області). *Матістеріум. Археологічні студії*. 2005. №20. С. 59-69.
48. Болтрик Ю. В. Про місце жіночих поховань в курганах скіфської еліти. *Археологія*. 1997. №1. С. 28-37.
49. Болтрик Ю. В., Фіалко О. Є. Могили скіфських царів другої половини IV ст. до н. е. (пошук історичних реалій). *Археологія*. 1995. №2. С. 3-13.
50. Елагина Н. О родоплеменной структуре скифского общества по материалам четвертой книги Геродота. *Советская этнология*. 1963. №3 С. 76-83.
51. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159-172.
52. Кузнецова Т. М. Анахарсис и Скил. *Краткие сообщения Института археологии*. 1984. №178. С. 11-17.
53. Кузнецова Т. М. О нарушениях скифских захоронений в период архаики (предварительные наблюдения. *Краткие сообщения Института археологии*. 2018. № 252. С. 128-137.
54. Курочкин Г. Н. Путешествие в пренсподнюю: шаманские мистерии в глубинах скифского кургана. *Петербургский археологический вестник*. 1993. №6. С. 27-31.
55. Мурзін В. Про північні межі Геродотової Скіфії. *Археологія*. 2013. № 2. С. 29-33.
56. Полин С. В. Об ограблении скифских курганов в Северном Причерноморье. *Археологія і давня історія України*. 2017. №23. С. 527-535.
57. Полін С. В. Про пограбування скіфських курганів в районі Чортомлика. *Археологія*. №2. 2003, С. 10-24.

58. Семенов-Зусер С. Родовая организация у скифов Геродота. *Известия ГАИМК*. 1931. Т. 9. №1. С. 1-34.
59. Скржинська М. В. До взаємин скіфів із греками в Північному Причорномор'ї. *Археологія*. 2017. № 2. С. 13-23.
60. Тереножкин А. И. Об общественном строе скифов. *Советская археология*. 1966. №2. С. 33-49.
61. Фіалко Е. Е. Погребальные комплексы скифских амазонок - хронологический аспект. *Археологія і давня історія України*. 2015. №15. С. 142-156.
62. Фіалко О. Є. Озброєння скіфських амазонок. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2011. №45. С. 39-45.
63. Фіалко О. Є. Поховання амазонок Лісостепового Придніпров'я. *Археологія і давня історія України*. 2019. №33. С. 80-96.
64. Фіалко О. Є. Поховання дівчат зі зброєю в скіфському кургані на Херсонщині. *Археологія*. 2012. №1. С. 82-92.
65. Фіалко О. Є. Чи воювали скіфські амазонки? *Магістеріум. Археологічні студії*. 2015. №60. С. 51-55.
66. Хазанов А. М., Черненко Е. В. Время и мотивы ограбления скифских курганов. *Археология*. 1979. №30. С. 26-36.
67. Яблонский Л. Т. Скифо-сибирский мир: проблемы дефиниции и понятийного содержания. *Уральский исторический вестник*. 2015. №48. С. 108-115.

2.3. Автореферати дисертацій:

1. Котина А. В. Миф об амазонках и его развитие в античной традиции: Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.03. Белгород, 2012. 28 с.

4.1. Електронні ресурси:

1. Elliott J. M. The Great Amazon Breast Question. URL: <https://jmelliott.substack.com/p/the-great-amazon-breast-question> (дата звернення 20.04.2026).
2. Королькова Е. Ф. Великая богиня, божественный всадник и загадочные энареи: попытка интерпретации. URL: <https://historylib.org/historybooks/Gunny--goty-i-sarmaty-mezhdu-Volgoy-Dunaem/3> (дата звернення 03.05.2026).

3. Довідкові видання

1. Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья. *Археология СССР: Свод археологических источников*. / ред. Б. А. Рыбаков. Москва: Наука, 1975. 94 с.
2. Петренко В. Г. Украшения Скифии VII-III вв. до. н. э. *Археология СССР: Свод археологических источников* / ред. Б. А. Рыбаков. Москва: Наука, 1978. 144 с.

4. Рукописи

4.1. Дисертації:

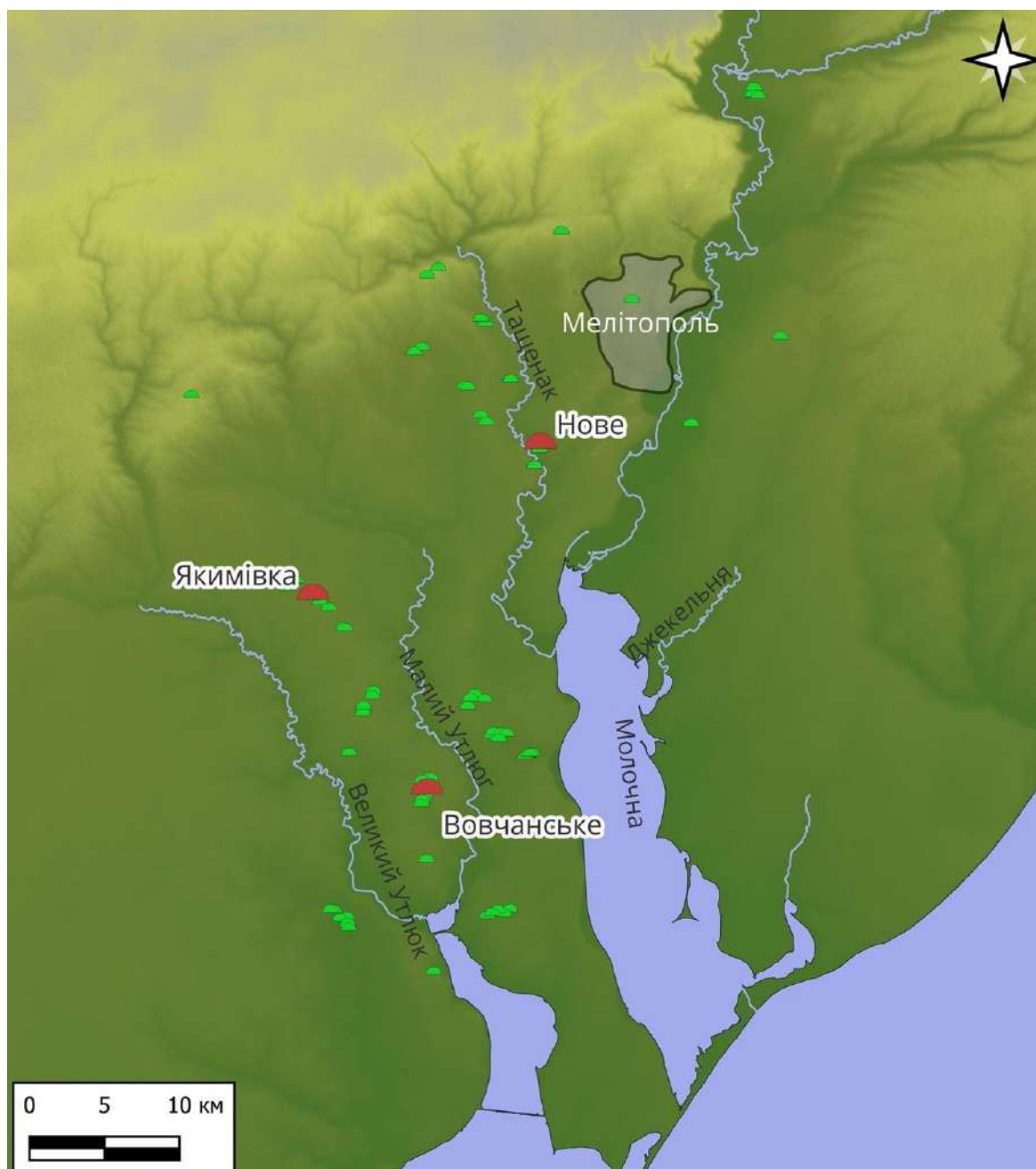
1. Georgiou I. Women in Herodotus' "Histories": diss... PhD / Swansea University. Swansea: Swansea University, 2002. 281 p.
2. Saxe A.A. Social dimensions of mortuary practices: diss... PhD / University of Michigan. Michigan: University of Michigan, 1970. 240 p.
3. Stratton S. Burial and Identity in the Late Neolithic and Copper Age of South-East Europe: diss... PhD / Cardiff University. Cardiff: Cardiff University, 2017. 406 p.
4. Фіалко О. Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях: дис. доктор іст. наук: 07.00.04 / Інститут археології НАН України. Київ: Інститут археології НАН України, 2020. 692 с.

4.2. Кваліфікаційні роботи:

1. Leal E. The Empire's Muse: Roman Interpretations of the Amazons through Literature and Art: diss... MA / San Diego State University. San Diego: San Diego State University, 2010. 137 p.
2. Іванченко Л. М. Поняття ролі та статусу в поховальній археології: теорія та імплементація на прикладі поховань скіфського часу: бак. роб. / Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Київ: НаУКМА, 2024. 72 с.

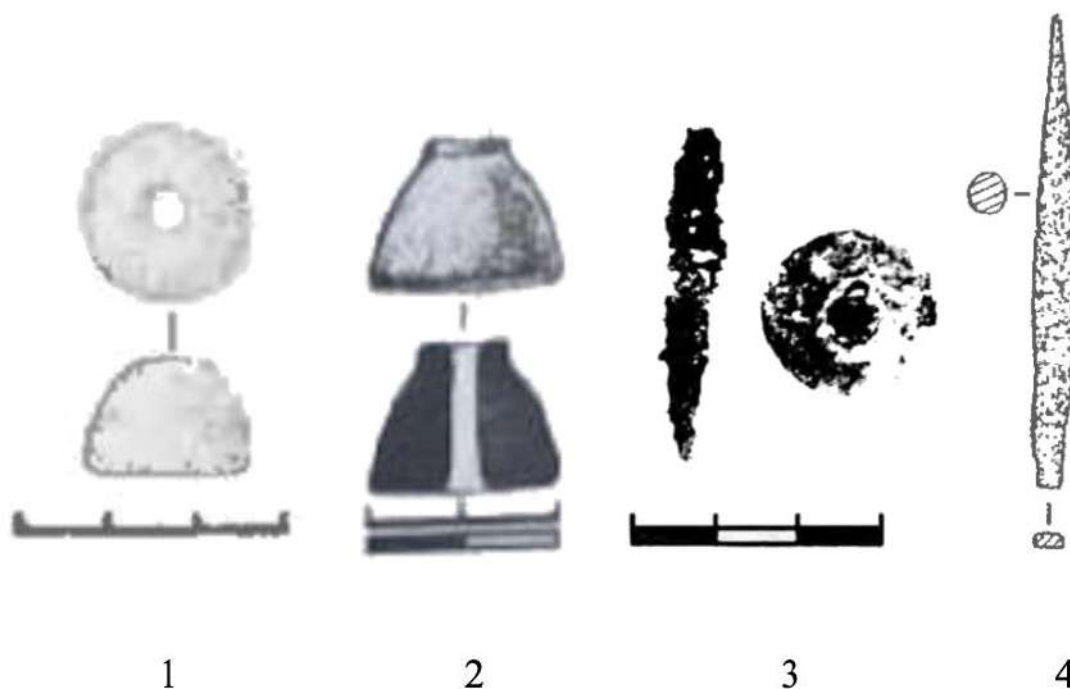
Додатки

Додаток 1. Кургани скіфського часу Молочанського мікро-регіону

Джерело: Деміна А. Д. Камерні поховання скіфського часу у Північному Приазов'ї: походження та системи класифікації обряду. *Археологічні студії: здобутки та перспективи*. Тез. доп. наук. конф. Києво-Могилянської Академії. Київ, 2022.

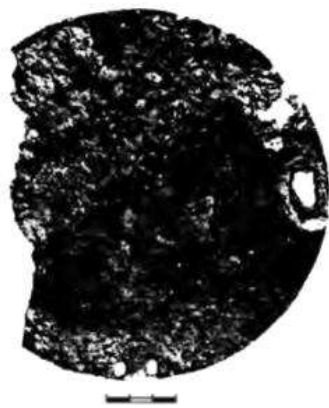
Додаток 2. Знаряддя праці з поховань жінок-невойовниць.

1 – свинцеве прясло з поховання 6 кургану 6 могильника Вовчанське; 2 – свинцеве прясло з поховання 1 кургану 3 могильника Нове; 3 – залізне шило та свинцеве прясло з поховання 2 кургану 11 могильника Якимівка; 4 – залізне шило з поховання 2 кургану 15 могильника Вовчанське.

Джерела: Болтрик Ю. В., Фіалко Е. Е. Кургани середнього течення р. Ташенак (по матеріалам розкопок Приазовської експедиції ІА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 140; Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 65, 74; Болтрик Ю. В., Фіалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 130.

Додаток 3. Бронзові дзеркала з поховань жінок-невойовниць.

1

2

3

4

1 – поховання 3 кургану 11 могильника Якимівка; 2 – поховання 2 кургану 11 могильника Якимівка; 3 – поховання 6 кургану 6 могильника Вовчанське; 4 – поховання 1 кургану 3 могильника Нове.

Джерела: Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Тащенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 140; Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 69; Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 128, 130.

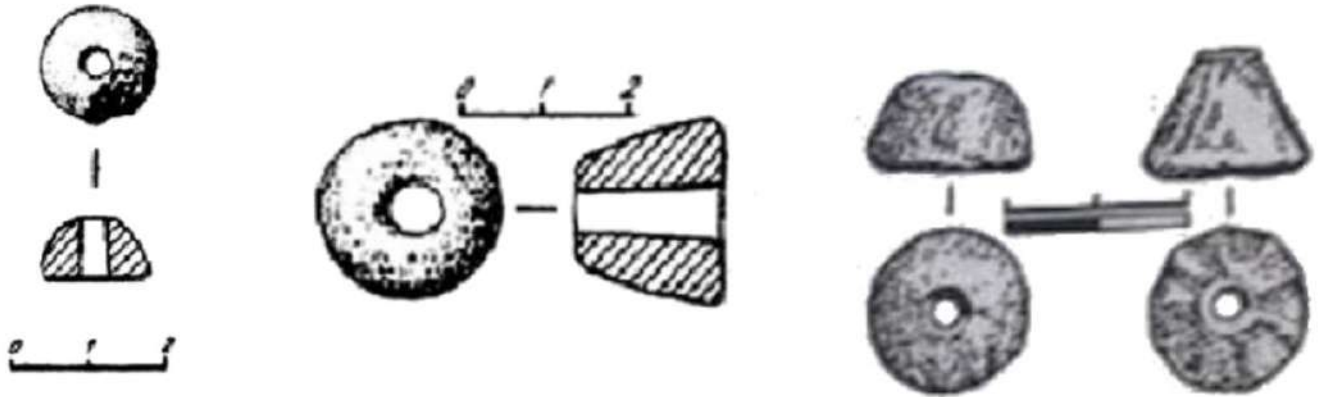
Додаток 4. Калачикоподібні сережки з могильника Якимівка.

1 – сережки з поховання 6 кургану 3 могильника Якимівка; 2 – сережки з поховання 3 кургану 11 могильника Якимівка.

Джерела: Е. Е. Фиалко. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект. *Tyragetia*. 2012. №21. С. 36. Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 128.

Додаток 5. Знаряддя праці з поховань амазонок.

1

2

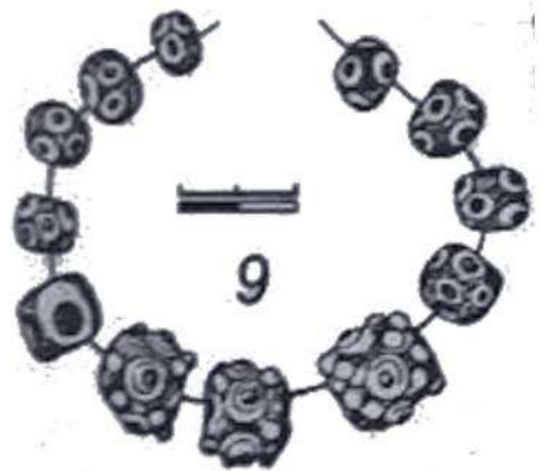
1 – свинцеве (зліва) та керамічне (справа) прясла з поховання 6 кургану 3 могильника Якимівка; 2 – свинцеві прясла з поховання 1 кургану 8 могильника Нове.

Джерела: Е. Е. Фиалко. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект. *Tyragetia*. 2012. №21. С. 36; Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Ташенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 149.

Додаток 6. Бусини з поховання 1 кургану 3 та поховання 1 кургану 8
могильника Нове.

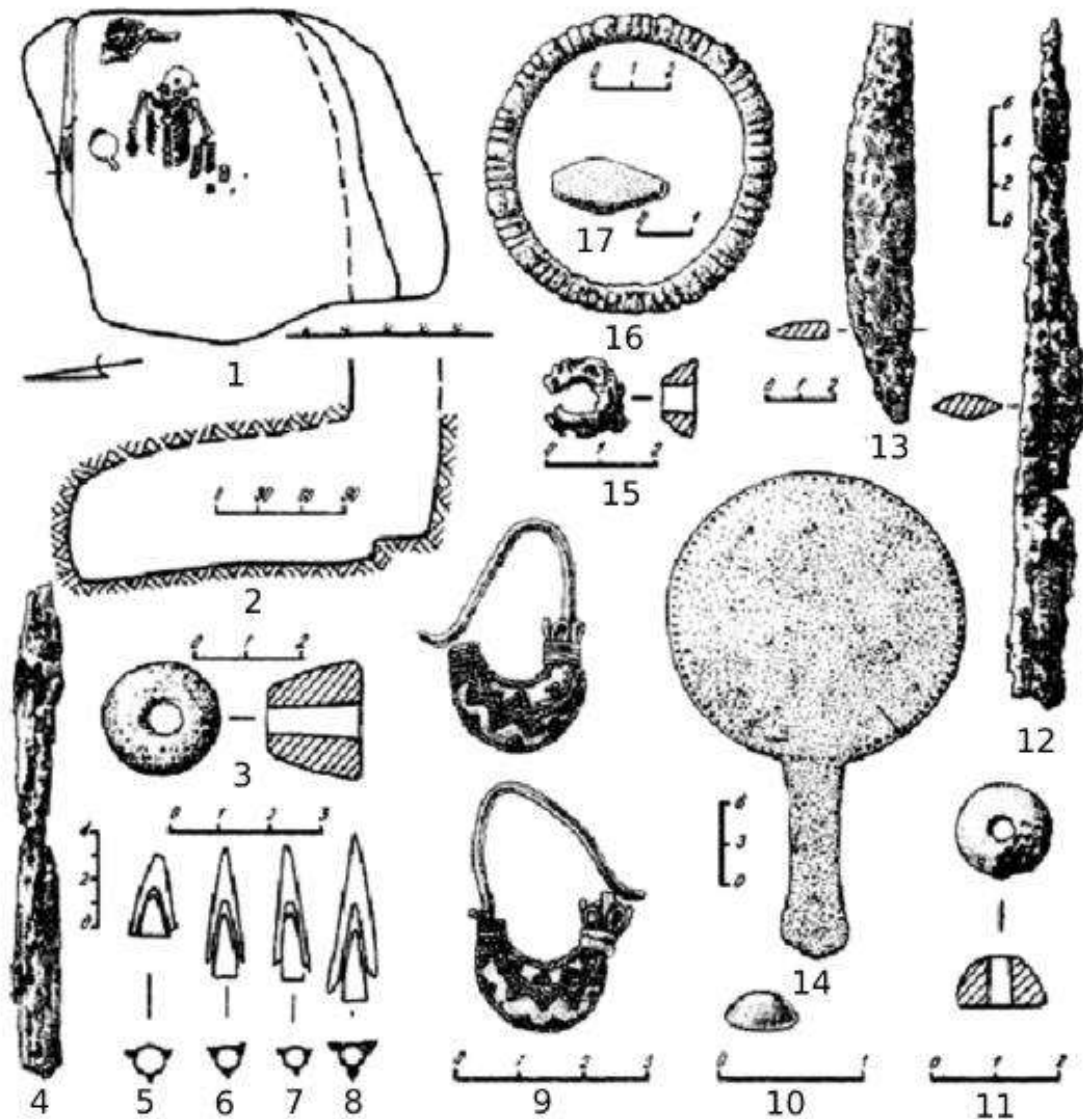
Бусини скляні з поховання 1
кургану 3 могильника Нове

Бусини скляні з поховання 1
кургану 8 могильника Нове

Джерело: Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Ташенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 140, 149.

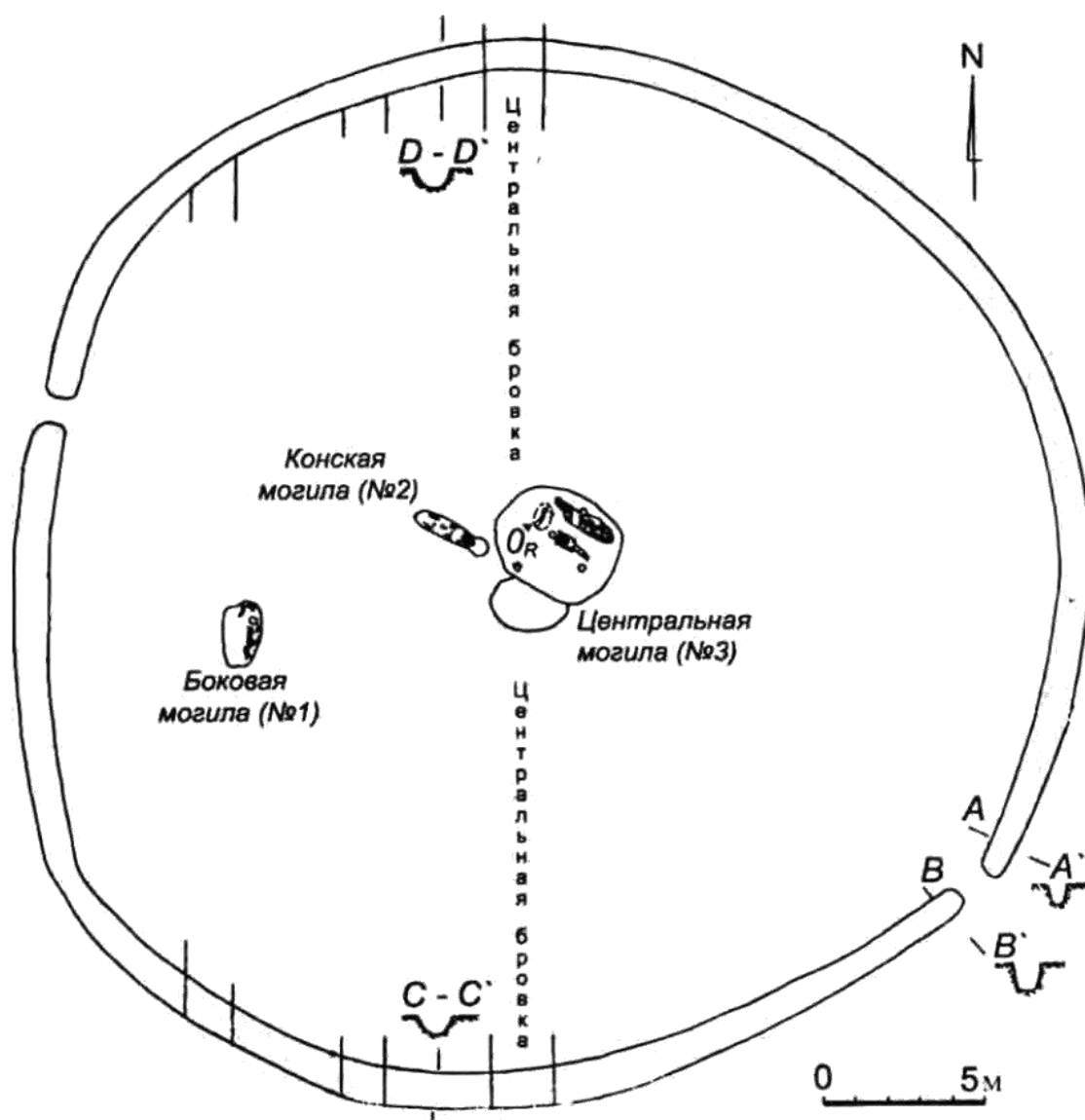
Додаток 7. Поховання 6 кургану 3 могильника Якимівка.

1 – план поховання; 2 – розріз поховання; 3 – керамічне прясло; 4 – фрагмент залізного дротика; 5-8 – бронзові вістря стріл; 9 – калачикоподібні сережки; 10 – непрозорий фрагмент скла світло-жовтого кольору; 11 – свинцеве прясло; 12 – фрагменти залізного вістря списа; 13 – лезо залізного ножа; 14 – бронзове дзеркало; 15 – залізна ворварка; 16 – бронзовий браслет; 17 – бусина.

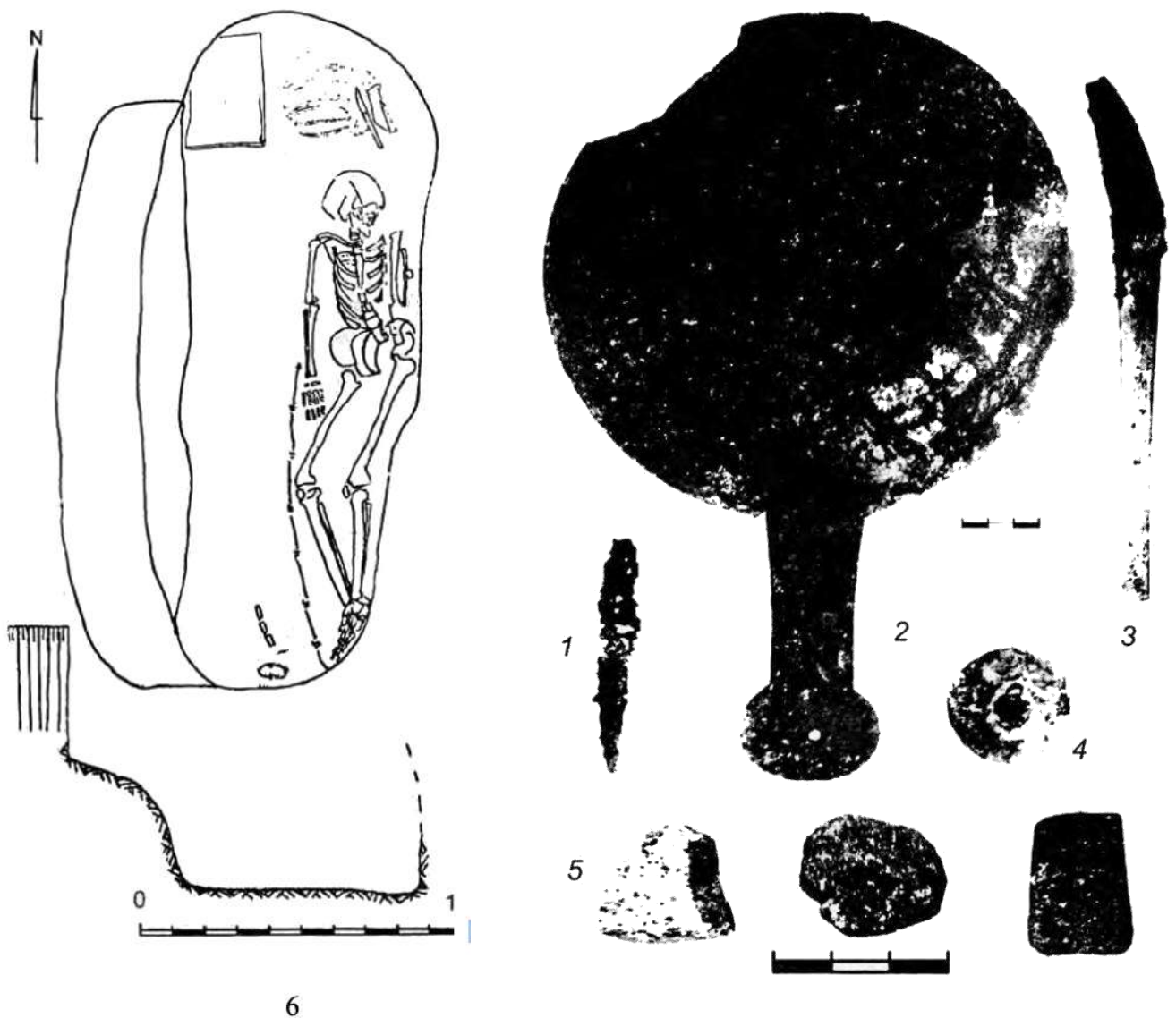
Джерело: Е. Е. Фиалко. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект. *Tyragetia*. 2012. №21. С. 36.

Додаток 8. Загальний план кургану 11 могильника Якимівка.

Джерело: Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 124.

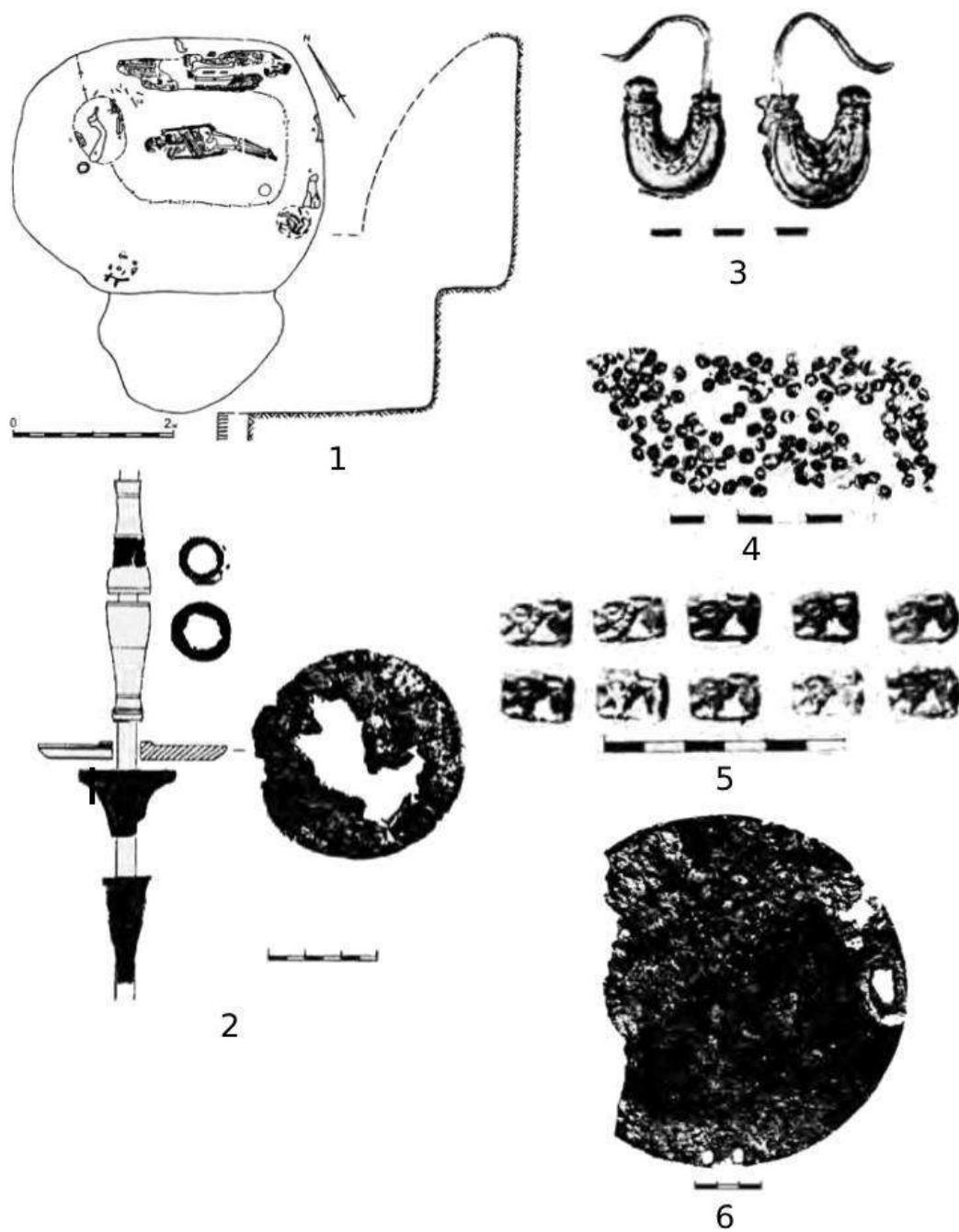
Додаток 9. Поховання 2 кургану 11 могильника Якимівка.

1 – залізне шило; 2 – бронзове дзеркало; 3 – залізний ніж з кістяною ручкою;
4 – свинцеве прясло; 5 – шматочки кольорових мінералів; 6 – план і розріз
поховання.

Джерело: Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 124; 130.

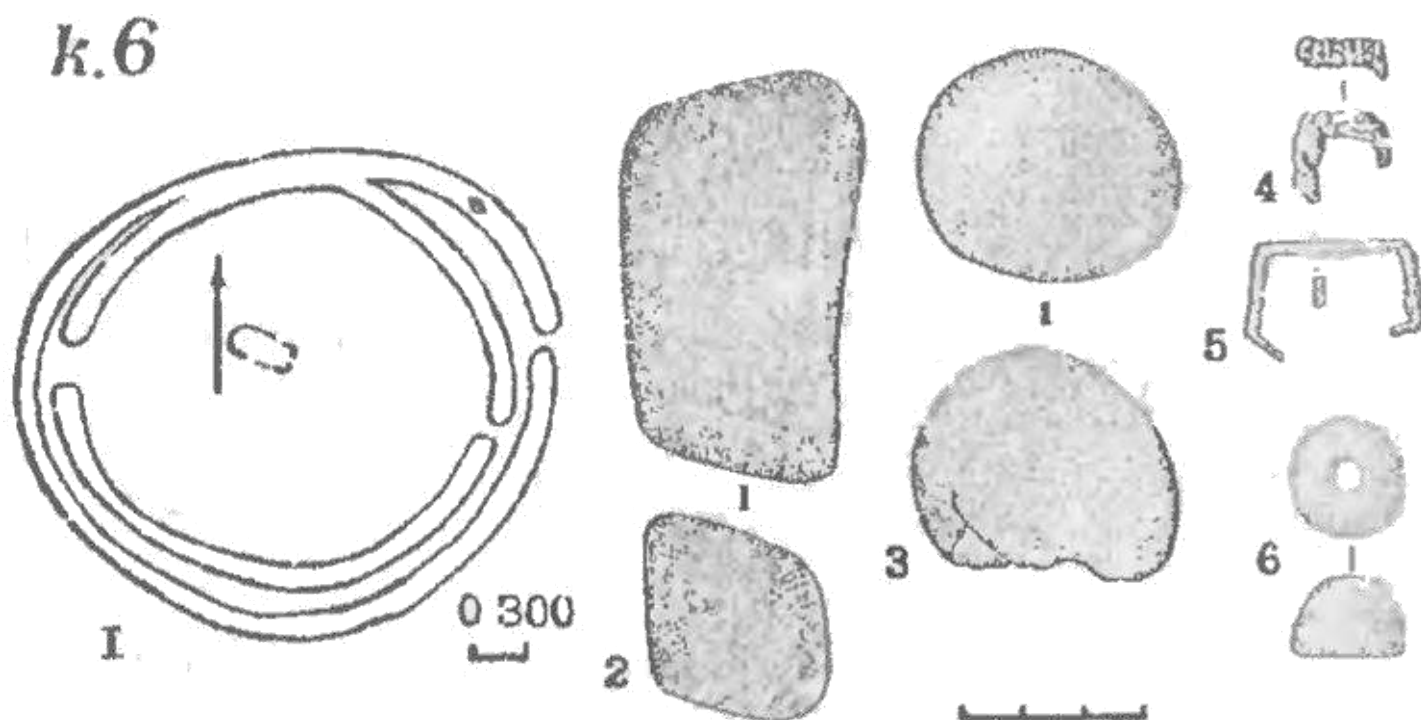
Додаток 10. Поховання 3 кургану 11 могильника Якимівка.

1 – план і розріз поховання; 2 – деталі та реконструкція кістяного набірною веретена; 3 – калачикоподібні сережки; 4 – золоті бляшки-гудзики; 5 – золоті нашивні бляшки; 6 – бронзове дзеркало.

Джерело: Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Скифский курган с ранней уздой из Северо-западного Приазовья. *Боспорские исследования*. 2010. №23. С. 125; 127-128.

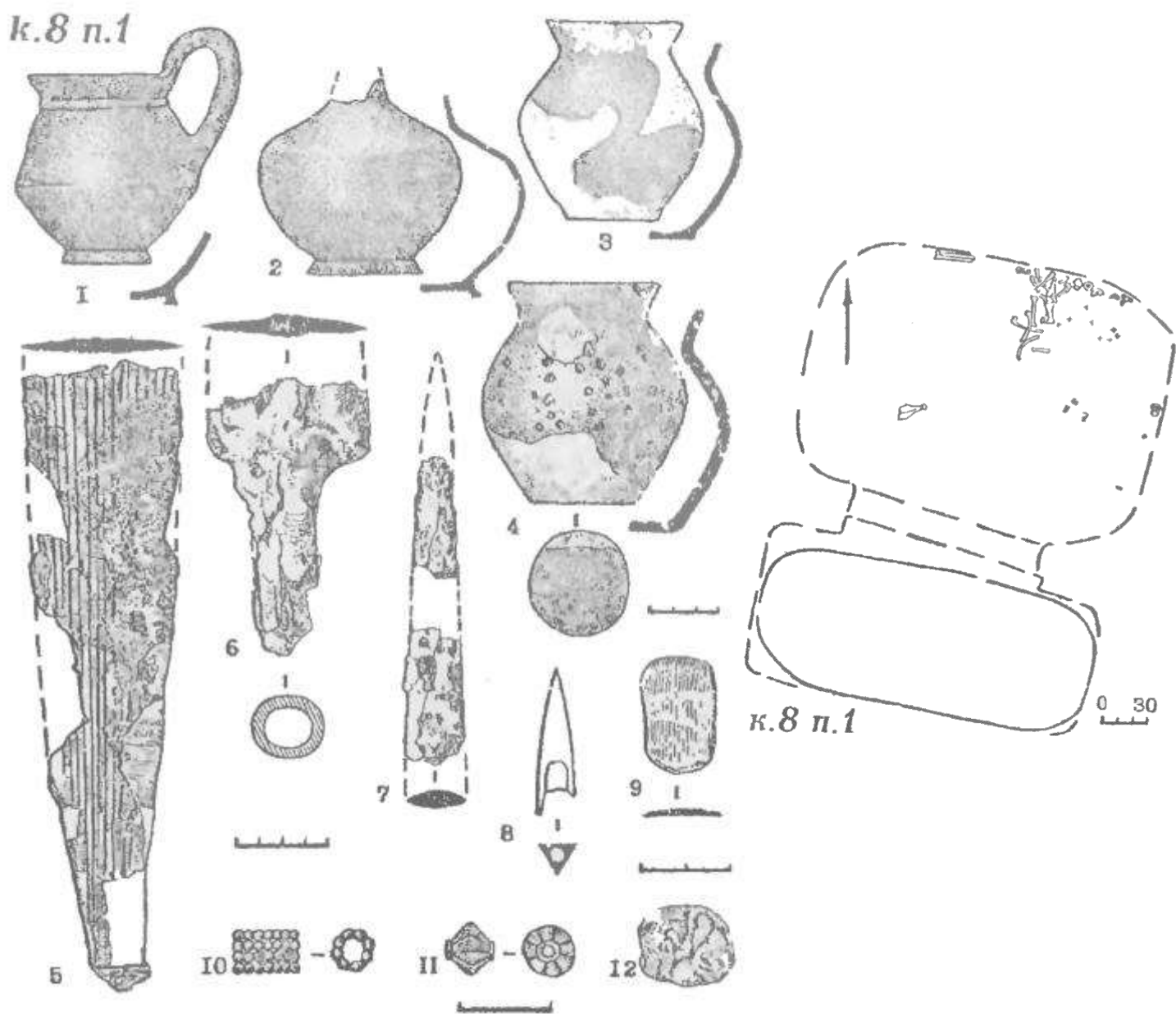
Додаток 11. Поховання 6 кургану 6 могильника Вовчанське.

1 – план поховальної споруди; 2 – точильний камінь; 3 – камінь для праці (?); 4 – фрагменти прямокутних залізних скобок від дерев'яного блюда; 5 – бронзова скобка; 6 – свинцеве напівсферичне прясло.

Джерело: Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 65.

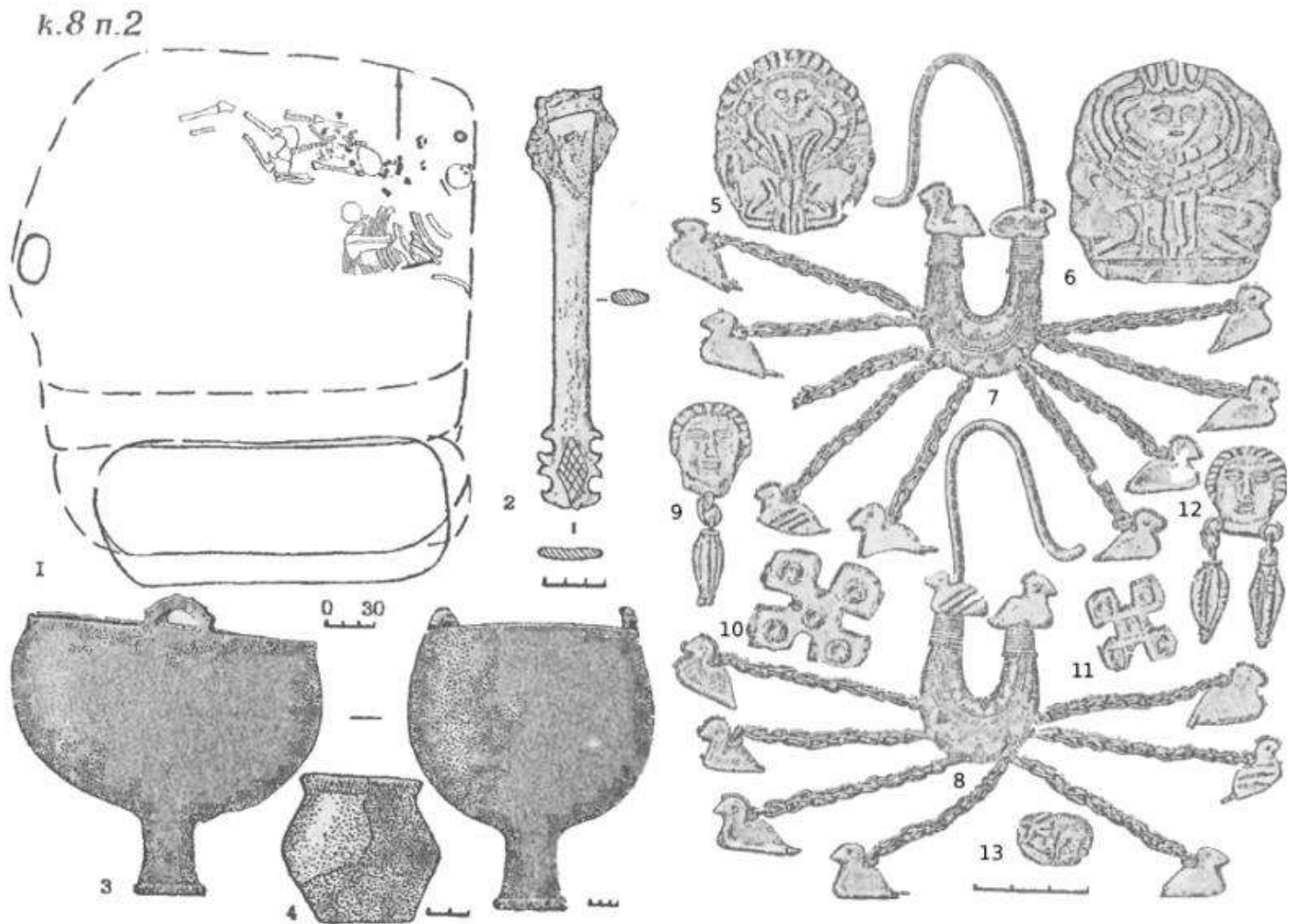
Додаток 12. Поховання 1 кургану 8 могильника Вовчанське.

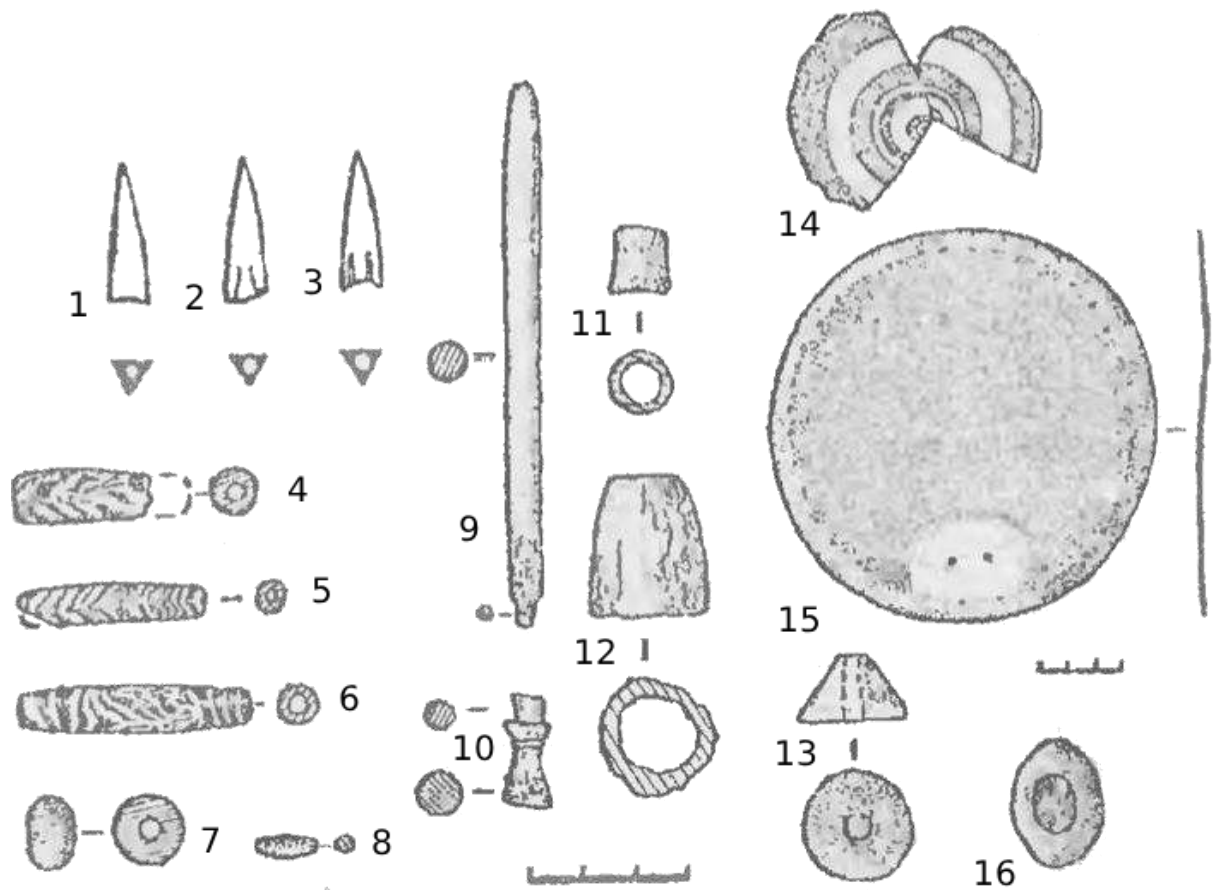
1 – сіроглиняний гончарний кухоль; 2 – фрагмент червоноглиняного лекіфа;
 3-4 – ліпні посудини; 5 – фрагмент леза залізного меча; 6-7 – фрагменти вістрь
 залізних списів; 8 – вістря бронзової стріли; 9 – пласка кістяна пластинка; 10 –
 золота пронизка; 11 – біконічна золота бусина; 12 – нашивна бляшка.

Джерело: Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 67.

Додаток 13-14. Поховання 2 кургану 8 могильника Вовчанське.

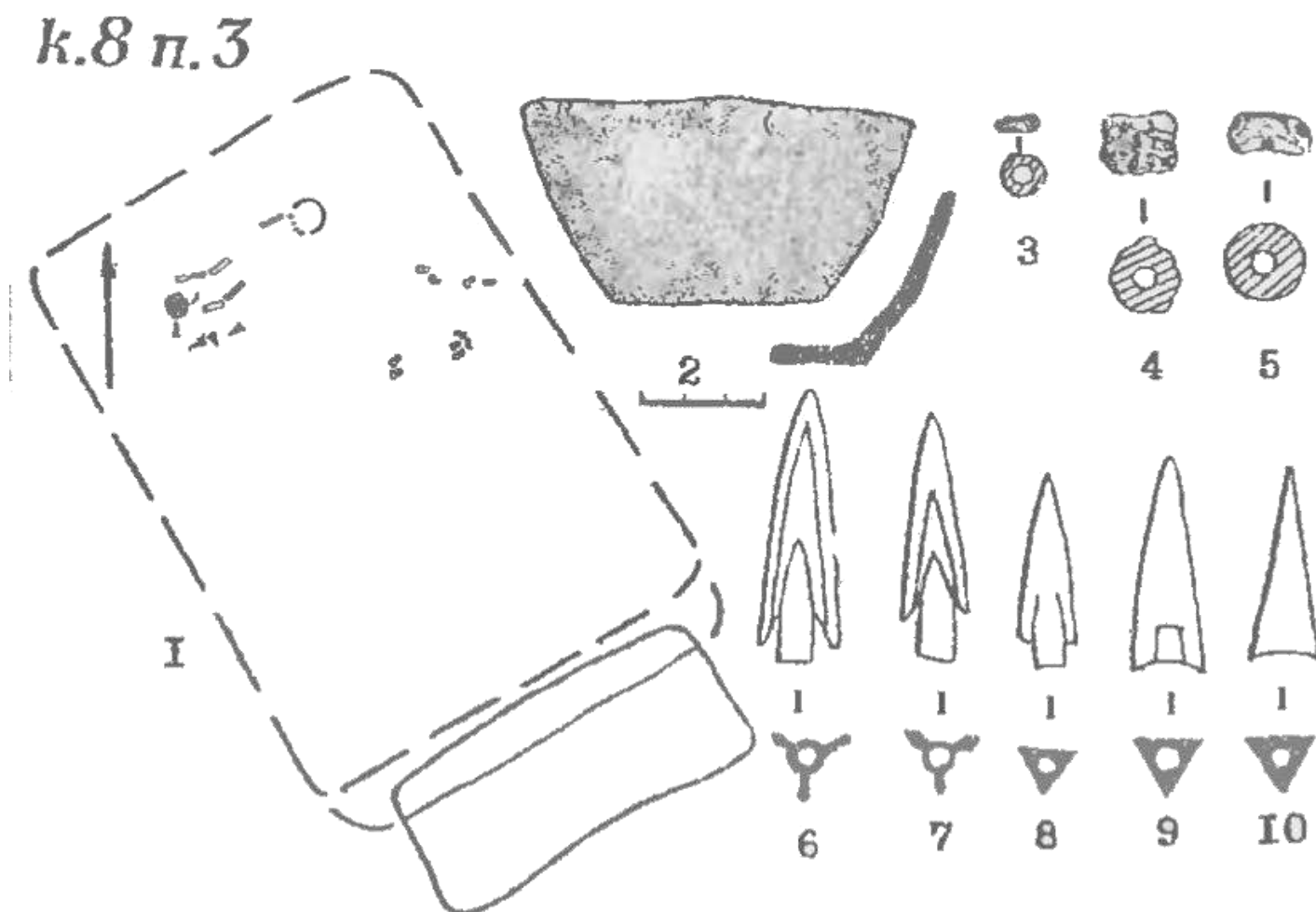
1 – план поховання; 2 – кістяне руків'я ножа; 3 – бронзовий литий казан; 4 – ліпна посудина; 5-6 – бляшки із зображенням Сфінкса; 7-8 – калачикоподібні підвіски; 9 – підвіска із зображенням обличчя; 10-11 – хрестоподібні бляшки; 12 – підвіска із зображенням обличчя; 13 – бляшки із зображенням лева.

1-3 – бронзові вістря стріл; 4-8 – пастові буси; 9-12 – фрагменти кістяного набірною веретена; 13 – свинцеве прясло; 14 – фрагмент чорнолакового кіліка або скіфоса; 15 – бронзове дзеркало; 16 – пастова бусина.

Джерело: Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 68-70.

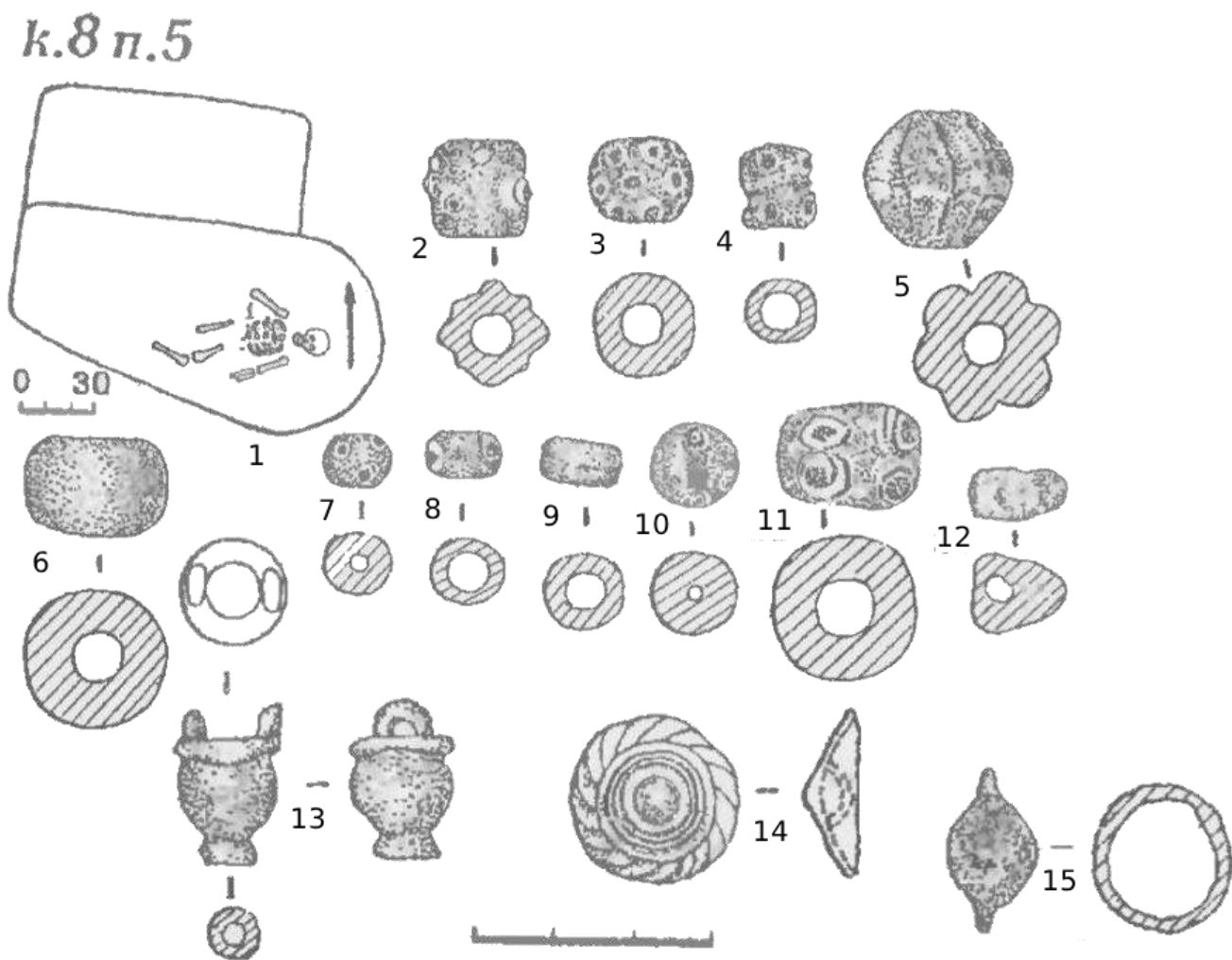
Додаток 15. Поховання 3 кургану 8 могильника Вовчанське.

1 – план поховання; 2 – ліпна посудина; 3-5 – пастові бусини; 6-10 – бронзові вістря стріл.

Джерело: Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 71.

Додаток 16. Поховання 5 кургану 8 могильника Вовчанське.

1 – план поховання; 2-12 – скляні бусини; 13 – моделька бронзового казана; 14 – бронзова бляшка з петелькою на звороті; 15 – бронзовий перстень.

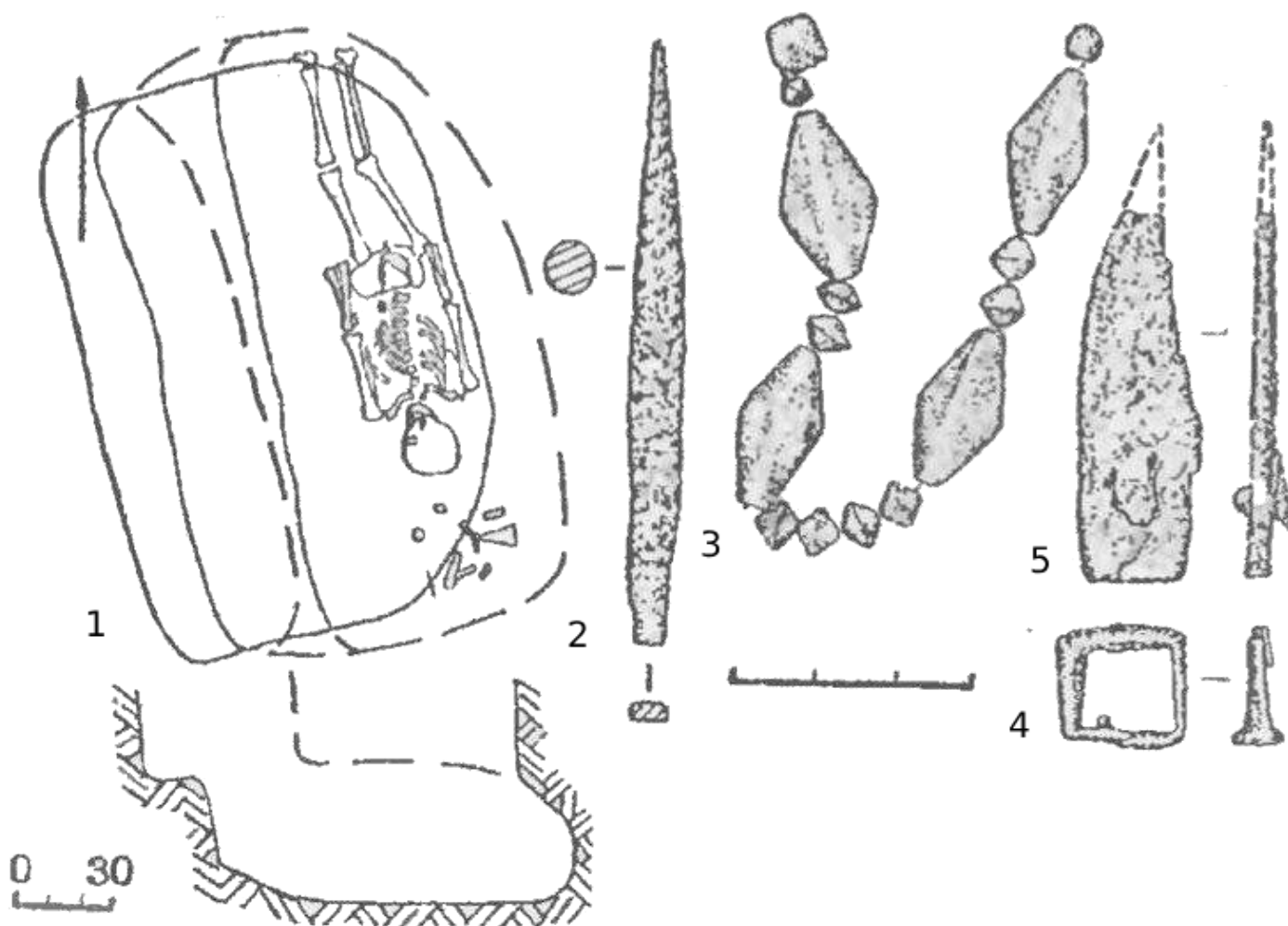
Джерело: Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 71.

Додаток 17. План поховання 6 кургану 8 могильника Вовчанське.

Джерело: Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 72.

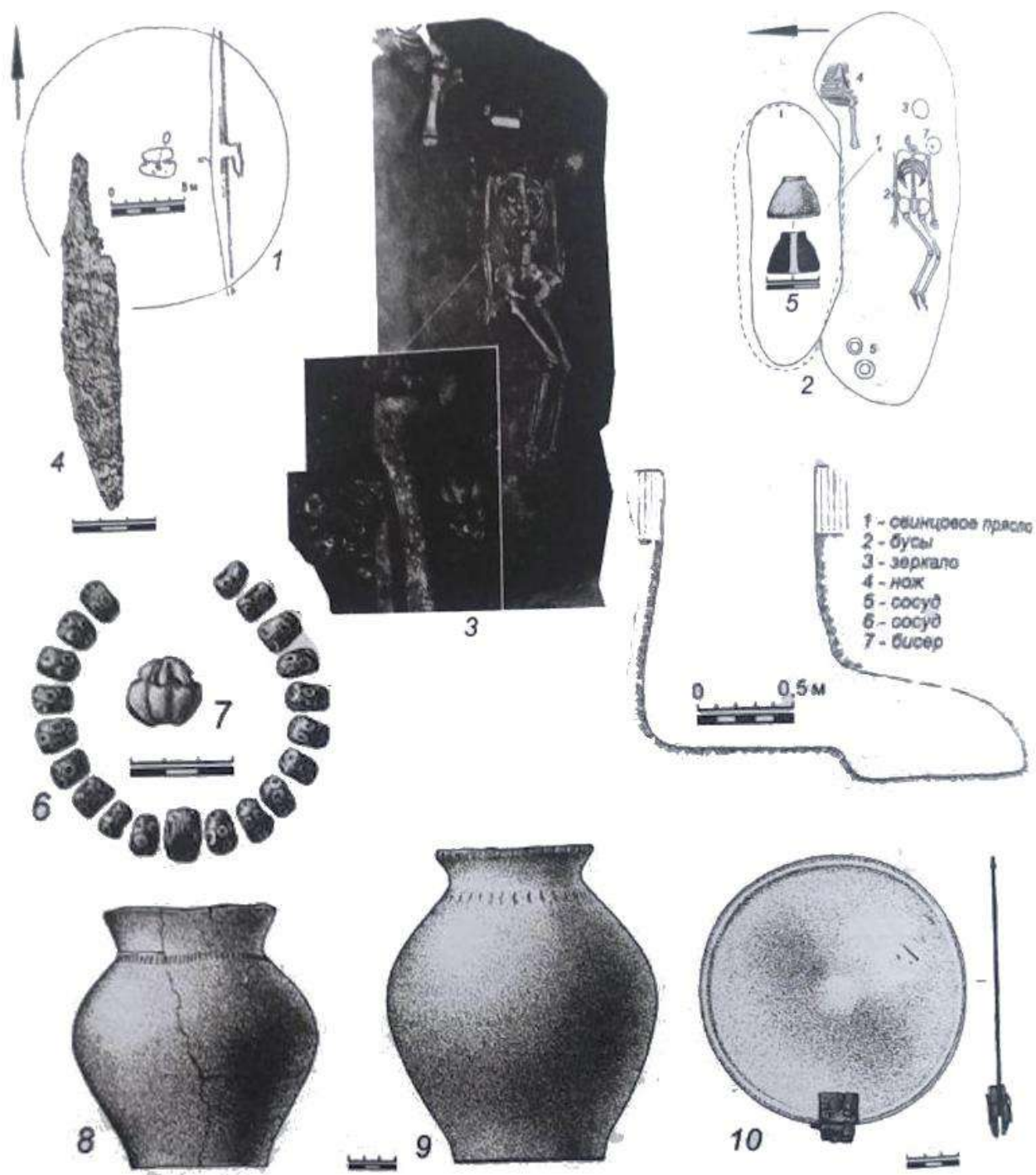
Додаток 18. Поховання 2 кургану 15 могильника Вовчанське.

1 – план і розріз поховання; 2 – залізне шило; 3 – скляні буси; 4 – залізна скобка;
5 – лезо залізного ножа.

Джерело: Полин С. В., Кубышев А. И. Скифские курганы Утлюкского междуречья (в Северо-западном Приазовье). Киев, 1997. С. 74.

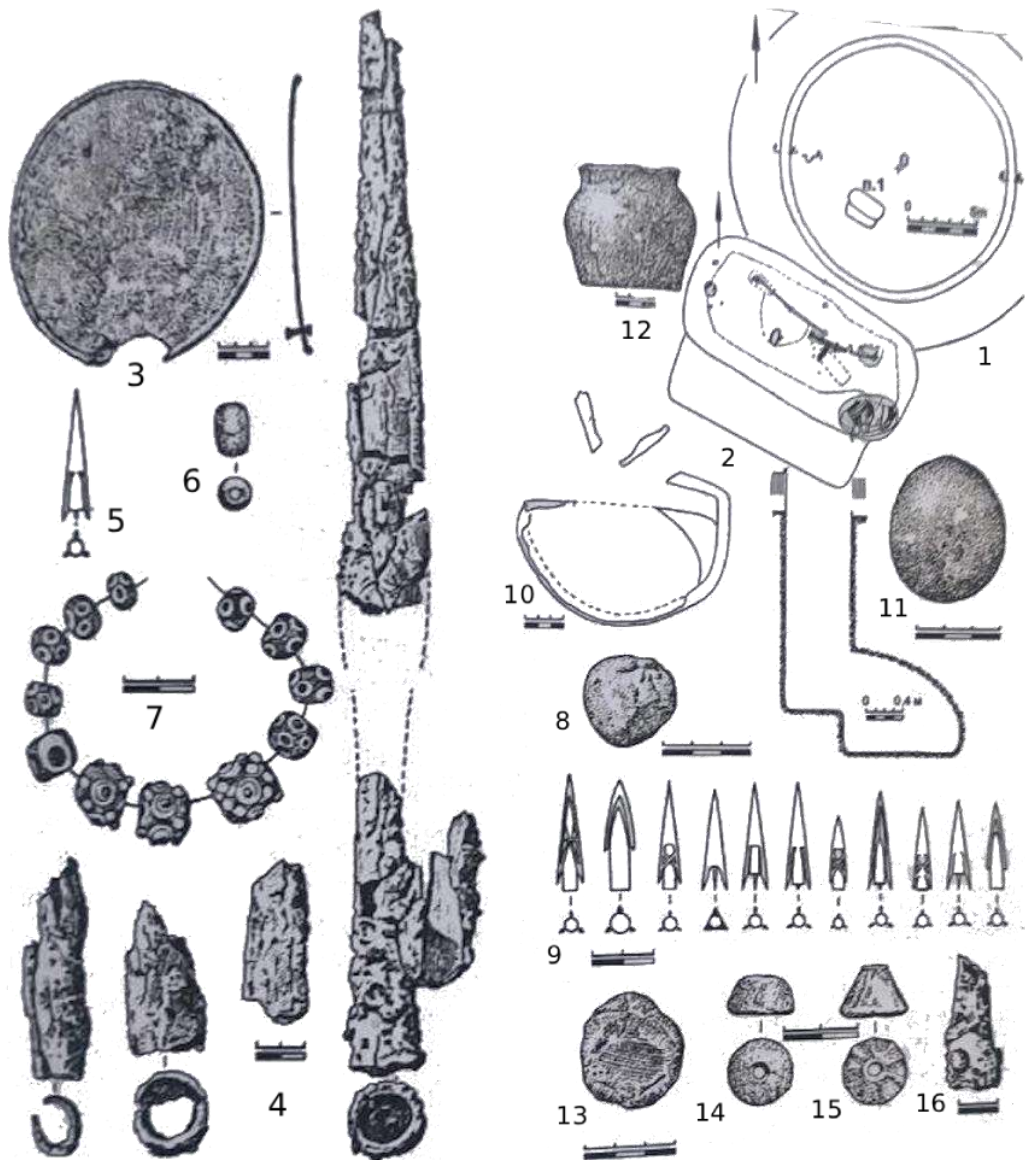
Додаток 19. Поховання 1 кургану 3 могильника Нове.

1 – загальний план; 2-3 – план поховання; 4 – ніж; 5 – свинцеве прясло; 6-7 – бусини; 8-9 – ліпні посудини; 10 – дзеркало.

Джерело: Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Ташенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 140.

Додаток 20. Поховання 1 кургану 8 могильника Нове.

1 – загальний план поховальної споруди; 2 – план і розріз поховання; 3 – бронзове дзеркало; 4 – фрагменти залізних списів; 5 – бронзове вістря стріли з браслету; 6 – янтарна бусина; 7 – скляні бусини; 8 – камінь; 9 – вістря стріл; 10 – дерев’яна посудина; 11 – камінь; 12 – ліпна посудина; 13 – згусток смоли; 14-15 – свинцеві прясла; 16 – фрагмент леза ножа.

Джерело: Болтрик Ю. В., Фиалко Е. Е. Курганы среднего течения р. Ташенак (по материалам раскопок Приазовской экспедиции ИА НАНУ). *Stratum plus*. 2011. №3. С. 149.